2

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1989

YU ISSN 0350–4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija
Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Izdavača zastupa: Radovan Grgec
Uređuje: Urednički odbor
Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Tajnik uredništva: Svevlad Slamnig
Godina izdavanja i tiskanja: 1989.

Copyright:
HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb

Omot: Ante Starčević
Revija izlazi šest puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac).

Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
telefon: (041) 431-950

Stranke se primaju svakog dana, osim subote, od 11 do 13 sati.

Žiro-račun kod Zagrebačke banke, Zagreb:

30101-620-16
012101-2320418628

Godišnja pretplata za 1989. godinu iznosi 54.000 dinara. Pretplatnicima koji je uplate do 31. 3.1989. ona ostaje neizmijenjena. Cijena pojedinih brojeva pri kupovanju izvan pretplate prilagođavat će se općem kretanju cijena.
Godišnja pretplata za inozemstvo: 35 USA dolara. Uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:

30101-620-16
2424091010

Tisak: »Plamen« Slavonski Brod

Oslobođeno plaćanja poreza na promet rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu Hrvatske, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

BROJ 2 **ZAGREB, ožujak – travanj 1989.** **GOD. XXII**

Radovan GRGEC

Uz rub (63)

Željni ugleda, časti i afirmacije u društvu u kojemu živimo, činimo svašta i služimo se katkada i nedopuštenim sredstvima i korupcijom da bismo to postigli. Zaboravljamo pritom na svoje granice i na to da prava afirmacija nije »činiti« i »imati« nego »biti«. Htjeli bismo biti »vrlo cijenjeni« i »mnogo poštovani«, ugledni, originalni, inteligentni, izvanredni i natprosječni u svakom pogledu, odnosno htjeli bismo da nas ljudi takvima smatraju. U društvu u kojem se čovjek cijeni više po onomu što ima, nego po onomu što jest, nije takvu »izvanrednost« i »natprosječnost« baš teško postići. »Prosječna« većina ostaju oni koji nisu dovoljno »inteligentni«, tj. dovoljno snalažljivi (na račun drugoga).

Budući da je »prosjek« matematičko-statistička konstrukcija, neki, vjerojatno šaleći se ili ne poznavajući konvencionalno značenje riječi »prosječan«, kažu da prosječnih ljudi uopće nema. Svi smo mi, ipak, na ovaj ili onaj način »prosječni«, ali to, pod utjecajem našega buržujskoga »elitističkog«, »štreberskog« i snobističkog mentaliteta, ne bismo htjeli biti, pa izraze kao npr. »obični, mali ili prosječni ljudi« smatramo deprecijativnima i gotovo uvredljivima (kao što uvredom smatramo kad nas netko nazove »mediokritetom«).

I u »kapitalističkim« i u »socijalističkim« zemljama, i tamo gdje inflacije gotovo i nema ili je ona troznamenkasta, kršćani, nažalost, podliježu »buržujskom« mentalitetu, boreći se za vlastitu »veličinu« i prestiž, za društveni uspjeh i materijalni standard, za »auchhaben« i »mehrhaben«, za »statusne simbole«, za školske ocjene svoje djece, za razne »poene« itd. Ukratko »snalaze se«, misleći da su sposobni i inteligentni. Naravno, drugi nisu uspjeli zato što su nesposobni i »lijeni«, »prosječni« i »nesnalažljivi«.

Kako je sve to strano pravom kršćanskom mentalitetu i evanđeoskom duhu Govora na gori! Buržujska ljestvica vrednota zaista je dijametralno suprotna ljestvici vrednota koju propovijeda Isus Krist. Tu najbolje dolazi do izražaja opreka između »imati« i »biti«, o kojoj govore i pišu toliki suvremeni mislioci.

Isus je posebnu pažnju posvećivao upravo malenima i siromašnima, i oni su bili sposobniji da shvate i prihvate Radosnu Vijest. Na malenima i siromašnim ljudima On je gradio i svoju Crkvu, kojoj je na čelo stavio nimalo spektakularnu ličnost, galilejskog ribara Petra. Ti mali i siromašni ljudi bili su i ostali u povijesti svijeta i Crkve ona »sol« i ono »svjetlo« u kojem se sačuvao kontinuitet i identitet Kristove nauke i poruke svijetu. Milošću Božjom, ti su »prosječni« ljudi znali postajati i natprosječni heroji i mučenici jer se »u njihovoj slabosti nastanila snaga Kristova« (usp. Rim 8, 26).

Nikola Šop u svojoj zbirci pjesama »Isus i moja sjena« prikazuje Isusa kao prijatelja malenih, siromašnih i neuglednih, kao Onoga koji ima mnogo razumijevanja i sućuti prema svakome a ne vodi previše računa o svom dostojanstvu i »aureoli«. Nije to nikakav natčovjek koji prezire »nesposobne« nego sudionik naših svagdanjih nevolja i nezgoda što ih pjesnik promatra s humorom i samilošću. Svijest o zajedničkoj ljudskoj sudbini potiče kršćane na solidarnost s bratom čovjekom, koji nije vrijedan prezira nego ljubavi.

»Buržuji«, pak, toga malog čovjeka podcjenjuju i preziru. Iako se možda smatraju kršćanima, lutaju stranputicama nepravde i nemorala. Sveopća kriza koju proživljavamo djelomično je posljedica i naše kršćanske nedosljednosti i zaslijepljenosti. To je »kriza misli, srdaca i savjesti, u koju utonuše mnoga naša braća, makar izrasli iz kršćanske tradicije«, kako reče krajem prošle godine kardinal *Kuharić* na zajedničkoj audijenciji u Vatikanu prigodom posjeta naših biskupa »ad limina«. Kršćani kao da zaboravljaju na svoje pravo zvanje i poslanje u suvremenom svijetu. Kao da zaboravljaju da je poniznost jedini realni i pravedni stav prema sebi i drugima.

* * *

Poniznost, tj. svijest o vlastitim realnim mogućnostima, granicama i slabostima, kao i razumijevanje tuđih mogućnosti i slabosti, jedna je od najvažnijih pretpostavki prave inteligencije. Uz to razumijevanje ulazimo u razlikovanje bitnoga od nebitnoga, u spoznaju obogaćenu milosrđem i ljubavlju, pa je ono za inteligenciju važnije od znanja i obrazovanja. Konačno, prava je inteligencija, s kršćanskog stanovišta, dar Duha Svetoga, razumijevanje bitnoga, a ne erudicija i snalažljivost u raznim prilikama prema »buržujskom« i pragmatističkom shvaćanju. Kršćansko shvaćanje »inteligencije« modificira i poimanje riječi »intelektualac«.

Pravi intelektualac nije blazirani aristokrat ili ambiciozni skorojević, mudrac izoliran u svojoj »kuli bjelokosnoj« ili sebični utilitarist, salonski erudit ili verbalistički žongler. Doduše, on mora biti temeljito i svestrano obrazovan i misaon, ali, prvenstveno, on mora biti karakterna, svjesna i odgovorna ličnost, zauzeta za bližnjega i opće dobro. Takvi su intelektualci, koji nisu samo »estetski« obrazovani, nego i etički formirani, danas zaista rijetkost.

Upravo zbog pragmatističkog, »scijentističkog« i »buržujskog« shvaćanja inteligencije (riječ »buržujski« ne upotrebljavam u marksističkom smislu), dolazi do dihotomije između znanja i razumijevanja, između teorije i prakse, između civilizacije i kulture.

»Dezinkarnirana« riječ, iza koje čovjek ne stoji svojim činima, ne ulijeva povjerenje. Intelektualci u suvremenoj civilizaciji često su dvolični (»Logos« više nije misao, riječ i čin), »snalažljivi« na štetu drugoga, licemjeri i kukavice. Nekada su vrhunski intelektualci svijeta, kao što su bili *Akvinac* i *Bonaventura*, bili vjernici i sveci. Kasnije je »clerk« izgubio vjeru i birokratizirao se. *Bernard-Henri Lévy* u svojoj »Pohvali intelektualaca«, objavljenoj u Beogradu u prijevodu *Danila Kiša* i *Nade Bojić*, želi iznijeti krivnju intelektualaca za vlastitu deformaciju i degradaciju, naravno sa svojeg stanovišta. Naš suradnik *Živan Bezić* u CuS-u, br. 4/88, govori o intelektualcima s raznih stanovišta, ali u prvom redu kao o misaonim i duboko naobraženim ljudima koji stvaraju intelektualna dobra. Ističe kako pravi intelektualci moraju posjedovati vjernost Duhu i ljubav prema Istini.

Vjerni Duhu i Istini, intelektualci, kao, uostalom, svi ispravni ljudi, moraju se boriti, u granicama svojih mogućnosti, za pravdu i slobodu u svijetu i u vlastitoj domovini. Bez društvene pravde nema stabilnog mira. I *Ivan Pavao II*, otkako je postao Papa, ne prestaje govoriti o ljudskim pravima i o poštovanju ljudske osobe. Ove godine odabrao je kao temu za Međunarodni dan mira prava nacionalnih manjina. To se svakako tiče i nas Hrvata koji u manjinama i u dijaspori živimo širom svijeta. Mislim tu naročito na gradišćanske Hrvate koji su, boreći se stoljećima za svoja prava, sačuvali svoju nacionalnu svijest i jezik.

Ta se borba za vlastiti jezik mora voditi i u domovini. Stoga kardinal *Kuharić* nije bez razloga na siječanjskom primanju u Saboru istaknuo da Hrvati imaju pravo svoj jezik zvati svojim imenom i da se »tu ne radi o filologiji nego o bitnom elementu nacionalnog identiteta«.

Dok su se drugi, tijekom povijesti, borili za svoja nacionalna prava, za svoje ime, jezik i suverenitet, mi smo se Hrvati često, zbog nekakvog kozmopolitizma, panslavizma i »širokogrudne prosvijetljenosti« ili zbog naivnosti i nepouzdavanja u vlastitu snagu, svega toga odricali i svojevoljno stavljali u službu tuđih »suverena« i »kruna«. Pitamo se: ako je sve to drugima važno, zašto ne bi bilo i nama? Razumljiva je stoga izjava *Tomislava Durbešića* u »Oku« od 12. I. 1989: »Dojadilo mi je stalno biti ponižen, stalno biti iskompleksiran. Jer, ako nešto kažeš, odmah si ustaša, odmah si nacionalist, odmah iskrsne '71. Ja sam jedan mali redatelj i jedan mali pisac koji piše jednim književnim jezikom i koji, brate, hoće da ga već jedanput puste da u miru piše tim jezikom. Naposljetku, ime nije toliko važno. Ali, onog trenutka kad je to važno nekom drugom postaje važno i meni«.

* * *

»Borba za jezik«, kako nedavno reče *Stjepan Ćuić* na plenumu Društva književnika Hrvatske, »borba je za domovinu, koliko god to zvučalo patetično«. Sudjelovanje, pak, u javnom životu domovine i briga za opće dobro bitna je, prema dokumentima Drugoga vatikanskog sabora, sastavnica zvanja i poslanja kršćanskih vjernika u svijetu.

Bez angažmana za opće dobro, kako rekosmo, nema pravih intelektualaca. Ni angažirana književnost s porukom nije više podcjenjivana kao nekada

tendenciozna literatura s »tezom«. Dakako da se to odnosi i na književnost kršćanskog nadahnuća, na razne djelatnosti kršćana u društvu, pa čak i na »kršćanski inspiriranu ekonomiju«, o kojoj je svojedobno pisao i *Alessandro Manzoni*. Ni ona nije samo praktično-utilitarna, nego je i etički-sociološka djelatnost. Gdje god bili i što god radili, kršćani ne smiju zaboraviti da su svijest i savjest čovječanstva.

Ne mislimo tu samo na klerike i intelektualce (»clerks«), nego i na većinu: na male i »prosječne« ljude. Oni su nerijetko hrabriji, manje dvolični i manje utilitaristički nastrojeni od svojih »inteligentnih« i »uglednih« suvremenika u našoj civilizaciji.

Budući da su baš oni i »baza« i »većina«, njihov bi se glas morao čuti u raznim »reprezentativnim« društvenim i crkvenim strukturama. Da se i opet poslužim »marksističkim« rječnikom, »klasna svijest« kod njih nije deformirana i »alijenirana« novcem, vlašću i čašću. Zbog nemogućnosti da sudjeluju u javnom životu domovine došlo je i u »socijalističkim zemljama« i u »antiklerikalnim« sredinama do svojevrsnog klerikalizma. Zapravo je taj klerikalizam uz »neoklerikalizam«, o kojemu smo pisali 1978 *(Bonnet-Grgec-Vereš:* Neoklerikalizam i pučki katolicizam, Novi vidici, br. 9, na koju se knjigu osvrće i *Nikola Dugandžija* u svom nedavno objavljenom djelu »Kriza i religija«), jedan od najpodmuklijih oblika klerikalizma jer se deklarativno prikazuje kao protivnik svakog klerikalizma i klerikalizacije.

Tu se crkveni dostojanstvenici, razni teolozi i intelektualci favoriziraju na račun i na štetu »običnih« vjernika, ali i istaknutih kršćana koji su »nepodobni« za razne položaje i funkcije. Sve to se ne odnosi na države kao što su Albanija, Kina ili ČSSR, ali, mogli bismo reći, takva je danas situacija u većini socijalističkih zemalja. Razgovara se i pregovara na svečanim primanjima, ručkovima, simpozijima i sastancima kao i u sredstvima masovne komunikacije s tim »reprezentantima« i uglednicima (koji su, obično, i egzistencijalno i materijalno osigurani), a »raja« ostaje po strani, ne usuđujući se katkada ni javno ići u crkvu ni izražavati svoja nacionalna opredjeljenja.

Unatoč općem pogoršanju društveno-političke i ekonomske situacije, nešto se slično događa i u hrvatskoj Crkvi, čiji se glas sve više čuje u javnom životu i u mas-medijima, premda se izrazito vjerska i nacionalna opredjeljenja još uvijek smatraju »neznanstvenima«, »nesuvremenima« i natražnima. U takvim sredinama vjerojatno glavni protivnik Crkve i kršćanstva nije više nekakav militantni ateizam, nego praktični materijalizam, sebeznali utilitarizam i pohlepna »standardolatrija«, kao što je to, uostalom, slučaj i s kršćanstvom u zapadnim zemljama. Sekularizacija i desakralizacija, same po sebi, ne bi trebale biti štetne za osobno doživljeno kršćanstvo, ali su konzumizam, sebičnost i koristoljublje to svakako.

U svakom slučaju, to je urodilo praktičnom dekristijanizacijom, čije je vidljive znakove spomenuo i *Ivan Pavao II.* u svom govoru našim biskupima prigodom njihova posjeta »ad limina apostolorum«. Ti znakovi, naprimjer, jesu: grozničava trka za posjedovanjem i stjecanjem osobnog bogatstva, odustajanje od sklapanja sakramentalnog braka, sve veći broj rastava, potresan broj pobačaja, napuštanje svećeničkog i redovničkog zvanja, nihilistički stav prema moralnim vrednotama, vjerski indiferentizam i relativizam itd.

Zbog svega toga ne možemo reći da je situacija bolja nego prije. Moćni, imućni i »inteligentni« (u pragmatističkom smislu) oduvijek su teško shvaćali i prihvaćali evanđeosku ljestvicu vrednota. Stoga je i došlo do onoga što *Julien Benda* zove »trahison des clercs«. Nije čudno da svojevrsni klerikalizam napreduje usporedno s praktičnom dekristijanizacijom. Među onima koji su izdali svoje pravo zvanje i poslanje teško je naći takve koji će se boriti za svoju Crkvu i za svoju domovinu, za moralne i nacionalne vrijednosti (koje su ugroženije nego ikada), za svoj jezik i njegovo ime, za pravedni mir i opće dobro.

Strašilo prevrtljivosti i izdaje kruži svijetom. I ljudi s vrlo visokim »kvocijentom inteligencije« podliježu takvom mentalitetu. Neki, čak, smatraju »tvrdoglavu karakternost« i »statičnu vjernost« kočnicama napretka, hvaleći nekakvu »dinamičnu snalažljivost«. Govoreći prilično duhovito i paradoksalno, iznijeli su takvu koncepciju *Denis Jeambart* i *Yves Roucaute* u nedavno objavljenoj knjizi »Pohvala izdaje« (Eloge de la trahison). Pišući tako o »dostojnim nasljednicima« Jude, oni misle da to nije nikakav cinizam nego realizam koji je bit svake uspješne politike i upravljanja ljudima. Zaista, ljudima se upravlja i manipulira na razne načine. Manipulirane mase postaju »narod«, koji je tek sredstvo u službi različitih politika i političara.

Daleko od svake »šporke politike« i politikantstva, pravi intelektualci i ispravni ljudi zdrava razuma i nepokvarena srca ne smatraju prevrtljivost i »snalažljivost« nekakvom »mudrošću« i »inteligencijom«, nego nastoje svojim životom i djelom izraziti pohvalu istinskoj čovječnosti, tj. razumijevanju sebe i drugih, solidarnosti i vjernosti. Takvi su svakako u boljem položaju da shvate i prihvate evanđeosku ljestvicu vrednota u kojoj »biti« kotira više nego »imati«.

KNJIŽEVNE VEČERI HKD SV. ĆIRILA I METODA (DRUŠTVA SV. JERONIMA)

23. II. 1989 – prof. Mirko Petravić: Rikard Jorgovanić kao feljtonist
2. III. 1989 – mr. Svevlad Slamnig: Život i rad Ante Kovačića (prigodom 100. obljetnice smrti)
9. III. 1989 – ing. Drago Stipac: Blago franjevačkih samostana Bosne i Hercegovine
16. III. 1989 – Ivan Gabelica: Stoljetne težnje hrvatskog naroda
13. IV. 1989 – dr. Đuka Marić: Tragom našeg spasenja
20. IV. 1989 – mr. Nikola Bićanić: 300. obljetnica oslobođenja Like od Turaka
27. IV. 1989 – prof. Božidar Petrač: Mate Meršić Miloradić

T. J. H. MAR

Zvonimirova nadgrobnica

U ovoj grobnoj tami svitla počiva zvizda
Zvonimir ugodnik Božji veli hrvatski kralj
Blažena spomenutja i poljubljen od dobrih
Platio dug je smrti kad mu je došlo vrime
Vladao slavno je Sva zemlja vesela biše
Ne bojaše se ubog da izjit će ga bogat
U strahu ne bje nejak da vazest će mu jaki
Nepravde gospodara ne bojaše se sluga
I biše zemlja puna i ureha i blaga
Na ženah i na ljudih i konjih rasputanih
Nitkare nitkorom nauditi ne mogoše
Jere kralj svih branjaše ne bojeć se nikogar
I pojde duh njegovi veselit se u vike
Ne proklinjuć Hrvate već zaklev ih da bdiju
Nad jazikom hrvatskim i narodnom slobodom

Četiri počela svijeta

Otkada ljudi postoje na svijetu uvijek su sebi postavljali pitanja o svijetu. Otkuda ovaj svijet? Postoji li on odvijeka ili je jednog dana nastao? Ako je nastao, tko mu je tvorac? Kako je nastao? Iz čega je nastao? Koji su njegovi sastojni elementi ili počela? Zašto svijet uopće postoji? Koja mu je svrha? Ima li on uopće neku svrhu ili je nastao slučajno? Zar ovaj naš svijet nije besmislen i pun zla?

FILOZOFSKA PITANJA

Sva ta i mnoga slična pitanja mogla bi se svesti na četiri temeljna. Prvo je pitanje: *zašto* ovaj svijet postoji, koji mu je uzrok i početak (latinski quare, odgovor quia)? Kao drugo pitanje se nameće građa svijeta, tj. spoznaja iz kojih se elemenata svijet sastoji? *Iz čega* ili od čega je nastao (lat. ex quo, materia)? I treće je pitanje neminovno: a *kako* je nastao, kako se oblikovao (lat. quomodo)? Konačno pitanje glasi: a *čemu* svijet uopće postoji, zašto radije ne postoji? Ima li njegovo postojanje ikakva smisla (lat. cur, od cui rei)? Među postavljenim pitanjima jasno se uočuju dva para: zašto – čemu i od čega – kako?

Svi ljudi, osobito filozofi, nastojali su naći odgovor na svoja pitanja (na taj način je i nastala filozofija). U tom traganju učinjeni su mnogi pokušaji i na Istoku i na Zapadu. Zbog ograničenosti prostora mi ćemo se zaustaviti samo na odgovorima zapadnih mislilaca.

Odgovor na pitanja koja muče svijet tražio se uglavnom na četiri kolosijeka: mitološkom, religioznom, znanstvenom i filozofskom. Kratkoće radi mi ćemo se zabaviti samo filozofskim odgovorima.

Na Zapadu su stari Grci postavljena pitanja i odgovore prvi formulirali na filozofski način. Kako su oni rješavali probleme nastanka svijeta? Na prvo su se pitanje zadovoljili odgovorom: svijet postoji oduvijek, on je vječan. Bogovi su doduše stvorili ljude, ali materijalni svijet (kosmos) nema početka.

Na pitanje o strukturi ili ustrojstvu svijeta grčki su filozofi razmišljali različito. Neki su smatrali da se naš svijet sastoji od vode (Thales), drugi od zraka (Anaximen, Diogen), treći od vatre (Heraklit), četvrti od zemlje (Empedoklo), a neki od sva ta četiri elementa. Svima je zajednička misao da je materija suština svijeta.

Na treće pitanje su Leukip i Demokrit odgovarali teorijom atoma: sva je materija u biti ista supstancija te je oblikovana iz sitnih i nevidljivih sastojaka (atoma). Pitagora je sa svojom školom postavljao brojeve kao počela svijeta.

Problem smisla ili svrhovitosti svijeta došao je posljednji na red. Premda su ga naslućivali mnogi grčki filozofi (npr. Pitagora, Empedoklo, Sokrat, Platon), otvoreno ga je postavio prvi Aristotel. I on je vjerovao da je svijet nestvoren i vječan, ali da ipak ima smisao i svrhu svog opstanka. Ona leži u Umu koji je osnovni zakon i pokretač svemira (protòs kinūn akíneton).

ARISTOTELOV ODGOVOR

Posebna je zasluga Aristotelova što je on objedinio sva četiri temeljna pitanja i postavio kao glavni problem filozofije – 4 uzroka svijeta. Začetnika svijeta je nazvao »causa efficiens« ili *tvorni* uzrok, najkraće rečeno: izvor ili uzrok u strogom smislu riječi. Gradivo svijeta je nazvao »causa materialis«, što označuje materiju, tvar ili tvorivo, dakle *materijalni* uzrok. Oblikovanju svijeta dao je naziv »causa formalis«, tj. oblik, lik (forma) ili *oblikovni* uzrok. Smisao svijeta je nazvao »causa finalis«, tj. ono počelo koje daje cilj ili svrhu svijetu, dakle *svršeni* uzrok. Ukratko, po Aristotelu su četiri temeljna »uzroka« svijeta: njegovo počelo (prvi uzrok), gradivo (tvar), oblik (lik) i svrha (cilj).

Na ovakav kompletni uvid u počelâ svijeta Aristotela je navelo razmišljanje o gradnji jedne kuće. Kod gradnje svake kuće naime moraju sudjelovati četiri temeljna čimbenika. To su 1) graditelj, koji je causa efficiens svake gradnje, 2) materijal za gradnju, što je njezina causa materialis, 3) nacrt ili plan po kojemu se materijal slaže (causa formalis), te konačno 4) svrha zbog koje se kuća gradi (causa finalis). I naš svijet je jedna velika kuća koja mora imati, kao i svaka zgrada, svoje tvorno, gradivno, oblikovno i svrhovito počelo.

Isti takav proces otkrivanja uzrokâ možemo pronaći i u analizi stvaranja nekog kipa. Tu su na djelu isti faktori: kipar – materijal (blok mramora ili kamena) – obrađivanje ili oblikovanje materijala – cilj i zamisao kipara. To važi za sva stvaralačka djela. I kod rađanja novog čovjeka događa se isto. I tu postoji tvorni uzrok (roditelji) – gradivo: tijelo (sperma – ovulum) – plan: genetski kôd – svrha: život, duša.

Tako smo analizom postanka bilo kojeg bića pronašli odgovor na četiri osnovna pitanja svake filozofije svijeta. Na pitanje »zašto« pred naš um stupa Graditelj ili Tvorac svijeta, jer svijet ne može imati u sebi svoj razlog opstanka (načelo kontingencije i uzročnosti). Inače bi sam svijet bio Bog. Na pitanje »iz čega« razum nam svjedoči: ovaj protežni i vidljivi svijet je izrađen iz materijalnog tvoriva, a nevidljivi i duhovni svijet iz duhovne supstancije. Kako je materija po sebi neoblikovana (quid indeterminatum), konkretni joj oblik daje zamisao konstruktora (forma, quid determinans). U duhovnom je svijetu duša forma razumnog bića. Tako smo dobili odgovor na pitanje »kako«. A na pitanje »čemu« nameće nam se odgovor: samo Nestvoreno Biće ima razlog i smisao opstanka u samome sebi, a sva stvorena bića imaju ga u planovima svog Stvoritelja. Jedino tako se dade protumačiti red i zakonitost u svemiru.

Aristotel je svoje odgovore na četiri temeljna pitanja filozofije nazvao »uzrocima«. Uzrok se na grčkome zove he aitía ili to aítion, a na lat. »causa«. No grčko aitīa (aítion) ima dosta šire značenje nego lat. causa ili hrvatsko uzrok. Pridjev aítios označuje onoga koji je odgovoran ili kriv za neku stvar. Dakle, ne naznačuje jedino uzročnika ili krivca nečega, nego također i sudionika te pojave. Aristotelov pojam uzroka je mnogo širi nego naš. Stoga su za nj moguća istodobno četiri uzroka za neku stvar. Svi se oni naime mogu uz-reći zajedno budući da su su-čimbenici (hrvatska riječ »uzrok« dolazi od korijena »reći«, rečeno se u prijevoju kaže »rok«, odatle od uzreći dolazi uzrok).

NOVA TRAŽENJA

Filozofi srednjeg vijeka nastavili su put idući tragovima Aristotela. Oni su gradili svoju filozofiju na njegovim temeljima. Ni svi kasniji mislioci nisu mogli mimoići Aristotelove koncepcije svijeta. Svi su se s njime, prije ili kasnije, morali izravno ili neizravno konfrontirati. No, mnogi su filozofi novog vijeka zauzeli skeptički, pa čak i negativni stav prema Aristotelovim uzrocima.

Svršni uzrok je prvi stavio u sumnju Francis Bacon. Descartes mu se je pridružio izjavivši da svršni uzrok spada u teologiju a ne u filozofiju, jer nije posao filozofa da istražuju namisli Božje. Spinoza je jednako odbacivao bilo kakvu svrhovitost u prirodi. Prosvjetitelji, pozitivisti i materijalisti također zabacuju svaku finalnost u svijetu. Neki su oblikovno počelo preformulirali na drugačiji način. Materijalno počelo svijeta su uglavnom osporavali samo idealisti i ekstremni spiritualisti.

Bilo je pokušaja da se zabaci i samo načelo uzročnosti kao takvo. Hume je zanijekao sve oblike uzročnosti, pa i samu »causa efficiens«. To što mi zovemo uzrok samo je pučki način povezivanja prethodnih i kasnijih događaja. Mi se tu ravnamo obično prema poznatom sofizmu »post hoc, ergo propter hoc«. Zbivanja koja su samo vremenski povezana mi smo nazvali uzrokom i posljedicom, pa smo na taj način stvorili zakon kauzaliteta, veli Hume.

Pod utjecajem moderne znanosti suvremeni filozofi ne zabacuju zakon uzročnosti, na kojem počiva čitava znanost. Samo su taj pojam reducirali na »causa efficiens«. Tvorni je uzrok jedini pravi uzrok. Tek najnoviji zastupnici indeterminizma (kvantna fizika) počeli su namjesto izvorne uzročnosti isticati tzv. statističku uzročnost.

Aristotel je dakle svoju fiziku i metafiziku temeljio na četiri osnovna uzroka ili počela. Drugi su mislioci, tijekom povijesti, pokušavali te uzroke svoditi na samo jedno ili dva počela. Tako idealisti i spiritualisti smatraju da postoji jedino Ideja ili Duh, a materija je samo njihov privid. Panteisti čitavu stvarnost izjednačuju s božanstvom. Materijalisti su također monisti, ali u obratnom smjeru. Za njih postoji jedino materija, a ono što mi nazivamo duh ili kultura samo je nadgradnja materije. Dualisti zagovaraju razumnu harmoniju i ravnotežu između duha i tvari.

UZROK ILI POČELO?

Još bismo morali nešto reći o upotrebi izraza uzrok i počelo.

Prema načelu kauzalnosti svaka posljedica ili učinak mora imati svoj uzrok. U tom »lancu« učinak ima svoj izvor koji se zove *uzrok*. Ovaj je uzročnik ili pokretač svake pojave, akcije ili stvari. Stvar se ne može zamisliti bez njezina uzroka, tako da su u nekim jezicima obje stvarnosti izjednačene (franc. cause i chose, talij. causa i cosa, njem. Sache i Ursache). Nauka koja se bavi proučavanjem uzroka zove se etiologija (od nama poznatog aitía, što znači uzrok u najširem smislu riječi).

Ako se aristotelovska etiologija primjenjuje u strogom značenju, onda se ona može odnositi doslovno samo na materijalni svijet, jer duhovni svijet ne može imati »causam materialem« (on ima svoju duhovnu substanciju), pa se tako umanjuje Aristotelov broj četiri. Misao i osjećaji nemaju materijalne sadržaje, ali u čovjekovom psihofizičkom biću imaju materijalnu podlogu (mozak, živci). Oni su zajedničko djelovanje tvari i duha. Pa i neke druge (negativne) pojave nemaju svoje tvarno tvorivo, kao npr. mrak (manjak svjetla), rat (manjak mira), zlo (manjak dobra) i sl.

Neke pojave u prirodi, barem zasad i barem za nas, nemaju također ni svršnog uzroka: potresi, poplave, uragani, ratovi, zvijeri, štetočine itd. To još ne znači da one nemaju uopće nikakva smisla ni svrhe, ali nama svrha ostaje sakrivena, misteriozna. To naročito vrijedi za problem zla, fizičkog i moralnog. U našoj sadašnjoj ljudskoj kondiciji još se uvijek ne poklapaju »opus operis« i »opus operantis«.

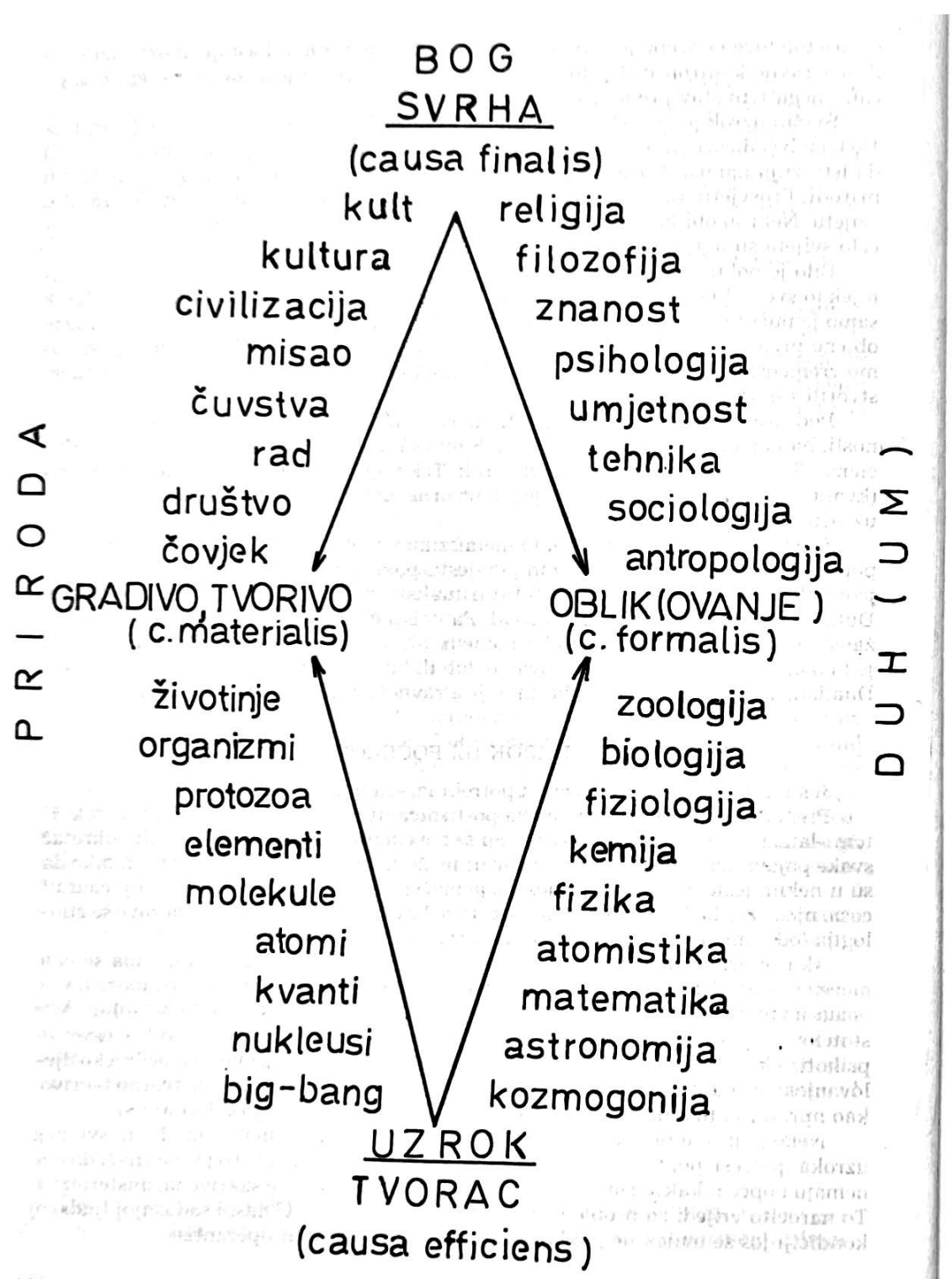

Da li neka pojava na svijetu ima svrhu ili je nema, često zavisi i o stajalištu s kojeg je promatramo. Uzmimo za primjer kišu. Ako je gledamo sa stajališta tvornog uzroka (c. efficiens), ona nema neke svrhe, plod je rashlađene pare u atmosferi. Ako je pak promatramo sa stanovišta prirodnih potreba (c. finalis), kiša ima i te kako važnu ulogu u atmosferi, horosferi i biosferi.

Zbog navedenih poteškoća, a osobito zbog modernog poimanja uzroka u uskom smislu riječi (uzrok je samo causa efficiens), možda će biti bolje da se poslužimo terminom *počelo*. Riječ počelo ima dva glavna smisla: principa i elementa. Kao princip (od lat. principium) u prakseologiji znači načelo djelovanja, u logici načelo mišljenja, a u ontologiji »ono prvotno iz čega sve proizlazi, osnov svega bitka, izlazište, početak, praizvor svega, prabitak ili prapočelo« (Filipović, Filozofijski rječnik). Primijenivši ovo shvaćanje na Aristotelovu etiologiju, sve njegove »uzroke« skupa ili svaki napose mogli bismo nazvati »počelima«. Posebno taj naziv pripada svršnom i tvornom uzroku. Prvi bismo još mogli nazvati i »načelo«, a drugi »začelo«.

Drugo značenje riječi počelo počiva na latinskom sememu »elementum«, što Klaić prevodi na hrvatski: dio neke cjeline, osnovni pojam, počelo, početak, izvor, uzrok (u kemijskom rječniku je elemenat sastavni dio tvari). Prema tome i s ovog, elementarnog, stanovišta Aristotelove uzroke možemo imenovati počelima. Pače, tako je bolje i točnije izražena i njegova autentična misao.

Da bismo navedena počela svijeta mogli zornije razumjeti, možemo se poslužiti figurom romboida (v. priloženi crtež).

Gornji vrh romboida penje se u transcendenciju, označuje početak i svršetak svega (alfa i omega) – Boga. On je Causa Prima et finalis, tj. iskonski uzrok svijeta, njegov idejni začetnik (praevidentia divina). Svršni uzrok je ključ za razumijevanje reda i zakonitosti u »kozmosu«. Ako postoji kozmos, postoji i plan, a kad postoji plan (red, zakon), mora postojati i planer. Tako se razrješava tajna postanka. Ako nema plana, nema ni uma. Neum ne može stvoriti naum. U tom bi slučaju tajna postojanja postala gušća i neprozirnija.

Donji vrh nam dočarava tvorni uzrok svijeta. To je njegov izvršni tvorac: na početku svijeta izravno sam Bog u svom stvoriteljskom činu, a poslije neizravno preko drugotnih, tj. prirodnih, uzroka (causae secundae) u svom providencijskom činu (providentia divina). Tvorni uzroci djeluju unutar prirodnih zakona, kojih ne može biti bez Zakonodavca.

Strukture svijeta prikazuju strane romboida. Lijeva naznačuje majku prirodu u njezinim materijalnim elementima, a desna oca duha (um), oblikovatelja materije. Na potezu svrha – gradivo nalazi se naš ljudski svijet, a na potezu uzrok – gradivo materijalni svijet (organski i anorganski). Potez uzrok – oblik područje je prirodnih znanosti, svrha – oblik duhovnih znanosti. Oba desna poteza domena su kulture, koja je plod duha.

Vertikalna osovina između svrhe i uzroka sačinjava tvoriteljsku liniju, na čijem početku je Tvorac i njegov naum. Horizontalna os je tvorevinska linija, prikazuje sâmo djelo Tvorca: svijet u njegovoj tvarnosti i (ob)liku. Parovi uzrok – tvorivo čine fizičku sferu svijeta, a svrha – oblik njegovu metafizičku sferu.

Pošto Stvoritelj ne može imati parnika, možemo se izraziti i ovako: On je prvotni uzrok svega, prvo i pravo počelo, Prapočelo i Prauzrok, ali koji nije na istoj razini s ostalim uzrocima. Svi ostali uzroci su drugotni, tj. stvorena počela.

Mario DABO

Dežgracijan štajun

febrar zakantal na refuli
vijazi zahuzdani
vapori fermali
bez šesta i rešpeta
će marač
garifula
fibron deštrigat
rujinat
ćemo
bidni narikat
po škurinji
posrnjavat
mliči
u mezgri kvižit
sa ovim timbarom štajun zasinjat

kampanel na dundaru
život
se na fortunu inkunjal
reloji razmolali
bez pašaja
bez morbina
priko luga
i mirina
pašijunska juga sve su bilža
krvi moja
ni morate

sa bokun kruha
valja
od dešpeta
arivat
i na bavi
burdižat
će komoštre još durat

TUMAČ MANJE POZNATIH RIJEČI: dežgracijan-jedan, unakažen, štajun-godišnje doba, zakantal-zapjevao, vijazi-putovanja, zahuzdani-zaboravljeni, vapori-parobrodi, fermali-stali, šest-ljepota, skladnost, rešpet-poštovanje, obzir, marač-ožujak, gariful-karanfil, fibra-groznica, deštrigat-uništiti, rujinat-uništiti na najgori način, ćemo-hoćemo, narikat-oplakaivati, škurinja-tama, posrnjevat-padati, mliči-sokovi u nekim biljkama, mezgra-jezgra, srž biljke, kvižit-gledati s čežnjom, timbar-pečat, ovdje udarac, zasinjat-obilježiti, kampanel-zvonik, na dundaru-u centru pažnje, inkunjat-nasloniti se, reloj-sat, razmolali-raspustili, pašaj-putni trošak, morbin-obijest, raspojasanost, lug-pepeo, mirina-zid razvalina, pašijunska juga-ekvinokcijalna (po velikoj sedmici), moreta-mrtvi val na moru, dešpet-prkos, arivat-stići, bava-vjetrić, komoštra-verige nad ognjištem za držanje lonaca, burdižat-ovdje lagano u tlapnji, ići dalje izbezumljeno.

Tomislav HERES

Povijesni uvid u zagonetku umjetnosti i estetike i estetska misao Rajmunda Kuparea

I vidje čovjek da je to lijepo

U nevinoj zori čovječanstva o lijepom se nije razmišljalo, u njemu se uživalo. Govorim o nevinosti ne kao o bezgrješju, već blaženstvu nevina neznanja. Jedino mjerilo za oblikovnost prvih posuda bila je uporabivost. Jednoga dana neki nepoznati lončar, potaknut nejasnim unutrašnjim porivom, išarao je crtežima posudu za vodu. Voda iz ove posude nije bila ni pitkija ni svježija od one bez crteža. Ali je lončar, dok je svoju ocrtženu posudu prinosio ustima, uživao u njoj. I vidje, da je to dobro i obradova se.

Tko zna koliko je vremena prošlo od prvoga umjetnika lončara do prvoga slikara. (A možda je bilo: prvo slikar, pa lončar.) Vrativši se u sumrak iz neuspješna lova, kamenjaku Altamircu zaiskri svitlac u glavi. Kako začarati životinje, da ih lakše ulovi? Možda tako, da ih na stijeni špilje zaustavi u trku? Dohvati kamen šiljac i pri svjetlu luči u stijeni ureže obrise najmilijih mu životinja: bizona, soba, divljega konja i divlje svinje. (Svinja je, dakle, već od početka ljudske povijesti predmet obožavanja.) Budući da na stijeni nije bilo dostatno mjesta za njihove likove u naravnoj veličini, smanji ih na polovicu. Porazmjesti ih tako, da oslikotvori viđeno: u skupinama, pojedinačno, u pokretu, u stanju mirovanja. Ne zna se da li je htio umilostiviti više sile ili je to bilo nagonski, Altamirac u iznenadnu napadaju nadahnuća oslika obrise životinja i oboji površine njihovih tijela. Posluži se bojama koje su mu bile pri ruci a koje mu je priroda obilno zgotovila: crnom, smeđom, žućkastom, crvenkastosmeđom. I vidje da je to lijepo i razveseli se u srcu. (Ovo što rekoh za Altamirca, mogao je prvi uraditi Indijac. Čak je to i vjerojatnije.)

Još donedavno je hrvatski seljak ukrašavao svoje preslice i svoja oruđa za rad (vile, roglje, rasohe, zupce, držala) crtežima, iako time nije povećavao njihovu uporabnu vrijednost. Na preslicama je rezbario križeve, točkasta ili kružničasta mlinska kola, pšenične klasove, zvjezdice, polumjesece, sunca. Tim rezbarijama je on možda pokušavao (praznovjerno) umrežiti Moire ili Parke, božice sudbine i smrti, vile suđenice, da mu ispredu podnošljivu sudbinu i što dulju nit života. No držalo motike sasvim sigurno nije ukrašavao zbog toga, da bi otjerao zle duhove. Ta od motike i sam vrag bježi. Niti je ukrasni crtež na držalu olakšavao kopanje. Trs i kukuruznu stabljiku trebalo je zaliti znojem, da bi plodili. Neka druga potreba pokrenula je seljakovu ruku, da crtežima i znakovima uresi svoje uporabne sprave.

Crteži nepoznata lončara i hrvatskoga seljaka kao i boje i crteži Altami-

raca u ljudima iz razdoblja nevinosti pobuđivali su ugodu, koju oni nisu znali opisati a niti su to pokušavali. No kako je nezasitna znatiželja čovjekova sudbina, on se ubrzo počeo zapitkivati što je to što u njemu izaziva ugodu, koja niti je vidljiva ni opipljiva a niti mu je hrana tijelu. Ne priznajući da je za njega išta nemoguće, čovjek je uporno nastojao riječima opisati umil što mu je pružala ugoda. Očaran vedrinom sunčana dana, reče slučajnu prolazniku: lijepa li dana! I obraduje se veoma, jer je našao riječ kojom je mogao opisati umil svoje ugode. Tako je umil dobio svoje jezično ruho: lijepo, ljepota. I dalje gonjen nuždom znatiželje, čovjek se upita: što je to lijepo, što je to što lijepo čini lijepim, što je sadržaj lijepoga? Tim pitanjem zatvorio je vrata svoga nevina razdoblja i izišao u opasni nepoznati svijet iz kojega nije više bilo povratka. Odčepio je bocu u kojoj je bio zatvoren duh sumnje i pobune. Tog duha do danas nije uspio nagovoriti, da se vrati u bocu.

I doista, što je to lijepo? Kako opisati biće lijepoga, njegov bivstveni bitak? Na to nam pitanje više od dva tisućljeća pokušava odgovoriti posebna znanost, kojoj je tek u XVIII. st. A. G. Baumgarten prvi dao ime: estetika. Baumgarten je estetikom nazvao nauku o spoznaji osjetnoga ili očutnoga (scientia cognitionis sensitivae) i umijeće razvitka ukusa (ars formandi gustum). Za njega je estetika znanost o lijepom u umjetnosti i prirodi. Znanost o lijepom dobila je ime, ali nam nikako ne uspijeva objasniti ni točno odrediti ni što je lijepo ni što je ona sama. Pod estetikom se neko vrijeme razumijevala isključivo nauka o osjetilnoj spoznaji. Još i za Kanta prediskustvena (transcendentalna) estetika je znanost o svim načelima osjetilnosti, koji predhode iskustvu i praksi i nezavisni su od njih. Kasniji estetičari (Schelling, Hegel) kažu, da filozofija umjetnosti ne želi propisivati nikakva pravila i naputke za stvaranje ili doživljavanje umjetnosti, dakle i lijepoga, već »uopće razjasniti što je lijepo«. Estetika bi po tim mišljenjima bila ona grana filozofije koja ispituje lijepo u umjetnosti (po mišljenju nekih i u prirodi), istražuje bitne preduvjete i mjerila umjetničkoga doživljavanja, stvaranja i prosuđivanja, kao i uopće smisao, značenje i bit umjetničkoga. To naše idilično znanje o estetici kao znanosti zamućuje Heidegger. Za njega je pojmovna shema za svu teoriju umjetnosti i estetiku razlikovanje tvari i oblika i to na najrazličitije načine. To nas ne bi odveć zbunilo da on ne kaže dalje, da domet pojmovnoga para tvar – oblik »seže već odavna izvan područja estetike«. Jer »oblik i sadržaj jesu pojmovi cijeloga svijeta, pod koje se može dovesti sve i svâ«.

Blaženi duhovi nevina razdoblja čovječanstva, kada bi mogli, okrivili bi stare Helene Platona i Aristotela i ukorili ih, što su poznanstvenili uživanje u lijepom. Oni su naime glavni odgovornici što se blaženstvo uživanja u lijepom preustrojilo u znatiželjničku radost promišljanja o lijepom. Platonova metafizika lijepoga, koja je iskidak njegovih razmišljanja o prapočetcima obstojnosti i biti bitka svijeta, a slijedili su ga u tome Plotin, mislioci srednjega vijeka, Kant, Schelling, Hegel i noviji zagovaratelji takozvane estetike odozgo, još i danas je čvrsti temelj filozofije umjetnosti. Na Aristotela se pak pozivaju oni koji u samoj umjetnosti traže izvore estetskih pravila, temeljenih na nekim iskustvenim zakonitostima umjetničkoga stvaralaštva. Platon i Aristotel su sredovječju, a i današnjici, ostavili estetske oznake pojmova kao što su razmjer, sklad, savršenstvo, cjelovitost, jasnoća, sviđanje po sebi. Kantova odredivost lijepoga kao sviđanja po sebi – »Lijepo je ono što se sviđa

samo po sebi, bez zanimanja za stvarnu obstojnost i za posjedovanje predmeta« – klasičan je obrazac za kasnije, umovanju sklone, estetike. Idući tragom nekih Kantovih pretpostavki, Schelling umjetnost vidi kao apsolutnu sintezu međusobna prožimanja slobode i nužnosti, svjesne i nesvjesne djelatnosti, konačnoga i beskonačnog. Za Hegela je umjetnost zorno (dakle i najniže) predočivanje Apsoluta – prvobitnoga vječna i beskonačna temelja svemira. Zôrom ili zamjedbom kao cjelovitim doživljajem mi preko svojih očutnih organa neposredno odražavamo različite predmete i pojave okolnoga svijeta. Po mišljenju Johanna Friedricha Herbarta, koji je znatno utjecao na hrvatske estetičare, estetika je nauka o ocjenjivanju, o pojmovima sviđanja i odbojnosti, tako da ona obuhvaća i ćudoređe (etiku). Herbartov osjećaj ljepote temelji se prvenstveno na formalnim odnosima predočbi (harmonija ili skladnost, simetrija ili razmjerje, ritam, jedinstvo u mnoštvu i drugo). Pod utjecajem Herbartova učenika R. Zimmermanna Franjo Marković je napisao svoj »Sustav obćene estetike« (1903), u kojemu je on, prvi u nas, iznašao estetsko nazivlje i dao preglednu shemu estetskih teorija tijekom povijesti.

Estetika, rekli smo, ispituje lijepo u umjetnosti i prirodi. Ona istražuje bitne preduvjete i prosudbe umjetničkoga doživljavanja, stvaranja i prosuđivanja. Uopćeno govoreći, promišlja smisao, značenje i bit umjetničkoga. Kako ona to čini? Izvedenica iz grčke riječi, estetika sama kaže da to čini pomoću osjetila ili ćutila i opažanja. A što je to estetično? Što se smatra ili bi se trebalo smatrati estetskim? U užem smislu to je pojam lijepoga, ukusnoga, onoga što je u skladu s određenim estetskim načelima. U širem smislu to je i pojam komičnoga, dražesnoga, ružnoga, uzvišenoga, tragičnoga. Ljudsko je lice lijepo dakle i u ružnoći bola kao i u ljepoti radosti. Estetska znanost veli da estetičan može biti ne samo predmet ili pojava, već da estetično također može biti i ponašanje, reakcija ili ustuk na kakvoćnost okoline i sam odnos prema životu kao takvom.

Okorjelim ljepoljupcima estetika i umjetnost su najviši oblici ljudskoga stvaralaštva, najvrednije kulturne tvorbe i jedina svrha života. Toj svrsi se trebaju podrediti sve ćudoredne, vjerske i druge svrhe. Za Nietzschea je umjetnost vrednija od istine, a život se može opravdati samo kao estetska pojavnost. Drugi takvo jednostrano i isključivo pridavanje vrijednosti ljepoti porugljivo nazivaju pukim estetiziranjem – trla baba lan, da joj prođe dan. Čovjekomrsci, oni za koje je čovjek iskonski očovječena životinja a ne naknadno na temelju vlastita izbora poživotinjeni (da ne kažem poživinčeni) čovjek, nalaze da je čovjek estetski odnos naprama kakvoći svoje okoline (osjećajni uzvrat na određene boje, zvukove, ritam) ponio još iz svoje životinjske prošlosti. Ako je to tako, ni životinjama ne smijemo odreći smisao za lijepo, pa ni svinji kojoj je najveći estetski užitak kaljužati se i valjati u blatu i smradu.

Dalje kažu da su se estetske ocjenbe pojavile u prvim počecima uljudbe, a čovjek da se je uljudio kad je počeo praviti umjetnost. Umjetnička ostvarenja ili otvorbe bile bi ne samo odraz objektivnih osjetnih podataka, nego i osobni osjećajni čovjekov uzvrat na okolinu. Aristotelu je umjetničko djelo oponašanje prirodne predmetnosti. Platonu je ono čak oponašanje oponašanja, jer je već vidljivi očutni svijet, svijet prirode, oponašanje svijeta ideja. Umjetnost Platonu pruža čisti užitak, dok Aristotelu ona služi za zabavu i duševno rasterećenje pomoću pročišćavanja jakih uzbuđenja (katarze). (Ne

čini li se lijepim i ružno oko pročišćeno suzom?) Umjetnik se, kaže Plotin, ostvarujući ljepotu uzdiže do Riječi to jest Logosa osjetnih pojava dopunjujući sam iz sebe ono što objektima ili predmetninama nedostaje.

Platonove ideje

Prvi usustavljeni prikaz lijepoga i odnosa prema lijepom napisao je Grk Aristokles nadimkom Platon ili Širokopleći, učenik Sokratov. Platon je cijenio umjetnost, iako o umjetnicima nije imao previše dobro mišljenje. Svakako nije volio pjesnike, umjetnike i obrtnike koji u svoje pjesme, slike i građevine ili bilo koju drugu rukotvorinu stavljaju zloćudnost, razuzdanost, prostotu i nepristalost. Sklonost sirakuškom stolu, sicilskoj raznolikosti prismoka i uživanju atičkih kolača smatrao je bolešću koja rastače državni a to znači i društveni organizam. U njegovoj Državi imali su mjesta samo oni umjetnici, »koji u svojoj darovitosti mogu naslutiti prirodu ljepote i pristalosti« (»Država – Državnik«, Zagreb 1942, MH, 130). Odgojen čovjek ne ljubi neskladne već one koji vole ljepotu, »jer što je najljepše to je i najvrednije ljubavi«. Iako mu je filozofija predstavljala najvišu točku do koje ljudska svijest dolazi – filozofija izražava konačnu ocjenu o vrijednosti života; filozofska misao pokraj i povrh pojedinačnih znanstvenih interesa sintetizira sve znanje, traži odgovore na najbitnija i najznačajnija pitanja ljudskoga života – Platon je, kao i Nietzsche, po pozivu pjesnik. »U njegovim djelima se odrazuju jednako veliki duh mislioca kao i sjajan izraz umjetnika« (Vladimir Filipović). Potiskujući u sebi pjesničko, – (»što je nešto više pjesničko, to manje smiju to slušati dječaci i muževi«) – Platon daje prednost mišljenju a ne osjetilima, pojmu a ne opažanju. Očutno opažanje je promjenljivo i nepouzdano, ono nam može reći samo kako nešto izgleda a ne kakvo je stvarno. Jedino se razumom stječe pravo znanje.

Višu stvarnost, koja obstoji nezavisno od čovjeka i tjelesnih stvari, čini svijet netjelesnih ideja ili čistih oblika. Objektivna obstojnost ideja omogućuje spoznaju nečega općega. Pošto se opće ne nalazi u svijetu osjetnih stvari, jer su one individualno-konkretne, ono mora opstojati negdje izvan njih – na netvarnu misaonu mjestu, u svijetu ideja. Dajući prednost razumu, Platon, makar u duši pjesnik, svrstava umjetničku ljepotu u vrijednosti nižega reda. Ljepota, koja se objektivno sastoji od prave mjere i razmjera, sviđa se doduše sama po sebi i budi u nama znana i prirođena čuvstva. No ona je tek prosjajivanje ideje u osjetnome, pa je stoga umjetničko djelo samo oponašanje oponašanja.

Po Platonovu naziranju svakoj vrsti stvari odgovara jedna ideja. Idejâ pak ima toliko koliko i općih pojmova. Ideje su ideali koji očutne stvari podržavaju u težnji da se izjednače s njima, ali im to nikada potpuno ne uspijeva. Stvari su prema tome samo sjene ideja. Iako se ideje ne mogu spoznati samim opažanjem očutnih stvari, ipak te stvari mogu u ljudskim dušama pobuditi sjećanje na ideje. Platonovu teoriju spoznaje mogli bismo nazvati teorijom sjećanja. On naime smatra da se duše mogu sjećati ideja koje su gledale ranije u doba boravka na drugome svijetu, a koje su rođenjem zaboravile u ovozemaljskom životu. Besmrtne su duše zadržale ljubav prema idejama. Duša traži da spozna ne kakvo je, već što je nešto.

Ljubav koja je filozofski nagon za spoznajom ideja, nagon koji ih opet uzdiže do spoznaje prave stvarnosti, naziva Platon erosom. To pak čisto intelektualno uzdizanje do ideja i odkrivanje njihovih uzajamnih odnosa nazvao je Platon dijalektikom. U svijetu ideja najviša je ideja dobra, koja obuhvaća sve ostale ideje. Ideja dobra je počelo (princip) bića i spoznaje i ona ima svrhovito obilježje: sve što se mijenja i postaje, teži da ostvari nešto dobro. Sve ideje, a napose ideja dobrote, imaju stvaralačku moć.

Po mišljenju Platonovu duša ima dva dijela: viši i niži. Viši, umni dio duše odgovara svijetu ideja. Niži odgovara očutnom svijetu, a predstavlja uzbudljivost i požudu. Platonov ćudoredni (etički) ideal je mudrost i produhovljenost. On s prezirom odbacuje ovozemaljska očutna zadovoljstva. Odbacujući zlo, jer »svako zlo, što snalazi ljude, ima korijen, razvija se i donosi kasnije najgorči plod onima, koji ga zasade«, on ljubi vrline. Vrlina uma je mudrost, vrlina uzbudljivosti je hrabrost, a vrlina požude samosvladavanje. Svaki dio duše postiže savršenstvo, kad ispuni vrline. Ne pita se kako se zove vrlina, »nego samo da li će nešto, što radi, svoj posao obavljati vrlinom svojom lijepo, a bez nje zlo«.

A što je s idejom lijepoga? Ljepota obstoji sama za se, a ideja ljepote je uvijek jednaka. Ideju lijepoga koja se slijeva s idejama dobroga, glasovitu *kalokagathiju,* Platon uvršćuje u najviše ideje, koje su predmetnina (objekt) erosa ili takozvane (kasnije tako nazvane) platonske ljubavi. Rekli smo, da u Platona eros nije ljubav između spolova, već filozofski nagon za spoznajom ideja. Ljepota je podređena moralnosti, pa se za ljepotu treba odgojiti, jer estetski odgoj vodi k moralnosti. Kalokagathia, koju na hrvatski prevode kao lijepa dobrota, u sebi sjedinjuje i najviše povezuje ljepotu i ćudorednost (i danas kažemo lijep za dobar, i obratno). I korisno je lijepo, kao što je štetno sramotno. A korisno je ono, što služi ostvarenju dobroga ili lijepoga. Platon nam time poručuje, da su estetika i etika (ćudorednost) neodvojivi. Kako Platon gleda na umjetničko djelo? Budući da se umjetnici uglavnom bave oponašanjem očutnih stvari, kaže on, a očutne stvari su sjene ideja, umjetnička djela su samo sjene sjenâ. Platon odbacuje oponašajuće pjesništvo, koje mu je tek na petom mjestu po vrijednosti ali cijeni stvaralačko koje stoji na prvom. Pod stvaralačkim pjesništvom Platon razumijeva ono koje pomaže pri izgradnji države.

Platonov filozofski interes, kako kaže Vladimir Filipović, nije bio spekulativne prirode, to jest nije išao za rješavanjem mislenih (apstraktnih), stručnih pitanja, nego za odgovorima na životne probleme ljudske. Platon smatra, da treba pronaći ono, što je uistinu vrijedno i dobro, te naći način kako se to vrijedno može u javnom životu ostvariti. Pobijao je sofističku nauku, jer se na sumnji i relativizmu ne može kulturno stvarati, a ni živjeti ustaljenim i sređenim životom. »Na dijalektičkom nadmudrivanju i blistavoj retorici ne mogu počivati solidni temelji znanja ni uvjerenja, a onda ni života uopće.« Nijedan od problema nije kod Platona nastao iz teorijskoga doumljivanja, nego iz potrebe života, iz borbe sa sofističko-retoričkim relativizmom i materijalizmom, koji su u tadašnjem grčkom duhu živjeli i u svim se pojavama toga života odražavali.

Filozofija nije za Platona tek »kraljica znanosti«, nego prvenstveno voditeljica života. smisao težnje za znanjem i mudrošću (filozofijom) opravdava se tek na primjeni u životu. Nastavljajući na Sokratov metodički put, pomo-

ću koga je on ukazivao na neodrživost relativizma, Platon nalazi u idejama uporište stvarnoga reda i duhovnoga jedinstva. Čovjek uvijek traži jedno u mnogome. On traži ono nešto stalno, što je izvan vremena i promjenljivih prilika, jer se samo tako, po tom nepromjenljivom, stalnom može u promjenljivosti doživljavanja snalaziti i sabrati. To nešto jedinstveno, stalno, nepromjenljivo ne može se naći u osjetnoj nestalnosti i neprekinutoj promjenljivosti. Tek ideje su stalne i nepromjenljive, one su metafizički (nadosjetni, nadstvarni) temelji bitka, ono na čemu počiva kozmički red. Ideje su svrhovite sile svijeta, uzori prema kojima nastaju oblici realne stvarnosti. Ideje obstoje izvan prostora i vremena i nisu o njima ovisne. One obstoje s onu stranu osjetnosti, u duhovnom carstvu, do kojega mišljenje samo dopire. Osjetni svijet je tek sjena prave stvarnosti, koje se duša sjeća, gledajući u te sjene. Svijet ideja je svijet nepromjenljivoga bitka, svijet svojevrsne obstojnosti, koji stoji vječno, netaknut od promjena prostora i vremena, pa kao takav nosi u sebi i mnogo višu vrijednost od realnoga svijeta. Sudjelovanjem ideje na ovom svijetu dobiva svijet i sve zbiljsko u njemu oznaku vrijednosti – oznaku ljepote i dobrote. Po Platonovu shvaćanju (koje je oprečno mehanističkom shvaćanju Demokritovu) priroda je lijepo djelo izraslo iz umnoga načela. Ne počiva svijet na slijepu uzročno povezanu (kauzalnu) redu, nego se razvija prema svrhovitim uzorcima, koji nad njima stoje. Svijet je upravljen prema višem cilju, prema kome se kreću ljudske djelatnosti, on je svrhovito (teleologijski) uređen.

Najviša od svih ideja Platonu je ideja dobra, koja predstavlja vrhunac idejnoga carstva. Smisao i zadatak ljudske obstojnosti je u težnji za idejama i nastojanju za njihovim ostvarivanjem u svijetu. Platon prihvaća sokratovsko stanovište, da je krepost znanje i da dobro izvire iz spoznaje. Iz znanja o dobru nužno slijedi dobar čin. Smisao državne obstojnosti Platon vidi u ostvarivanju ideje pravednosti. Čovjek, a i država, mogu biti trajno sretni, ako su pravedni. Pravednost je, kao duhovno načelo reda, temelj svake prave društvene cjeline. Pravednost stvara sklad i u čovjeku pojedincu. I u ljudskom duhovnom životu, punom zbrkanih (kaotičnih) predočbi, čuvstava i želja načelo skladoglasja (harmonije) treba stvoriti red i temelj uspješna i sretna života. Svako neskladoglasje (disharmonija) predstavlja zlo, bilo da je nesklad u čovjekovoj nutrini, bilo u odnosu čovjeka prema čovjeku ili prirodi. Svako doba i svaki život ima svoje posebne zadatke, svoju sudbinu i svoje mogućnosti, ali temeljni izvori života ostaju uvijek isti. U tom smislu Platonov je životni ideal još uvijek aktualan. Život se ljudski, koliko je doista ljudski, uvijek odvija u obliku ideja. I dok živi jedna ideja nikakvo je oružje ne može pobijediti, jer ona predstavlja nepresušni izvor nove snage i privlačnosti za ljudsku djelatnost u životu.

U zaključku svoga izvrsna eseja »Značenje Platona« (»Država – Državnik«, V. XXXII), koji sam ovdje ukratko prepričao, Vladimir Filipović kaže: »Platonove misli ili osvajaju ili pobjeđuju, ili se s protivničkog tabora kao najtipičnije i najizrađenije oprečne misli pobijaju. Platonova je filozofija tako uvijek aktualna i na sva doba utjecajna. Čitati i baviti se Platonovim mislima nije dakle nikada neaktualno i nesuvremeno, jer je u njima na klasičan način iznesena jedna iskra ljudskog duha, koja ne može nikada utrnuti – bar ne tako dugo, dok postoji čovjek i u njemu težnja za ljudskim (humanim) životom.«

Aristotelova katarza

Platonov nauk o idejama prvi je pobijao njegov učenik Aristotel. Za Aristotela kažu da se isticao blistavim razumom i fantazijom, svojstvima do toga stupnja nesvakidašnjima, da su u razvitku ljudske misli služila kao putokaz. Iako je kao mislitelj možda nenadmašiv, kao odgojitelj nije uvijek bio uspješan. Odgajao je Aleksandra Velikoga Makedonskoga. Naučio ga je mnogočemu. Nu nije mu u srce i razum uspio ucijepiti žudnju da uvijek teži samo dobrom, koje je i lijepo. Najveći osvajač svijeta sagradio je doduše sjajne gradove i prelijepe hramove, ali je isto tako nemilosrdno razorio i spalio grčku Tebu i perzijski Perzepol i u njima uništio tolike neponovljive umjetnine. Kako nas povijest neprestano uči (a nikada ničemu ne nauči), osvajači i vladari na svoj su način shvaćali estetiku lijepoga i dobroga. Umjetnička su djela njima bila lijepa, kad su bila uništena. Njihov najviši ideal lijepoga i dobroga bila je (to je i sada) samo vlast, razumije se – samo njihova vlast.

Težeći za svojom istinom, Aristotel odbacuje metafizički nauk o idejama svoga učitelja i prijatelja Platona. Aristotel je i Platonovu i ostale filozofije, kako reče Francis Bacon, »kao Turci svoju braću, pobio ratobornim udarcima«. Dok Platon ističe opće i iz njega izvodi pojedinačno, Aristotel ističe pojedinačno i pomoću pojedinačnoga dolazi do općega. Sve što obstoji prvenstveno obstoji kao pojedinačno i tako je dostupno našim osjetilima i našoj spoznaji. Stoga uvijek treba poći od pojedinačnoga, da bi se došlo do općih pojmova, do ideja. Temeljna načela ispravnoga zaključivanja su također i načela bića, to jest objektivne stvarnosti. Svaka pojedinačna stvar postaje ono što jest, tek kada dobije oblik. A oblik pojedine stvari vodi nas do općeg oblika stvarnosnoga. Tražeći oblik svih oblika, Aristotel na koncu nalazi prvoga Pokretnika, Boga. Time se on i ne htijući vraća Platonu i njegovim idejama. Platon nalazi smisao života u težnji za idejama i njihovim ostvarenjem u svijetu. Ne slijedi li ga u tome na svoj način i Aristotel, kojemu je blaženstvo najviše dobro kome treba težiti?

Iako polazi od predmetne (objektivne) stvarnosti, Aristotelu je tvar (materija) najnesavršenije a prvi nepokretni Pokretnik najuzvišenije biće. Stoga za pravu znanost smatra filozofiju o Bogu. Čovjek nije zato da ima dušu, nego ima zato dušu da bude čovjek. Ta Aristotelova sveza između duše i tijela jača je no u Platona. Po Platonovu mišljenju duša je u tijelu samo kao upravljač a ne kao bitni oblik, bitni sastavni dio živoga bića. Po Aristotelovu mnijenju čovjeka uistinu sretnim ili blaženim ne može učiniti ni slast ni čast ni bogatstvo ni krepost niti ideja dobrote u Platonovu smislu. On sreću nalazi u savršenu djelovanju prema savršenoj kreposti u savršenu životu. Čovječja je pak krepost u trajnu i stalnu raspoloženju, koje čini da čovjek bude dobar i da dobro obavlja svoju zadaću. Nu pri tome je nužno da se čovjek drži sredine, to jest da se čuva svakoga »previše« i svakoga »premalo«.

Estetiku je Aristotel zadužio s pojmom katarze (očišćenje, pročišćenje, oslobođenje od čuvstvene ili afektivne napetosti). Umjetničko djelo izaziva u gledatelja osjećaje sažaljenja i straha (na primjer za glavnoga junaka u tragediji) i na taj ga način oslobađa od toga stanja. Čovjek se tako uzdiže iznad sebeljublja, spoznavši da se životne promjene događaju i mimo naše volje. To

je ćudoredno pročišćenje, izmirenje osjećaja smilovanja i straha, smirenja čuvstava. U Hipokrita katarza istjeruje iz tijela tvari, koje uzrokuju bolest. U Pitagorejaca je ona smrt, jer oslobađa dušu od tijela. U Platona i Plotina oslobađa duše od tjelesnih sklonosti i strasti tako što razvija duhovni život. U Aristotela pak katarza ima posebno estetsko značenje. Po njemu je zadatak umjetnosti da pročisti, rastereti dušu od štetnih snažnih čuvstvenih uzbuđenja, odnosno da osjećajnu životu uspostavi pravu, za duševni mir potrebnu ravnotežu.

Aristotel razlikuje stvaralačko oblikovanje od prakse. Umjetnost je oblikovna aktivnost, koja se temelji na čovjekovu prirođenu nagonu oponašanja. Ona oponaša prirodu, ali i stvara ono što priroda nije sposobna stvoriti. Užitak što ga pruža umjetnost počiva na uočavanju sukladnosti između stvorenoga oblika i njegova uzora. Kao i Platon, Aristotel prirodu ljepote nalazi u sređenosti, skladu i određenosti oblika. Katarza u umjetničkom doživljavanju razrješuje duševnu neravnotežu izazvanu čuvstvenim uzbuđenjima. Aristotelove promisli o katarzi stekle su ugled tek u novijoj estetici.

Kratka povijest estetskih teorija

Svi kasniji estetičari, sve do danas, uglavnom se vrte oko Platona i Aristotela, bilo da ih prihvaćaju ili pokušavaju (uzaludno) odbaciti, bilo da ih podkradaju ili izvrću naglavce. Kako je i Aristotel u estetici mutatis mutandis (uz potrebne preinake) platonovac, to je svekolika estetika još uvijek ovisna o Platonu, makar to nerado priznaje. Čak i onda ne može bez njega kada ga niječe, opovrgava, poruguje mu se, ili ga s neba ideja gura u bezdan ništavila. Estetski izričaj lijepo kasniji estetičari pripisuju i onim oblicima kojima je, kako neki smatraju, lijepo bivstveno strano (na primjer redu, skladu, jasnoći). Pojedini estetičari nastoje izlučiti čisti oblik estetski lijepoga, pa lijepo postaje povlastica takozvane čiste umjetnosti. Umjetnost radi umjetnosti traži oslobađanje lijepoga od svakoga mogućega »uzznačenja« (apstrakcija, informel, atonalna glazba, književni hermetizam). Neki suvremeni estetičari, ne dokazujući već objašnjavajući, posavršenjuju (apsolutiziraju) estetske vrijednosti kao stvarnosnu samovrijednost slobodnu od svakoga sadržajnoga, smislenonaumnoga, oblikovnousmjerujućega mjerila, koja se ususta vlja (konstituira) samim neusiljenim stvaralačkim činom umjetnika. Estetska teorija se tijekom stoljeća polarizirala u više oprečnih pravaca: objektivni i subjektivni, sadržajni i formalni, umstveni (spekulativni) i iskustveni, intelektualistički i osjećajnosni, opisni i naputni (normativni).

Već Sokrat naglašuje samosvojnost ljepote kao posebne značajke prirodne predmetnine (objekta), koju umjetnik kao takvu prenosi u umjetničko djelo, naprimjer i tako što umjetničku cjelinu slaže od lijepih pojedinosti različitih prirodnih uzora. Sokrat u likovnim prikazima ljudskih bića kao osobitu vrijednost ističe izražajnost (isticanje života i duševnih stanja). U djelima umjetničkoga obrta nalazi on usku sraslost uporabne vrijednosti (prikladnosti) s ljepotom.

Novoplatonovci obnavljaju neke temeljne dijelove Platonove filozofije odnosno estetike, povezujući ih s naukom Aristotela, stoika i pitagorovaca te s istočnom mistikom. Po mišljenju Plotina, najpoznatijeg novoplatonovca, umjetnost odražava ideje i sjaj njihove ljepote u sumračnu svijetu tvari (ma-

terije). Umjetnik je srodan demijurgu, tvorcu (koji je u Platona otac svih stvari, a u Plotina svjetski duh). Ostvarujući ljepotu umjetnik se uzdiže do Logosa osjetnih pojava, dopunjujući sam iz sebe što predmetima nedostaje. Do potpunoga zrenja (izravna, neposredovana i neposredujućeg motrenja) ljepote uzdiže se samo duša očišćena od svega zemaljskoga.

Sredovječni skolastičari, polazeći uglavnom od Aristotelovih a ponešto i od Platonovih načela, smatraju ljepotu, uz istinu i dobrotu, temeljnim određenjem svakoga bića i traže joj izvor u Bogu. Skolastičarima su oznake ljepote razmjer, red, sklad, cjelovitost, savršenstvo, potpunost, jasnoća, primjerenost, sviđanje. Sv. Toma Akvinac (Akvinski) posebno ističe pojam sviđanja po sebi.

Renesansnim estetičarima ljepota je u perspektivi, kompoziciji, odnosu volumena i boja i slično. Renesansni umjetnici kao da su ljepotu radije stvarali, nego o njoj teoretizirali.

G. W. Leibniz svoj pogled na ljepotu temelji na geometriji i određuje je pojmom savršenstva – ljepota je prvenstveno u skladnu razmjeru, koji čovjek otkriva nekim podsvjesnim mjerenjem i uspoređivanjem. Leibnizovu misao poškolskio je Christian Wolff (Wolfius), određujući ljepotu kao savršenstvo stvari koje je u stanju u nama pobuditi užitak. Wolffov učenik A. G. Baumgarten, koji je prvi (god. 1735) u povijesti filozofije uporabio izraz estetika kao naziv za nauku o osjetnoj spoznaji (a ova obuhvaća i nauku o lijepome, doživljavanje lijepoga kao pojavnoga savršenstva), određuje ljepotu kao savršenstvo osjetnih pojava (perfectio cognitionis sensitivae). Baumgarten je estetiku jasno označio kao nezavisnu i samostalnu znanost. Njegova »Estetika« je temelj i polazište cjelokupne novovjekovne europske estetike.

U prvom novovjekovnu pokušaju književne estetike Nicolas Boileau-Despréaux prirodu pjesničkih vrijednosti objašnjava intelektualistički. On smatra, da su temeljne kategorije pjesničke umjetnosti i ujedno glavna mjerila za ocjenu umjetničkoga: razumnost, istinitost, jasnoća i lijepi oblik književnoga djela. Ljepota je po njegovu mišljenju stalna, trajna i nepromjenljiva pa upravo stoga i opća i istinita. Ništa ne može biti lijepo što nije istinito, a istinito je ujedno sve što je prirodno. Temeljni uvjet svake ljepote je odražavanje, oponašanje prirode. Umjetničku veličinu može ostvariti samo onaj pisac, koji u sebi spaja nadahnuće i savršeno razrađenu metodu. Temeljne značajke klasičnoga stila i klasične umjetnosti su između ostaloga istinitost, jasnost, jednostavnost, uzvišenost, mjera, sažetost, težnja k savršenstvu, skladna uklopljenost dijelova u cjelinu. Boileauov pogled na lijepo u umjetnosti u biti je platonovski.

Denis Diderot umjetnosti oduzima božansko zračenje i pretvara je u puko promicateljsko sredstvo za postizanje određene svrhe: umjetnost treba promicati ideje dobrotvornosti i slobode. Po mišljenju Diderotovu umjetnički lijepo je ono što ocrtava samu prirodnu zbilju, i to tako da pokazuje životni unutarnji zakon pojava ili predmeta. Treba raspraviti o pet bitnih sastavnica (elemenata) – o crtežu, bojama, sjeni i svjetlu, izrazu i kompoziciji – da bi se mogla dati estetska ocjena slike. Francuski enciklopedisti su bili prvi, koji su izričito naglasili društvenu ulogu umjetnosti. Ideja o praktičnoj svrhi umjetnosti, mišljenje da umjetnost treba služiti ćudoredno-odgojnim i političkim ciljevima i da u čovjeku obstoji prirođen osjećaj za lijepo, zajedničko je i Diderotu i engleskim moralističkim filozofima XVIII. st. (Shaftesbury,

Hume, Burke). Shaftesburyjeva estetika utemeljena je na platonovskom idealu kalokagatije (spoja ili sinteze dobroga i lijepoga). Umjetničku harmoniju života vidi on u harmonijskom uređenju svemira, u kojemu je, kao i u umjetničkom djelu, sve o svemu međusobno ovisno, i kojim vlada uzvišeni duh što ga uređuje. Estetski osjećaj harmonije uključuje u sebi lijepo i dobro. Estetska se neslaganja mogu javiti zbog izopačivanja prirodnog ukusa kao i zbog zaslijepljenosti, neznanja, nepoznavanja harmonije i reda. Za Humea estetika, kao i ćudorednost, nisu predmeti razuma koliko ukusa i osjećaja. Ljepota i vrijednost sastoje se u ugodnu osjećaju. Ljepota je prije svega zadovoljstvo, a zadovoljstvo je temeljna pobuda cjelokupne naše aktivnosti. Burke luči lijepo od uzvišenoga, smatrajući da je osjećajno područje presudnije u umjetnosti od razumskoga. Estetska djelatnost djeluje neposredno, nju obavlja poticaj, nagon, koji je potpuno nezavisan od svakoga razmišljanja, dakle i razuma. Ljubav, koju neposredno izaziva ljepota, kao pojava je potpuno jednaka toplini, koju izaziva vatra. Stoga se pod pojam ljepote ne može svrstati ništa što nosi u sebi red ili razmjer. Dok Hume razlikuje neposredno lijepo od lijepoga u prenesenu smislu, Burkeu (u tome je preteča Kantov) doživljaj ljepote prethodi svakoj spoznaji o prikladnosti.

Kant estetiku lijepoga razmatra u okviru svoje spoznajne teorije. Njegovi su estetski pogledi usko povezani s njegovom apriorističkom teorijom spoznaje, posebno s raščlambom sposobnosti rasuđivanja odnosno ukusa. Čistom spoznajom Kant smatra isključivo onu (očutnu, iskustvenu i slučajnu) spoznaju do koje dolazimo izvođenjem iz čistih pojmova razuma i uma, nezavisno od svakoga iskustva; to je ona nužna i općenovažna spoznaja koja tek omogućuje svako iskustvo. Probleme ljepote, estetskoga vrednovanja i umjetnosti Kant obuhvaća u raščlambi sposobnosti razumijevanja, odnosno ukusa. Strogo lučeći lijepo od korisnoga, ugodnoga i dobroga, on estetsko prosuđivanje temelji na sposobnosti da se oblikovna (formalna) svrhovitost ocijeni neposredno – mimo poimanja – na temelju njena čuvstvena učinka. Estetska predmetnost (objekt) ima svoju subjektivnu svrhovitost, koja se sastoji u tome što ona razvija slobodnu igru predočbenih snaga, bez ikakve prethodne zamisli o svrhi. Za Kanta je lijepo ono što se sviđa samo po sebi, bez zanimanja za stvarnosnu (realnu) obstojnost i za posjedovanje predmeta. Lijepo može biti prirodno lijepo, umjetnički lijepo, uzvišeno, tragično. Lijepo je prvenstveno ono što nam se sviđa bez interesa, zatim ono što je objekt općega sviđanja bez pomoći pojmova, što je oblik svršnosti predmeta bez predočbe neke svrhe i ono što se spoznaje bez pojma kao predmet nužna sviđanja. Ono lijepo i ono organsko ujedinjuju ono pojedinačno (individualno) što se ne može obuhvatiti općenitošću neke sheme.

Friedrich Schiller umjetnost izvodi iz nagona za igrom, pa lijepo određuje kao živući oblik a estetski doživljaj kao slobodan užitak u obliku. Zadatak je ljepote, da čovjeka zalutala u mislenim (apstraktnim) labirintima duha vrati tvari (materiji) i svijetu očutnosti. Tko protiv prirode slijedi umni moralni zakon *uzvišena* je duša, ali samo onaj tko po prirodi žudi onako kako mu nalaže um, *lijepa* je duša. Umjetnost istinski odgaja čovjeka, pa prave umjetnosti nisu one koje ne djeluju ćudoredno, makar umjetnost nema u sebi posebne poučne svrhe. Ljepota osvaja cijelog čovjeka, jer ne zahvaća ni jednu posebnu stranu njegova bića. Estetičan je samo oblik, nikada sadržaj. Najviši je umjetnikov zadatak, da sadržaj pretvori u oblik. Estetski privid, kome ne

treba zbiljski bitak, predmet je poticaja za igrom, koji stoji između poticaja za materijom (građom, tvari) i poticaja za oblikom. Igra čovjeka čini potpunim i odjednom razvija cjelokupnu njegovu inače razdvojenu prirodu. »Čovjek je samo onda potpuno ćovjek, kad se igra.« Čovjek je svoj tek kad se igra, i tek kad se igra on je doista svoj; ne pripada nikom drugom, ne obstoji ni zbog koga drugoga, ne radi ni zbog ćega drugoga i ne pati u ime ničega drugoga.

Po Schellingovu mišljenju umjetnost je prevladavanje opreka između realnoga i idealnoga, nesvjestan postupak kojim se apsolutno predočuje u ograničenu svijetu zornosti (perceptivnosti), a zadatak joj je da usavršavanjem oblika poništi tvar. Schelling umjetnost vidi kao najviši stupanj duhovne djelatnosti, jer je u njoj postignuto jedinstvo subjekta i objekta, slobode i nužnosti, konačnoga i beskonačnoga, svjesne i nesvjesne djelatnosti čovjeka. Istina i ljepota samo su dva različita načina promatranja jednoga apsoluta, jer kako je za filozofiju apsolutni prauzor istina, tako je za umjetnost prauzor ljepota. Istina koja nije ljepota ne može biti apsolutna istina, niti apsolutna istina koja nije ljepota može biti istina. Dok istina odgovara nužnosti, dobrota slobodi, ljepota je njihovo ravnodušje (indiferencija), pa je stoga upravo umjetnost apsolutna sinteza međusobnoga prožimanja slobode i nužnosti. Jedinstvo koje treba ostvariti jedino je moguće u ideji, koja se u umjetničkoj predočbi javlja kao »posebno božanstvo«. Filozofija je samo putem umjetnosti neposredno objektivna. Umjetnost je za Schellinga »čudo koje bi nas, da je samo i jedanput obstojalo, moralo uvjeriti u apsolutni realitet onoga najvišega«.

Za G. W. F. Hegela, koga zovu novovjekovnim Aristotelom, polazni položaj uvijek je bila ideja, opće, zakon. Hegelov idealizam je platonovsko polaganje svijeta ideja kao temelja svijeta, postavljanje pojmova kao vječna temelja i počela svake obstojnosti. Svemu obstojećem temelj je božanski. Sviме vlada ukupni smisao. U ukupnu smislu skriven je svaki pojedinačni smisao, a vječna, apsolutna ideja ili um trajni je sadržaj koji prožima sve pojave i iskazuje sam supstancijalitet (prabitak) svijeta. Logos je podloga, izvor, temelj i sadržaj bitka. Ono što je umno, zbiljsko je, a što je zbiljsko, umno je. Um je kao sustav svih pojmova, kao vječna mogućnost, temelj svakoj zbiljskoj obstojnosti, a naš svjestan um je razabiranje toga predsvjesnoga vječnoga uma. Dok su u prirodi svi trenutci apsolutne ideje u bezbrojnim obstojnostima, koje su isprva međusobno tuđe, bili raspršeni u prostor, dotle se u duhu zbiva skupljanje i sjedinjavanje svih tih trenutaka u novo jedinstvo. Umjetnost izražava apsolutni duh na očutni, dakle niži način, pa stoga »umjetnost za nas jest i po svojoj najvišoj odredbi ostaje prošlost«. Umjetnost po Hegelovu mišljenju nije još čista misao, ali nije više ni puka očutnost. Unutar umjetnosti umjetnost se razvija iz simbolične (u kojoj ideja još nije našla oblik, pa ima svoj lik izvan sebe u prirodnoj očutnoj građi) preko klasične (u kojoj je ideja u slobodnoj savršenoj suglasnosti sa svojim likom, pa predstavlja ispunjeni i ozbiljeni ideal umjetničkoga) do romantična oblika (koji ponovno ukida jedinstvo ideje i njene realnosti i u kojoj u višem obliku dolazi do raskida zbog težnje duha da se prikaže u svom pravom pojmu, a taj ne može biti vezan uz očutnost). Klasični oblik je ono najviše što može ostvariti umjetnost, a kada se u njemu pokazuje nedostatak, onda je taj nedostatak sama umjetnost, jer je umjetnost ograničena kao umjetnost time što je uvijek

nužno očutno prikazivanje ideje.

Arthur Schopenhauer (»mračan i beznadno tužan, ženomrzac i cinik«) vraća se Kantu i pokušava riješiti zagonetku »stvari po sebi« »Svijet je moja predočba, nijedna istina nije tako sigurna i tako neoboriva«, kaže on. No svijet ne ostaje puka izmišljotina (fikcija), jer upravo međusobna sveza predočbi po zakonu uzročnosti dijeli život od sna i obmana, a zajednički temelj reda predočbi je načelo razloga. Um u sebi ne posjeduje nikakve sadržajne spoznaje, dok ga ne »oplodi« iskustvo. Osjetila su radnici koji nose građu, razum je umjetnik koji stvara djelo. Nezadovoljstvu svijeta nema nikad kraja, ovaj je svijet najgori od svih mogućih svjetova (pa kad bi bio još samo malo gori, ne bi uopće mogao obstojati). Život je u njemu stalna patnja i bol, a najveći je patnik čovjek, koji svojom neprestanom voljom da otjera patnje samo uvijek iznova mijenja oblik tim uzaludnim naporima. Jedino mjerilo morala i jedina istinska ćudoredna kategorija ostaje samilost prema tim beskrajnim ljudskim mukama. Schopenhauer tek u umjetnosti, a posebno u glazbi (»toj kupelji duha«) nalazi privremenu utjehu i zaborav za ljudske patnje i užase. U ovom svijetu patnji, u ovom svijetu vječna nezadovoljstva jedina je smislena zadaća umjetnosti u tome da postane tješiteljicom, da bude sredstvom privremena ublažavanja svjetske boli, da nas liši uzroka svih zala i muka – da nas liši volje. U sretnu stanju umjetničke zaokupljenosti (kontemplacije) čovjek zaboravlja sam sebe, »volja šuti i time ukida individualitet i sve mogućnosti bola«. Čovjek postaje ono, što inače nije. U tom idealnu zaboravu umjetnička ideja prevladava bijednu svagdašnjicu. Lijepo je sve što izražava ideju, a umjetnost više no bilo što »izdvaja ideju iz slučajnih sastavnica stvarnosti«. Umjetnost, djelo genija, ponavlja vječne ideje. Svaka umjetnost izražava i odražava određenu ideju. Građevinarstvo, na primjer, ideju težine, kohezije, tvrdoće, trajnosti. Predmet promatranja pjesništva prikaz je ljudi u njihovim težnjama i djelovanjima. Umjetnost općenito podiže i oslobađa, ona je »cvijet života«. Onaj koji uživa u umjetnosti, oslobođen, makar i na trenutak, pritiska i mučnine vlastite volje, bola i vremena, ipak je životno zainteresiran za umjetničko razmišljanje. Samo je tako još uopće moguć njegov život u ovoj strašnoj dolini suza, samo se još uopće tako može, makar i polovično i privremeno, održati njegova gola ljudska obstojnost. U tom spasu čovjekovoga u čovjeku, osobito visoko mjesto zauzima glazba, jer ona nije, poput drugih umjetnosti, tek odraz ideje – ona je odraz same volje, njeno neposredno opredmećenje. Glazbena se umjetnost ne može drukčije pojmiti no kao kruna svih umjetnosti. Po tragediji spoznajemo zlo kao opće zlo »bez obzira na naše namjere i želje«, stoga su tragične osobe bez subjektivne krivnje krive. Schopenhaueru je lijepo sve što izražava neku ideju. Umjetnost izdvaja ideju iz slučajnih sastavnica stvarnosti, omogućuje proziranje iskonskoga bitka stvari. U trenutcima estetskoga zrenja čovjek se oslobađa životne volje – izvora svake patnje – i postaje isključivo misaonim bićem, čistim subjektom spoznaje.

F. Th. Vischer lijepo određuje kao izražajan, mimično-harmoničan oblik, oblikovan izraz. On prvi unosi u estetiku pojam uživljavanja, nesvjesna unošenja vlastite duševnosti u predmetnost (objekt), koje se svjesno doživljava kao unutrašnji život same predmetnosti – predmeta (stvari). Lijepo ne pripada ni teorijskoj ni praktičnoj aktivnosti, već sferi apsolutnoga duha. U tročlanu umjetnost – religija – filozofija, umjetnost dolazi poslije religije a prije

filozofije. Ljepota je, prema obliku apsolutnoga duha, ostvarenje ideje kao ujedinjenja stvarnosti i pojma.

U estetici Johannesa Volkelta posebno mjesto zauzima pojam uživljavanja. Estetsko uživljavanje je intenzivno povećanje općega uživljavanja u svagdašnjem životu. Estetsko doživljavanje sadržava više oblika užitka: užitak u uživljavanju, u pronalaženju ljudski značajnoga, u oslobađanju od osjećajne napetosti (katarza), u uočavanju odnosa između dijelova i cjeline. Umjetnost je posljedica simboličnih spoznaja, a te se spoznaje mogu postići intelektualnim odsjajivanjem (alegorija, tipizacija). Simbolizacija je umjetnička prije svega onda kada ne djeluje kao spoj, nego kao izvorna sinteza. Stoga nije umjetnik onaj tko u prirodi vidi samo neoživotvorene predmete, tko nije u stanju u stvarima razaznati ljudske osjećaje.

Zametak umjetnosti po mišljenju Wilhelma Wundta je u magiji i želji primitivnoga čovjeka za ukrašivanjem. On estetske vrijednosti smatra objektivnima i nalazi ih u savršenoj primjerenosti oblika sadržaju. Posebnu pažnju poklanja zlatnom rezu, smatrajući da smo pri zadovoljstvu koje u njemu osjećamo svjesni matematskog odnosa. Razmjer u kojemu se cjelina odnosi prema svome većemu dijelu kao veći prema manjem osjeća se kao sredstvo ujedinjenja najvećega mogućega mnoštva uz najmanji mogući napor, pa je estetsko zadovoljstvo posljedak duševnoga gospodarenja.

Za J. F. Herbarta estetika je nauka o ocjenjivanju, o pojmovima sviđanja i odbojnosti. Osjećaj ljepote temelji se prvenstveno na oblikovnim (formalnim) odnosima predočaba (na pr. harmonija, simetrija, ritam, jedinstvo u mnoštvu). Herbart ćudoređe (etiku) određuje kao nauku o moralnom ukusu, koja je dio estetike. Samo objektivno obstojeći oblik, utemeljen na trajnim odnosima, izmiče relativizmu i skepticizmu, te je vječan, apsolutan i slobodan. Hladan, nezainteresiran estetski sud kultiviranog čovjeka promatra samo oblik, to jest objektivno dopadljive oblikovne odnose, a ne njihovo zašto, ne uzroke dopadanja i odbijanja. Moralni se ukus, kao i ukus uopće, bitno ne razlikuje od pjesničkoga, glazbenoga, likovnoga ukusa.

Osnivač i »otac novovjekovne estetike« G. Th. Fechner je, kažu, dao novi pravac estetici. Njemu je tvar (materija) samo »jedna strana zbilje«, pored nje i usporedno s njom obstoji »isto tako proširena duhovna strana«. Sve obstojeće ima dušu, ne samo životinje, već i biljke, pa čak i anorganski svijet. Ali ne u individualnom smislu zatvorenih tjelesno-duševnih sustava, već tako da su niže duše samo trenutci života više duše. Fechner spekulacije o prirodi estetskoga smatra jalovima. Spekulativnu takozvanu »estetiku odozgo« (koja početne pretpostavke nalazi u nekim apriornim najvišim načelima) on suprotstavlja svojoj »estetici odozdo«, koja polazi od pojedinačnoga estetskoga iskustva. Estetski se problemi trebaju rješavati pokusno-iskustveno i induktivno (zaključivanjem od pojedinačnih slučajeva na općeniti izvod). Za ljepotu on tvrdi, da »nužno proizlazi iz Boga«. Fechner i njegovi učenici (Müller-Freienfels, Meumann, Theodor Lipps i drugi) pokušali su pokusnim ispitivanjima statistički ustanoviti elementarne pravilnosti estetskoga sviđanja (odnosi boja, tonova, linija, figura i drugo). Smatra se da su ti pokusi dokazali, da u estetskom doživljavanju odlučnu ulogu imaju i asocijativni čimbenici – povezanost među pojedinim odvojenim predočbama zbog koje jedna predočba izaziva drugu.

Theodor Lipps ljepotu psihološki određuje kao primjerenost objekta pri-

rodi subjekta, koji estetski ocjenjuje. On smatra, u opreci s tvrdnjma nekih estetičara, da je uživljavanje (poznati Einfühlung) općiji proces odnosa čovjeka prema svijetu, a ne samo estetski fenomen. U umjetnosti je on bez ostatka i savršen, pa je estetsko uživljavanje podpuno, jer sve umjetničko ima za nas osobnu vrijednost i našu vlastitu zbiljnost. Umjetnik, odklanjajući sve sporedno, olakšava uživljavanje. U svakom estetskom sviđanju riječ je, na kraju, o uživljavanju našega Ja i njegova unutarnjega aktiviteta u određene objekte, likove i drugo. Svi smo mi, dakle, Hamleti, kad istinski doživljujemo Shakespeareovo djelo. Umjetnički lijepo na određen je način jednako simpatičnom. Objekt simpatije je naše Ja, objektivirano i preneseno u druge, pa ga mi zbog toga opet nalazimo u drugih. U duhu svojih razmišljanja o uživljavanju Lipps je tumačio i čuveni zlatni rez, ali nije smatrao da su za njega presudni određeni matematički omjeri.

Vrijednost Fechnerove estetike, kao i drugih društveno-iskustvenih i pozitivističkih povijesnih pokušaja (među njima i estetiku H. Tainea) odlučno je zanijekao Benedetto Croce. On, slično Hegelu, povijest shvaća kao razvitak duha. Za njega je filozofija isto što i metodologija povijesti. Croce je estetiku definirao kao nauku o izrazu odnosno kao opće jezikoslovlje. Intuitivnu je spoznaju (spoznaju bez pomoći iskustva ili razumnoga zaključivanja) izjednačio s umjetnošću. Bit estetske djelatnosti tvori stvaralačko-intuitivno, alogično-nelogično, bezlogično dohvaćanje konkretne stvarnosti na razini pojedinačnoga i pod oblikom djelovanja. Umjetnost se iskazuje u dvostrukom izgledu: kao osjećajno uživljavanje u neko duševno stanje ona je lirska intuicija, a kao vizija ona je nužno izraz odnosno govor – to jest konkretno fantazijsko ostvarenje u kojemu je neopravdano razlikovati sadržaj i oblik. On dakle sa stanovišta jedinstva izraza poriče razliku između sadržaja i oblika u umjetničkom djelu. Kao nauku o izrazu Croce estetiku usko povezuje s općom lingvistikom – jezikoslovljem. On se, protiv Hegela, bori za punu samobitnost (autonomiju) umjetnosti i odbija njezinu svezu s razumskom (racionalnom) spoznajom i probitačnim (utilitarističkim) moralizatorskim namjerama. Također ne priznaje cijepanje pojedinih umjetnosti na rodove, vrste, pravce, škole i druge skupnjevine i bori se protiv uskupnjivanja umjetnika-stvaralaca u povijesne škole i struje. Za svoja estetska promišljanja i za shvaćanje povijesti kao spoznaje ljudskih stvaralačkih čina Croce nalazi poticaj u filozofiji Giambattista B. Vica, predhodnika misli o samobitnosti umjetničkoga stvaranja. Francesco de Sanctis svojim shvaćanjem pjesništva kao očitovanja stvaralačko-fantazijske moći daje mu temelj za postavku estetske intuicije kao lirsko-fantazijske spoznaje pojedinačnoga (individualnoga) i stvarnosnoga (konkretnoga). Za razliku od Hegela koji stvarnost shvaća dijalektičko-dinamički, kao borbu opreka teze i antiteze, Croce smatra da se stvarnost razvija u dvojstvu različitosti – kao razvitak duha na temelju mirna sunazočja (koegzistencije, istodobnosti) i suprožimanja različitosti. Intuicija je za Crocea stvaralačka djelatnost, kojom se opredmećuje (konkretizira) opća stvarnost. Bez takve intuicije nema spoznaje, jer živa spoznaja može biti samo dohvaćanje pojedinoga. Kao i za pozitiviste, estetska je intuicija po Croceovu mišljenju očutno opažanje, s tom razlikom što je Croceu intuicija stvaralački čin. Od estetske intuicije ljudski duh se uspinje do logičnoga mišljenja, u kojemu se pojedino poopćuje. Duhovni život čovjeka očituje se u dva temeljna oblika – teoretskom i praktičnom – i na dva

stupnja – pojedinačnom i općem. Posljedak toga su četiri glavne ljudske djelatnosti – estetska, logična, gospodarska i ćudoredna – koje ostvaruju četiri kategorije vrijednosti: lijepo, istinito, korisno i dobro. Odnos različitih djelatnosti duha je jedinstvo u različitosti. Estetskoj intuiciji i logičnoj misli odgovaraju dvije praktične djelatnosti: gospodarska i ćudoredna. Gospodarska je djelatnost volja upravljena na pojedinačno, a ćudoredna je volja upravljena na opće. Estetska intuicija daje temelj i sadržaj logičnoj misli, da se ne izgubi u mislenostima (apstrakcijama). Gospodarska djelatnost daje ćudorednoj čvrstoću konkretnosti i životnu toplinu. Na taj se način izbjegava hladni Kantov bezuvjetni zahtjev za stanovito postupanje – kategorički imperativ. Pojam gospodarska djelatnost, koji je njegova izvorna zamisao, poslužio je Croceu da pokuša dovesti u sklad zahtjeve nasladno (hedonističko) – probitačnih (utilitarističkih) pravaca i zahtjeve misleno (apstraktno) – pretjerano strogih (rigoroznih) shvaćanja. Croceov je estetski i filozofski sustav, kako kaže Albert Haler, zanimljiv osobito po tom što je njime mislio osloboditi filozofiju od mnogih uzaludnih i ispraznih pitanja i ljudskoj misli otvoriti nove vidike. Europsku je kulturu zadužio osobito spašavanjem ljudskih vrijednosti – lijepoga, istinitoga i dobroga – od materijalističko – naturalističkoga nijekanja. U Croceovu sustavu ljudske kulturne vrijednosti, potisnute agnosticizmom naturalističko-pozitivističkih sustava, »izranjanju pročišćene i okrijepljene u svojoj očevidnosti«. Po Croceovu mišljenju dva su temeljna teoretska oblika ljudske spoznaje: intuitivni i logični. Od intuitivne ili estetske spoznaje dolazi se putem fantazije do spoznaje pojedinačnoga (slike), a od logične spoznaje znanstvenim putem intelekta do spoznaje općega (do pojmova). Umjetnička je istina neovisna o znanstvenoj. Estetsko može bez znanstvenoga, znanstveno ne može bez estetskoga. Stoga je veliko znanstveno djelo ujedno i umjetničko. Unutar praktična oblika duha gospodarsko (korisno) obstoji bez moralnoga (dobroga), ali ne i obratno. Gospodarstvo je estetika praktičnoga života, a moral njegova logika. Svaka prava intuicija u isti je mah i izraz. Ljepota stoga može biti definirana kao »uspio izraz ili, još bolje, samo kao izraz, jer izraz, kad nije uspio, nije uopće izraz«. Lijepo nema stupnjevanja, nego samo ružno. Za ono poznato »poeta nascitur« Croce kaže da bi bilo bolje reći »homo nascitur poeta« – jedni se rađaju kao manji, a drugi kao veći pjesnici. Stvaralac umjetnosti izjednačen je s istinskim doživljavaocem umjetničkoga: genij je jednak ukusu. Croceu je umjetnost nezavisna od stvarnih društvenih i povijesnih zbivanja. Umjetničko je djelo izvanpovijesna bitnost (entitet).

Teoriju Friedricha Schillera o postanku umjetnosti iz nagona za igrom razvio je dalje Karl Groos, za koga je estetski užitak doživljaj čutilne (senzorne) igre i unutrašnje suživljavanje. Osobito je razvio pojmove estetske iluzije i estetske simpatije. Estetska varka (iluzija) svjesna je obmana o stvarnosti i unutrašnjem životu estetskoga predmeta (objekta). Estetska simpatija se sastoji u tome da se, zbog prenošenja vlastitih stanja u objekt putem zrenja, taj objekt usukladi s našim sklonostima, željama, potrebama i slično tome. Odatle proizlazi, da je estetski najdjelotvornije ono što se poziva na naše najdublje nagone. Groosu umjetničko stvaranje proistječe iz iste one snažne uzbuđenosti živčanih središta, koja se očituju kao nagon za djelovanjem i ostvaruje u raznim oblicima igre. Estetska su načela dakle autoprojekcija, lijepo oblikovanje i oponašanje. Groosu je estetska slika obična jednostavna

slika zapažena u vrhuncu napetosti (kulminaciji) naše svijesti. Kroz svijest prolaze predočbe kao svjetina kad se preko mosta žuri svojim poslom. Ako se prolaznik zaustavi na mostu i zadubi u promatranje toga prizora, sve se tad pretvara u blagdan i istodobno se rađa estetski čin. Taj čin je, kako kaže Groos, unutarnje oponašanje, a »unutarnje oponašanje je najplemenitija igra čovjekova«. Glasovita je Groosova teorija igre: igra je najprikladnija priprema za život, na njoj se izoštrava inteligencija, a predstavlja i užitak u djelovanju.

Friedrich Nietzsche. Protuslovna osoba i protuslovni nauk. U predsokratovskoj, dionizijskoj Grčkoj nalazi prve zanose i prve uzore. Ispočetka osobno i filozofski simpatizira Schopenhauera. U smrti boga vidi svršetak povijesne zbilje »u kojoj je svijet postao bajka«, a čovjek otuđen u onome onostranom, pa se time razotkriva ono idealno, visoko, čisto, moralno, nadljudsko kao »ljudsko i odveć ljudsko«. Bog je, kaže Nietzsche, stoga umro da bi čovjek mogao vladati, a to vladanje omogućuje visoki stupanj volje za moć. Pred bogom smo, kao pred najvišom apstrakcijom, svi izjednačeni, budući da smo jednako maleni i ne posjedujemo volju za moći. Zaratustra svima propovijeda smrt boga kako bi u svima otkrio skrivenu moć, premda ga svi, a pogotovo oni nemoćni, ne žele slušati. Odvajaju se nemoćni, gomila, »stado«. Svi ovi žele da ga drugi dalje vode, traže nove pastire. I tada iskrsava nadčovjek, čovjek koji vlada i u kojemu vlada njegova vlastita volja za moći. Volja za moći trijumfira u načelu nejednakosti, a »jednakost viče za jednakošću upravo zbog nemoći«. Život i smrt, priroda, spoznaja, društvena uređenja, idejni nazori, položaj čovjeka, vrednovanja, odnosi spolova, filozofija sa svim svojim disciplinama, društvene pobune, kao i sve drugo ljudsko – samo su prikrivenija ili otvorenija očitovanja volje za moći. Volja za moći javlja se u vremenu, što je ujedno i njena bitna granica, jer ona može htjeti samo onda, kad njezino htijenje napreduje od prošloga k budućemu. Ona ne može mijenjati prošlost. »Najviša i najteža« Nietzscheova misao je vječno vraćanje (das Zurückwollen, htjeti natrag), koje niječe duh osvete. Ova »zagonetka« ne može biti iskustveno dokazana ni srušena. Radi se o novoj strukturi vremena, koja prošlosti daje otvorenost prema budućnosti, dok budućnosti daje čvrstoću, stvarnost prošlosti. Nema krajnjega cilja kojemu težimo, nema boga kojemu ćemo sve žrtvovati. Tek tako se volja za moći može izraziti u svom pravom, najmoćnijem obliku, jer samo najjači čovjek, a ne slabić koji se boji vječnoga vraćanja, može izdržati taj nauk. Čitavo Nietzscheovo djelo je s onu stranu pjesništva i mišljenja, kada se ti pojmovi tradicionalno shvate kao polaritet (protivština, razdvojnica) umjetnosti i filozofije. Umjetnost je Nietzscheu u svom dionizijskom (neobuzdanu, strastvenu, razbijačkom) očitovanju poticalo (movens) života, radost obstojanja i opstojnost. U svojoj pak »u srž ponirućoj« apolonskoj (harmoničnoj, trijeznoj, razboritoj) sastavnici umjetnost izražava životni umor i razumsko izopačenje životne bujnosti. Umjetnost crpi svoju snagu iz preobražavajuće moći opijenosti, zanosa i ljubavi, iz samoga života, a bilo kakova dobrota, duh, poštenje ili istinitost ne utječu na umjetničku stvaralačku maštu. »Umjetnost je vrednija od istine.« Apolonski svijet, svijet oblika, mjere, harmonije, može se, po mišljenju Nietzscheovu, javiti samo na dionizijskom temelju, koji je u biti bezvremenski i neograničen, koji se ne može uništiti i koji se uvijek iznova javlja. Dionizijsko je vječni neugasivi izvor stvaralaštva, temelj obstojnosti, duboka nerastumačiva podloga svijeta. Apolonsko omogućuje dionizijskom da se pojavi, izrazi, dobije svoj lik. U bezvremenskoj igri umjetnika ogleda se istodobno i sama izvorna igra svijeta, heraklitovska igra kamičcima, ujedno objavljujući i duboku tragiku života, kao i jedinu mogućnost da se on izdrži u sjaju ljepote i vječnosti, u umjetnosti.

Henri Bergson, osobiti umjetnik riječi i prvorazredni stilist (la belle parole bergsonienne). Intuicist. Intuitivna filozofska spoznaja temelji se na određenu nagonu (instinktu), na posebničkoj intelektualnoj simpatiji. Njome se neposredno, intuitivno spoznaje. Štoviše, njom se doživljava prava, živa stvarnost koja je neprekidni tijek, stvarno stvaralačko trajanje. A trajanje spaja prošlost i sadašnjost u jednu organsku cjelinu, gdje obstoji uzajamno prožimanje i neprekidno smjenjivanje. Trajanje je neprekidno mijenjanje. Trajanje je ujedno i neprekidno stvaranje novoga, a to je i jedino pravo vrijeme. Takvo je vrijeme bit same stvarnosti, dok je prostor obična obmana. Prava je stvarnost neprekidni tijek, apsolutna energija, stalna aktivnost, postajanje, stvaralački razvitak ili život sam. Stvaralački život je takav proces u kojemu razvitak teče od prvobitna nagona pomoću životnoga poticaja (élan vital) do viših duhovnih procesa. Život ne može objasniti nikakva mrtva tvar, nego se i sama tvar mora shvatiti kao određeni zastoj u stvaralačkom razvitku, kao oslabljena, umrtvljena životna energija. Intelekt služi samo praktičnu životu, nikako spoznaji prave stvarnosti, kojoj je nagon mnogo primjereniji i bliži nego razum. Za razliku od onoga što obično mislimo, Bergson tvrdi da je komično nešto mehaničko, automatsko, ukrućeno, nakalemljeno na živo, a rađa se kada ljudi skupljeni u skupinu uprave svu pažnju na jednoga od njih »ušutkujući svoju osjećajnost i rabeći samo svoj razum«. Bergson smatra da naše oko ne shvaća samu pojedinačnost, naprimjer podpuno izvornu harmoniju oblika i boja, već samo nekoliko najuočljivijih crta koje nam olakšavaju praktično raspoznavanje. Ne vidimo, dakle, same stvari, nego se najčešće ograničujemo na to da čitamo naljepnice koje su na njima nalijepljene. U umjetnosti se opažaj ne veže uz potrebu. Umjetnik pripada umjetnosti po jednom od svojih čutila. Umjetnik na primjer koji se vezuje za boje i oblike voli boju zbog boje, oblik zbog oblika. Skidajući vela naljepnica, šablona i predrasuda, umjetnik nam otkriva prirodu u njenoj izvornosti, otkriva nam njen pravi život. Umjetnost u cjelini ima zadatak, da ukloni sve što nam zaklanja stvarnost, da bi nas dovela licem u lice pred samu stvarnost.

Fenomenolozi (fenomenologija je nauka o pojavama koja istražuje razliku između privida i istine, znanost koja opisuje i objašnjava svjestite pojave) i Nicolai Hartmann pokušavaju metodom bivstvenoga zrenja otkriti objektivnu strukturu estetskoga predmeta i bit činova estetskoga promatranja, zrenja i uživanja. Heidegger (o njegovoj ćemo estetici kasnije nešto više reći), kojemu bit bitka nije nadvremenska svijest nego povijesnost i vrijeme, definira umjetnost kao odjelotvorbu istine, kao otkrivanje skrivenoga smisla povijesnoga bitka u kojemu usporedo sudjeluju i umjetnici stvaraoci i doživljavatelji »svjedoci«.

Prvi su teoriju umjetnosti pokušali odijeliti od estetike Conrad Fiedler i Max Dessoir, ističući da zadaća umjetnosti nije prikazivanje lijepoga. Fiedler kaže da umjetnost ne postoji zato »da bi proizvodila svijet lijepog«, pa ljepota i nije svrha umjetnosti. On je utemeljitelj teorije »čiste vidljivosti«, po kojoj temeljno načelo umjetnosti nije ni ljepota, ni pojam, ni oponašanje, ni

asocijacija, ni osjećaji, nego sama ta čista vidljivost. Zastupao je postavku o intuitivnu mišljenju kao pravoj biti umjetničkoga djela. Po njegovoj tvrdnji čovjek je kadar doći do duhovne vlasti nad svijetom ne samo u pojmu nego i u opažanju. Po mišljenju Maxa Dessoira područje je estetike šire od područja umjetnosti, jer obuhvaća i prirodu kao i mnoge datosti svagdašnjega života, ali da i umjetnost ima u sebi dublje i veće značenje no estetsko područje što je obuhvaća. Umjetnost oblikuje religiozne, političke, društvovne, ćudoredne i druge sadržaje, pa stoga njen zbiljski zadatak u duhovnom i društvovnom životu daleko nadmašuje estetski užitak. Dessoir ističe da uživati u umjetničkom djelu prvenstveno znači uživati u osebujnosti umjetnika-stvaraoca, u njegovoj pobjedi nad odporom tvari i prodiranju u srž stvarnosti, u punoći i živosti sadržaja, a to su sve elementi koji se podpuno zanemaruju u istraživanju estetskoga. Zadaća umjetnosti nije prikazivanje lijepoga, nego lijepo prikazivanje.

Društvovno (socijalno) značenje umjetnosti osobito ističe Hippolyte Taine, tvorac svojedobno razglašene »teorije milieua«. Srž njegove estetike je teorija da je umjetničko djelo proizvod rase (to jest specifičnih osobina naroda u kojemu je niklo), sredine (to jest prostornoga, zemljopisnoga okvira i njegova podneblja, koji daju pečat pojedinim narodima) i trenutka u kojemu je nastalo (to jest vremenskoga okvira i povijesnih prilika iz kojih proistječe onaj promjenljivi element što ga Taine naziva »stanjem duha i običaja«). Razvitak je određene umjetnosti, uz potrebu vlastitoga talenta (slično sjemenu), determiniran (ograničen, omeđen, određen) »moralnom temperaturom«, to jest običajima, općim kulturnim duhom i atmosferom društvene sredine u kojoj se taj talent može razviti. Umjetnost mora uvijek ostati strogo svezana uz prirodu, jer ona nije drugo no oponašanje prirode, oponašanje takve vrste koje nam omogućuje da osjetilima uvidimo bitnu značajku djela (na primjer mesožderstvo u lava). Umjetnost ipak ne može biti samo vjerno odražavanje stvarnih predmeta, ona zapravo oponaša »bitnu značajku« predmeta, a to nije ništa drugo do ideja predmeta. Po Taineovu naziranju umjetničko djelo predstavlja sustav dijelova, bilo potpuno izmišljenih (kao što je to u arhitekturi i glazbi), bilo stvorenih prema nekom obrascu u prirodi (kakav je slučaj u književnosti, kiparstvu i slikarstvu). Cilj umjetnosti je da kroz taj spoj izrazi neki značajni karakter. Djelo će biti tim uspješnije, što je karakter koji ono prikazuje značajniji i jače istaknut. Taineovim nazorima slični su nazori Marie Jean Guyaua, koji naglašuje važnost duhovno-socijalnih veza i doživljaja. Po njegovu mišljenju umjetnost je živa funkcija socijalnog života koja povećava i proširuje snagu individualnoga života. Cilj umjetnosti je da pobudi »estetski podražaj sa socijalnim karakterom«, to jest socijalnu simpatiju. Guyau kaže, da je živjeti punim i snažnim životom već estetski. Ljepota obstoji ondje, gdje obstoji »osjećanje snažnijega i lakšega života«. Guyau poriče svaku bitnu razliku između umjetnosti i ostalih praktičnih, znanstvenih pa i industrijskih djelatnosti čovjekovih.

Marksistička estetika (Plehanov, Lenjin, Buharin, Lukács) osobito ističe društvovnu (socijalnu) uvjetovanost i društvovnu važnost umjetnosti. Ova estetika u takozvanoj tendencioznoj, to jest društvovnim motivima nadahnutoj umjetničkoj djelatnosti vidi snažno oružje potlačenih klasa i proletarijata u borbi za novi društveni poredak. Plehanov ne obraća pozornost na filozofsko i umjetničko u umjetnosti, njemu svako umjetničko djelo mora imati

idejni sadržaj, razumije se sadržaj koji je u korist klasne borbe proletarijata. Lenjin smatra da riječ »materija« označuje »objektivnu stvarnost datu čovjeku i njegovim osjetima, koji je kopiraju, fotografiraju, odražavaju«, pa je stoga i umjetnost »subjektivni odraz objektivne stvarnosti«. György Lukács ističe da »Staljinov rad o jeziku analizira sudbonosna estetska pitanja tako temeljito, da se u njemu može uočiti silan razvitak koji Lenjin-Staljinovo razdoblje predstavlja u povijesti estetike«. Lukács se nikada nije oslobodio načela takozvane teorije odraza, »koja kruto određuje granice njegove misli, što se najbolje vidi baš kad je riječ o umjetnosti« (Danko Grlić). Danas je pojam društvovne tendencije u umjetnosti uopće, a posebice u sklopu estetske struje socijalističkoga realizma, u uzmaku čak i tamo gdje je do jučer bio nedodirljiv. Ideološki obojena tendencija u umjetnosti pokušava se zamaskirano održati nametanjem mišljenja, da je novi sadržaj života u socijalizmu sâm po sebi prirodni temelj i sigurni jamac za pozitivno usmjerenje umjetnosti, pa umjetno naglašivanje tendencije i propisivanje umjetničkoga postupka može okrnjiti iskonsku estetsku vrijednost a time i društveni doseg umjetničkih ostvarenja. No tim samim ipak i ova zamaskirana klasnoideološki obojena estetika na svoj način mora priznati, da u umjetnosti obstoje neke iskonske estetske vrijednosti.

Ovaj povijesni uvid u estetska gibanja kroz stoljeća, u sastavljanju kojega sam se poslužio i povijesnim pregledima estetike Krune Krstića i Danka Grlića, još uvijek nam ne daje logično jasan i pregledan a ni približno točan odgovor na pitanje: što je to lijepo u umjetnosti i prirodi i što je to estetika kao znanost o lijepome? Sve što znamo o tome jedino je – da to ne umijemo definirati. Dok su nekima estetski čak i vidni i slušni pojmovi, estetičnost njuha, okusa i opipa im je prijeporna. Za razliku od njih, Volkeltu na primjer osjeti njuha mogu u stanovitim okolnostima izazvati jake umjetničke osjećaje: plodna zemlja koja se puši nakon jaka pljuska, pekarnica puna svježega peciva, otvoren ormar s rubljem, miodišaji koje na tržnici zrače sočiva, ribe, meso, sir. Hubert Roetteken pak tvrdi da je čin uživanja trešanja jednako estetičan kao i čin promatranja trešnjina ploda, jer se u oba slučaja radi o užitku. Stephanu Witaseku (»estetsko zadovoljstvo je po svojoj biti osjećaj ugode«), koji prezire senzacije njuha, okusa i opipa, a uzdiže one oka ili uha, estetski užitak pruža pogled na ruže ili ananas. Naš Albert Haler pak kaže, da nam estetski užitak pruža kako »uspomena na krasno travanjsko popodne«, tako i »ružno vrijeme, bure i oluje na slikama velikih majstora«. Estetski se može uživati i u uronu u vanjsko francuskoga filozofa Victora Bascha: »uspraviti se s okomitim pravcem, pružiti se s položenim, okretati se oko sebe s kružnicom, polako se ljuljati s laganim ritmom, potamniti s oblakom, jecati s vjetrom, ukočiti se s pećinom, razliti se s potokom, pozajmiti same sebe onome što nije 'mi', s takvom velikodušnošću i s takvim žarom da pri estetskom promatranju izgubimo svaku svijest o vlastitoj osobnosti, vjerujući da smo zbilja potok, pećina, oblak, vjetar, pravac, kružnica, ritam«.

Profinjeni estet Georges Pompidou ostavio je u nasljedstvo Parižanima i svijetu čudovišnu zgradu ocijevčenih pročelja, iza kojih se prije očekuje kakva kemijska tvornica ili marsovski laboratorij no dvorac kulture. Graditelji nebodera, nebodernici, estetski uživaju u svojim hladnim nakaznim odljuđenim betonskim zgradurinama, jer im je lijepo samo ono što je veliko, što strši. U opreci s njima filozof i ekonomist Kurt Schumacher propovijeda: »maleno

je lijepo«. Nekada popljuvan kao estetska grdoba, nekima je sada lijep i Eiffelov toranj. Thomas Mann kaže, da je sadržaj ljepote ženskih oblina – salo.

U dvorištu palače Louvre u Parizu nedavno je odkrivena staklena piramida, koju je sagradio američki arhitekt kineskoga podrijetla Ming Pei. Većina Francuza (još uvijek) tu piramidu doživljuje kao svetogrđe pred samim vratima posvećenoga Louvrea. Ali svejedno nisu uspjeli spriječiti estetski drukčije usmjerene malobrojnike, da je sagrade. Zagovornici njene estetske vrijednosti nalaze u njoj ljepote, koje su drugima ružnoća. U ovom »staklenu ruglu« (kako su njeni protivnici nazvali piramidu) Gabriele Petromilli iz Ancone nalazi mnoge simbole, koji u ljubitelja tajanstvenoga i nepoznatoga pobuđuju osobiti estetski užitak: broj staklenih rombova od kojih je piramida sastavljena (666) broj je Velike Zvijeri iz Apokalipse Ivana Evanđelista; visina piramide (21,65 m) označuje da se svakih 2.165 godina završi jedna oscilacija od 30 stupnjeva u nagibu osi Zemlje, a time i pomak Zemlje u odnosu na Zodijak (to jest položaj odnosno konstelaciju 12 zviježđa kalendarskoga horoskopa); graditeljevo prezime PEI slovčana je premetaljka (anagram) od imena babilonsko-asirskoga bika EPI, koji se u staroegipatskoj mitologiji zove APIS, a u Babilonu je predstavljao izvorište vidljivoga svijeta; oblik piramide u svim je predkršćanskim kulturama smatran svetim.

Potraga za odgonetkom lijepoga u prirodi i umjetnosti stara je kao i svijet i dovršit će se tek sa svršetkom svijeta. Ta je potraga posljedica našega čuđenja koje je više od znatiželje, a čuđenje, kako kaže Aristotel, potiče na filozofiranje. Pitamo se ne samo što je to, nego i zašto je tako. Semiotičar (semiotika ili opća znanost o znakovima je, kažu semiotičari, organon ili oruđe svih znanosti) i romanopisac Umberto Eco (romani: Ime ruže, Foucaultovo njihalo) spominje talijanskoga fizičara Maria Salvadoria, koji se u svojoj knjizi »Why buildings stand up?« (Zašto stoje građevine?) pita: zašto se piramide nisu srušile, zašto stoji Eiffelov toranj, zašto se nije srušila katedrala sv. Petra? On se čudi onome čemu se drugi ne čude, a to je, kaže Eco, Aristotel razumijevao pod čuđenjem, i to je ono što svakoj znanstvenoj djelatnosti daje krila.

Aristotelovsko čuđenje okrilatilo je i potragu za lijepim i tražitelje lijepoga, iako odgovora još nema. Lijepo se možda (a možda i ne) nalazi negdje u sredini između mišljenja da je lijepo ono što se sviđa mnogima i mišljenja da je lijepo ono što se sviđa samo nekima. Umberto Eco, koji se katkada sam opovrgava pa sa sumnjom treba slušati njegove izjave, rekao je u jednom razgovoru: »Još kao djecu učili su nas da je ono što pripada mnogima, ružno. Ako nešto želi biti lijepo, ono mora biti skupocjeno, kao šampanjac i kavijar, tako da u tome uživaju samo malobrojni. Kao delikatese, afrodizijaci. Salama sigurno nije afrodizijak. Mortadela, nikako. Još je doba Heraklitovo poznavalo taj strah: ono što voli mnoštvo, sigurno je loše.« Sigurno je i to da većina više voli kobasice, nego Shakespearea. Da li im se prikloniti? Da li se neutješno vrtjeti u heideggerovskom krugu nenalaženja i nesnalaženja, koji je za običan razum postupak protiv logike? Ili poći s onima, koji srcem žude za zvijezdama?

»Ima vječna zvijezda zlatna – za oblacim negdje trepti,
Ne vidje je smrtno oko, samo srce za njom hlepti.«

(S. S. Kranjčević: Misao svijeta)

(Svršetak u sljedećem broju)

Riječ ima...

5. Mladena Dervenkar

Mladena Dervenkar kao Silvia Carver
u Gavranovoj drami »Ljubavi Georgea Washingtona«
(Foto Ivan Vinković)

Ponajprije vam, cijenjena gospođo, želim uputiti dvije čestitke: za rođenje vašeg sina prvenca Jakova i za sjajan uspjeh koji ste postigli ulogom Silvije u »Ljubavima Georgea Washingtona«...

Hvala na objema čestitkama. Ne mogu vam reći koliko sam sretna što imam dijete. Želim ih još. Žene koje nisu majke uvelike su prikraćene. A što se spomenute predstave u Teatru ITD tiče, vrlo me veseli da su svi njezini akteri – od nas glumica i redatelja Mire Međimorca do mog supruga Mire Gavrana (koji je napisao tekst) i ostalih – uspjeli. Spremali smo tu predstavu savjesno i oduševljeno. Publika je odlično prima. Dolazi mnogo mladih ljudi. Nakon jedne izvedene netko je od gledatelja ostavio na stoliću za kojim u predstavi povremeno sjedimo Branka Cvitković i ja za svaku od nas po jedan bombon. Kako su nam slatki bili! Rekoše mi da je jedna gospođa u publici kazala svome mužu: »Baš mi je drago da si i ti vidio ovu predstavu!«

Kako o »Ljubavima Georgea Washingtona« i njihovoj izvedbi pišem u ovom broju »Marulića« među Kazališnim osvrtima, rekao bih u vezi s njima još samo to da ste u toj predstavi definitivno potvrdili svoj izraziti talenat, što je svima koji smo ga već prije naslutili i vjerovali vam posebno drago.

U početku studija na kazališnoj akademiji nije mi »išlo«, bila sam vrlo uplašena, nespretna i nesigurna, sve sam radila krivo. Nisam stoga u studentskim predstavama dobivala glavne uloge. Za mene se govorilo: »Odlična je

partnerica, ali...« Znala sam, na sreću, biti strpljiva i ustrajati u uvjerenju da nije važan brz uspjeh i da prave vrijednosti moraju »doći na svoje«. Nedaće sam podnosila mirno. Do tog velikog preokreta kod mene došlo je u toku studija životnim sazrijevanjem. Ono mi je pomoglo da »stanem na noge« i kao studentica glume i kao glumica. Potkraj studija došli su i prvi uspjesi. Profesor Durbešić dao mi je ulogu Marte u drami »Tko se boji Virginije Woolf« i za nju sam dobila nagradu rektora Sveučilišta. Tu sam nagradu dobila još jedanput: kao najbolja studentica u jednoj školskoj godini. Diplomirala sam naslovnom ulogom Ogrizovićeve »Hasanaginice«. Moja je Hasanaginica gušila svoju bol i bila na rubu suza. Postigla sam tako snažnije efekte nego da sam na sceni plakala. Ovako je plakala publika, a to je, po mom sudu, velika stvar.

Kako ste se uopće odlučili za glumačko zvanje?

Presudne odluke čovjek često donosi nesvjesno. Mladi ljudi ne razmišljaju mnogo o budućnosti. »Stvari« im se naprosto dešavaju. Da na studij glume nisam bila primljena, bila bih dakako nesretna. No primljena sam otprve.

Jesu li korijeni vašem glumačkom pozivu ipak u ponečem iz djetinjstva i rane mladosti?

Svakako. Rodom sam iz Varaždina. Tata je bio muzičar: svirao je violinu u predratnom i kasnijem varaždinskom kazališnom orkestru. Tri moja brata i ja učili smo violinu a sestra klavir u tamošnjoj Muzičkoj školi za slavnog direktorovanja profesora Marijana Zubera. Mene je učio profesor Tibor Dukis. Bila sam darovita i već sam kao mala nastupala i solo i s orkestrom. No trebalo je mnogo vježbati pa sam rekla sama sebi da bi bilo bolje prihvatiti se nečega lakšega. Tako sam napustila violinu. U muzici su od nas ostala samo dva brata, od kojih mlađi predaje violinu na Muzičkoj školi »Pavao Markovac« u Zagrebu a stariji se profesionalno bavi rock-glazbom. Bila sam i članica kazališnog Dramskog studija te u tom svojstvu također nastupala. Voljela sam glumu, željela sam postati glumica. Glumice su mi djelovale zadovoljno i sretno. Bila sam veliko maštalo a svijet mašte važno je izvorište glumačkog rada. To nije bijeg od realnosti, to je neka vrsta odmora: od katkada grube, tužne, nelijepe svakodnevice pobjegnete u ulogu, odete u čudesan svijet. A kad se iz njega izađe, lakše se dođe do daha u realnom životu. Realnost pak nezaobilazna je podloga glumačke umjetnosti. Meni je gluma potrebna. Umjetnik koji nema potrebe za kreativnim izražavanjem, koji radi na silu, koji očekuje lagodan život i slavu – nije pravi umjetnik. Pravih je umjetnika, koji svoj posao rade dokraja pošteno, na žalost sve manje. Tako je i na drugim područjima. Koliki, primjerice, mladi ljudi upisuju medicinu ne iz ljubavi za ljude, ne zato da bi im kao liječnici pomagali, nego jer to zvanje smatraju elitnim i unosnim. Smatram nadalje da pravi umjetnik mora biti i zrela ličnost s vlastitim razmišljanjem o životu i osobnošću. Samo se takvima može vjerovati. Danas je, međutim, vrijeme neprofiliranih ljudi.

Kako gledate na tzv. tehničku, zanatsku stranu glumačkog posla?

Da bi glumac mogao organizirati ulogu, tehnika je vrlo bitna. No ona može biti i kočnica, koja od ideje do realizacije glumca sputava. U pogledu tehnike mnogo mi je pomoglo moje muzičko iskustvo. Pomoću tehnike postiže se mogućnost prenošenja svojih osjećaja na publiku. Tehniku valja svladati, osvijestiti je a onda zaboraviti.

Tehnika se, dakako, uči na akademiji.

Da: artikulacija, dikcija, akcentuacija, mimika... No najviše se ipak nauči u toku rada. Na predstavama sam, osim toga, znala stajati iza kulisa, promatrati npr. Serdara, Buzančića i učiti od njih.

Za mladoga glumca postoje dakle uzori.

Ne mogu reći da želim raditi kao određeni glumac, nekoga kopirati. Uzorom može mi biti onaj tko je uskladio svoj privatni život i glumu, tko životu i umjetnosti pristupa odgovorno, tko u svom radu može dugo opstati, trajati. Takav je glumac Pero Kvrgić. On je samozatajan čovjek, njegov je odnos prema poslu pošten, bez pompe i »dizanja prašine«. Takva je i Vjera Žagar–Nardelli. No nema ih previše. Mnogi se glumci troše u svojoj svagdašnjici, na pozornicu dolaze prazni a situacije sa scene prenose u privatni život. To nije dobro.

Smijemo li znati kako radite na ulozi?

Dugo promišljam i ponekad me jedna rečenica inspirira za cijelu ulogu. Kao što muzičar ili balerina mora mnogo vježbati, moramo i mi glumci. Vrlo je važan i kontinuitet u radu. Ako čovjek posjeduje senzibilitet za životne pojave i sposobnost da to izrazi – radi se s lakoćom. Neosviješten talenat ne znači ništa. Sve ovo vrijedi za sve vrste umjetnosti. Bitne su im osobine zajedničke. Umjetnost je – uz određene specifičnosti – zapravo jedna i u osnovi ista.

Kako je s tremom pri nastupima?

Nemam je. Na početku predstave samo mala napetost, no ubrzo me uloga ponese.

Zanimao bi nas i dosadašnji vaš glumački put.

U toku studija imala sam odulju pauzu. Apsolvirala sam akademiju 1986. godine a diplomirala 1988. Za to vrijeme bila sam godinu dana stalna članica Kazališta »August Cesarec« u Varaždinu. Igrala sam Anju u Čehovljevu »Višnjiku« i Hanni u »Štajgi« Franza Xavera Kroetza. Poslije toga nastupala sam za zagrebački Akademski teatar u Nalješkovićevim »Komedijama«, s Teatrom u gostima, s Ivom Serdarom u II. dijelu Grgićeve komedije »Volim Njofru« i s Glumačkom družinom »Histrion«. Naputovala sam se do iznemoglosti (recimo: 250 km vožnje automobilom, dvije predstave zaredom i istu večer opet 250 km do Zagreba). Igralo se pod najtežim, upravo nemogućim uvjetima. Bila je to borba za opstanak, za goli život. Mjereći tako svoju izdržljivost shvatila sam da nije dobro ići iznad svojih snaga. Valja biti umjeren, ne postavljati si prevelike zadatke. Bilo je i uloga u televizijskim dramama: »Ecce homo« Janka Polića Kamova, »Život Augusta Šenoe« (igrala sam Slavicu) u režiji Rudolfa Sremca (vidio me u prethodno spomenutoj Kamovljevoj drami, valjda sam mu se dopala te me je uključio u svoj projekt) i »Bijeg« (TV–adaptacija romana Milutina Cihlara Nehajeva, režiser Željko Mesarić). U Teatru ITD sada – kao slobodna umjetnica – nastupam u Goldonijevoj »Lukavoj udovici« i kao Silvija u »Ljubavima Georgea Washingtona«.

A vaši planovi za budućnost?

Silno se veselim novoj ulozi u drami »Čehov je Tolstoju rekao zbogom« što je moj suprug piše za nekoliko glumaca. Tolstoja će interpretirati Krešimir Zidarić, njegovu ženu Sofiju Branka Cvitković, Čehova student glume Rajko Minković a Čehovljevu suprugu glumicu Olgu Knipper – ja. U zrelijim

godinama jako bih željela ponovno igrati Martu u drami »Tko se boji Virginije Woolf«. Rekla bih i ovo: uspijem li stvoriti iole sređen i siguran – makar i skroman – život, prihvaćat ću se samo pravih umjetničkih poslova i neću praviti nikakve kompromise.

Razgovor smo, evo, iscrpli...

Dozvolite da kažem još nešto. Htjela bih svakako spomenuti svoju dragu (sad već na žalost pokojnu) mamu. Ostavši udovica s petero djece svojim nas je žrtvama i ljubavlju othranila a neprestanim poticanjem i podrškom hrabrila u svim našim pozitivnim nastojanjima pa joj tako i ja dugujem veliku, trajnu zahvalnost.

Vi ste, poštovana gospođo, na početku svoje glumačke karijere i zaista je rijetkost da mlad umjetnik razmišlja tako zrelo i ozbiljno te da svome zvanju pristupa tako odgovorno i s toliko oduševljenja i ljubavi kao što – kako je pokazao ovaj razgovor – vi činite. Hrvatsko je glumište u vama dobilo pregaoca kakvi su mu nasušno potrebni i na vašem vam putu želim mnogo novih uspjeha.

Razgovarao: Mirko Petravić

Izvolite zatražiti najnoviji katalog naših izdanja,

koji šaljemo besplatno!

Priča o emigrantima

Nekakva čudna zbunjenost ušla je u njega. Sada, u ovom času, kad stoji na istom mjestu i gleda. Nije to njegov Grad u kojem se rodio, u kojem je proživio i djetinjstvo i mladost. Drugi je to neki grad, drugačiji. Gdje su one male kućice, njegovo predgrađe, s cvjetnim vrtovima i uređenim dvorištima, iz kojih se svako jutro širio miris topla mlijeka i svježeg kruha ispečenog na domaćem ognjištu. Gdje? Gdje? Umjesto toga sive zgradurine kao bezlične kutije strše uvis.

Sve se promijenilo nakon trideset godina izbjeglištva. A on bi htio da sve bude isto, onakvo kakvo je ostavio kad je pobjegao u tuđinu.

Znao je Martin Motika o svim tim promjenama, dakako, da je znao. Mijenjalo se tamo u svijetu, pa se moralo i ovdje. A i mati mu je pisala koliko je plakala kad su rušili njihov dom. I kako se ne može privići na stan što su joj ga dali u soliteru, namjesto *njihove* kućice. I da će mu ostaviti taj stan kao njezin zadnji dar i njezinu zadnju misao. Dakako, ako se ikad vrati...

Ali drugo je to pročitati u pismu, a drugo vidjeti vlastitim očima.

Martin, jednostavno rečeno, nije htio sve te promjene u *svom* Gradu. Zato ih nije ni prihvatio. Stojeći tu, nijem i ukočen, on je zapravo tražio sebe, da nastavi tamo gdje je prekinuo.

Kad bi samo to bilo. Ali nisu se promijenile samo kuće i ulice, izgled Grada, promijenili su se i ljudi. Prolazeći ulicama Grada sve same nepoznate face. Već tjedan dana ne može naići ni na jednog znanca i prijatelja. Zar ih više nema? A toliko ih je bilo. A što ako su se i oni toliko izmijenili, da ih više ne prepoznaje. Nekakva sjeta prelila mu je oči. A tamo u emigraciji maštao je kako će ga njegov Grad dočekati s oduševljenjem. Kličući: Martin se vratio, naš Martin Motika je opet među nama.

Odjednom se osjetio strancem u svojoj zemlji. Većim nego u tuđini.

Na njegovu sreću stari dio Grada, njegova jezgra, nije se promijenio. Građene pred stotinu i više godina kuće su ostale na svom mjestu. Oronule, ali iste: iste fasade, isti balkoni, isti haustori. Isti barok i ista secesija. Sa strahopoštovanjem i pobožnošću ovaj šezdesetpetogodišnjak ulazio je u te ulice. Zastajkivao je pred raskršćima i zagledavao u dvorišta. Kao znatiželjno dijete. Bio je sretan što je prošlost pred njim rasprostrla crveni tepih uspomena.

Dakako da je bio sretan što je i stara dobra tržnica ostala na svom mjestu. Koliko puta je u onoj poratnoj bijedi bio na njoj prodavajući sve što se moglo prodati samo da se proživi. Kao i nekad i sada je puna šarenih boja i veselih glasova. Za razliku od trgovina ovdje se kupci još uvijek mogu cjenkati za robu do mile volje. Baš kao što su se i *onda* cjenkali za pohabano odijelo, starinski nakit ili umjetničku sliku.

Na staroj tržnici sve ga je, zaista, podsjećalo na izgubljene dane. Zato je svaki dan odlazio na nju. Lunjao je po njoj bez nekog određenog cilja uživa-

juči u ljepoti boja i omamljujućem mirisu ljetnih plodova. Pri tome stalno se sjećao nečega. Htio je prizvati stare dane da bi mogao živjeti dalje. U njegovim godinama to je i razumljivo...

Kad bi barem susreo nekog poznatog bilo bi mu lakše.

Onda se jednog dana to i dogodilo. Od silne želje kao da ih je prizvao.

U šarenilu boja dvije crne točke što se miču privukle su njegovu pozornost. A kako ne bi u raznobojnom blještavilu dvije crne mrlje privukle pažnju? Požurio je da ih identificira, utvrdi njihovo značenje. Uzbuđenje što je pri tome raslo u njemu sličilo je raščenju uskršnjeg kolača što ga je mati znala ispeći. Bio je to najbolji kolač na svijetu.

Tek što se približio, dvije crne točke pretvoriše se u dva lika obučena u odjeću starinskog kroja. Onakvu kakva se nosila između dva rata. Žena s crnim okruglim šeširićem na glavi, a muškarac s iznošenim polucilindrom. Tko to danas još nosi? Stari i sitni, držali su se za ruke kao zaljubljenici. Da se ne izgube u gužvi.

Odakle su ove čudne prilike pale u ovo bojama raspjevano ljeto? Pitao se Martin radoznalo. Bio bi se i nasmijao da se nije sjetio kako se drugima ne valja izrugivati. A ne podsjeća li ga ova nošnja na vrijeme koje traži. Pokuša zato da im se što više približi i bolje zagleda u lice. Nemalo se iznenadi kad mu se učiniše poznatim. Ali odakle ih, zapravo, zna? Na tren spusti glavu ne bi li se lakše dosjetio tko su oni. Ponovno pomisli da ih ne pozna. A i kako bi ih prepoznao nakon toliko godina. Pričinilo se to njemu. Zaista, kad je opet podigao glavu, više ih nije vidio. Nestali su kao da ih nije ni bilo.

Ostao je stajati zbunjen i razočaran.

Zar je moguće da je to samo optička varka izazvana njegovom prevelikom željom? Nastavio je s razmišljanjem... Ona bijela brada što je krasila starčevo lice tako ga živo podsjeća na nekog, a one staričine oči i sada sjaju kao nekad... Ne, ne, nije to privid, odnekud zna on njih...

Kad se napokon sjetio, čovjek je bio izvan sebe od radosti. Oni su to, oni. Sigurno su to oni.

Film sjećanja stao se odvijati pred njegovim očima. Nepovezan i raskidan. Nemio film, pun jada i žalosti. Ali što može kad je tako bilo. Poslijeratno vrijeme nije manje stravično od ratnog. Neimaština, glad i strah produljuju svoj vijek i dalje.

OZNA i UNRA. To je zapravo sve čega se i sjeća iz tog vremena. Između toga i kretale su se njegove prve poratne godine, do bijega. Vjerovao je da mu se ništa neće dogoditi. Da mu se ništa i ne može dogoditi kad ništa nije ni zgriješio. Istina, bio je u vojsci, onoj drugoj, ne ovoj koja je izašla kao pobjednik, ali nije ni ratni zločinac, ni ratni dobitnik. Zapravo, ako se pravo uzme, on i nije bio pravi vojnik iako je nosio vojničku uniformu. Na fronti nikad nije bio. Svo vrijeme radio je u tvornici lijekova. Kao stručnjak bio je povojničen i morao je nositi vojničku odoru. I to je sve. I zašto onda da se plaši?

Ali, OZNA je mislila drukčije. Mreža sitnih informatora bila je već razapeta po čitavom Gradu. Sve se znalo i sve se dojavljivalo. Sustav dojavljivanja bio je doveden do savršenstva. OZNA KOJA SVE DOZNA. Nikad nisi znao pred kim smiješ nešto reći, a pred kim moraš šutjeti. Svi su u sve sumnjali. Bilo je i takvih koji su izmišljali samo da se dodvore i steknu nekakve zasluge. Oko Martina se također počela plesti mreža. Čuo je da se za njega

propituju u ulici, najprije kod daljih, a zatim sve bližih susjeda. I jednog dana komesar tvornice pozvao ga na razgovor. Je li ikad slao lijekove njihovoj vojsci? Lijekove? Kakve lijekove? Odgovor je bio iskren: nije. Na drugo pitanje zašto nije slao kad su povjerljivi ljudi dolazili k njemu po njih nije ni odgovorio. Što da odgovara na ono što nije istina. Nitko nije dolazio i nitko nije tražio. Lažno su ga otkucali. A zar nije mogao i sám znati što treba učiniti...? Sutradan se više nije trebao javiti na posao: Kao i mnogi drugi i on se pridružio povorci nezaposlenih, koja je lunjala Gradom ne bi li što našla. Svakodnevna šikaniranja što su sada započela podnosio je stoički. Kad mu je neke nedjelje jedna od udarnih grupa što su krstarile Gradom nasilno skinula kravatu uz bojni poklič: BURŽUJSKO SMEĆE, nije se obeshrabrio. Dojduće nedjelje ju je opet svezao oko vrata.

A onda UNRA. Njezini paketi unosili su u obitelj smijeh i radost. Ženske haljine s bezbroj volančića i jaja u prahu. Jaja u prahu! Kakvo je to iznenađenje bilo u ono vrijeme. Ti Amerikanci zaista svašta imaju! Samo što su oni rijetko dolazili, povremeno. DA JE MALO VIŠE UNRE, A MALO MANJE OZNE. Govorilo se da nešto odlazi i u susjednu zemlju gdje je ELAS rušio stare odnose i stvarao nove.

Ali živjeti je trebalo. Trebalo je proživjeti poratne dane kad se užurbano izgrađivala ratom porušena zemlja. NEMA ODMORA DOK TRAJE OBNOVA. Svi su to znali. Zato su se snalazili kako su mogli i umjeli. Ako se želi proživjeti, ne može se birati kako će se živjeti. Kad se iz kuće rasprodalo sve što se imalo, počeli su se izmišljati svakakvi poslovi samo da se prebrodi kriza. KUĆNA RADINOST. Martin je s prijateljima također organizirao kućnu radinost. Počeli su izrađivati najprije nakit za bor, a potom i pisanice za Uskrs. Jednostavno i primitivno. Ali išlo je. Kad nema bolje, onda narod kupuje i ono što ima. Komunistička vlast, međutim, nije s oduševljenjem gledala na takvu vrstu kućne radinosti. Slavljenje vjerskih blagdana i podržavanje vjerskih običaja nije se uklapalo u njenu ideologiju. VJERA JE OPIJUM NARODA. Što prije nestanu vjerski običaji, nestat će i vjera. Tako je mislila.

Eto, baš tu je Martin upoznao i ovo dvoje ljudi. Nju i njega. Ruske emigrante. Netko od njegovih prijatelja ih je preporučio i oni su se uklopili u Martinovu kućnu radinost. Koliko se sjeća on je bio profesor matematike i predavao je na gimnaziji. Poslije drugog rata ostao je bez posla. Naravno, kao caristički emigrant. Nova vlast je sumnjičavo gledala na emigrante koji su pobjegli ispod sovjetske čizme.

I kako to da je baš na njih prve naletio. Na nikog drugog nego baš na njih, ruske emigrante. A nije ih ni tražio. Kad su se ono sve mogućnosti bile iscrpile, a svi izgledi zamračili i on pobjegao preko granice, na njih više nije ni mislio. Nije ih se ni sjetio. Zaista je ovaj svijet pun iznenađenja i čuda.

Nervozni prolaznici već su ga stali gurati što zakrčuje prolaz dok je on još uvijek stajao na istom mjestu izvlačeći slike prošlosti na svjetlo dana Trebalo se najzad maknuti...

Očekivao je da će ih sutradan vidjeti, ali njih nije bilo. Ni dan iza toga Tek treći dan opet ih je ugledao na zelenoj plohi tržnice. Jesu li to, zaista, oni? Zatvorio je oči da se smiri od uzbuđenja, a onda ih je iznova otvorio. Jest, oni su. Pohitao je prema štandu gdje ih je ugledao. Gurajući se rukama da što prije stigne, za sobom je ostavljao prijeteće poglede i drske riječi: divljak, ne zna ni hodati... Ali kad je stigao do štanda, njih više nije bilo. Opet.

Okretao se unaokolo ne bi li ih gdje spazio, ali ništa. Kao da su propali u zemlju. Nevjerojatno. Što se to s njim događa? Je li poludio ili ne vidi dobro? Možda opsjednutost željom da sretne nekog iz *onih* dana stvara priviđenja, iluzije. Vidi ono čega nema. Vara sam sebe. Pri tim mislima srce mu poče tući kao bubanj, a krv navre u glavu. Halucinacije i nisu drugo nego prvi znak ludila.

Da razbije opake misli, priđe k prodavačici i upita je za dvoje staraca obučenih u crno. Djevojka je odgovorila potvrdno. Ne vjerujući joj dokraja, iz opreza, još jednom upita.

– Zar su, uistinu, bili ovdje?

Nevjerica je uvrijedila ljepuškastu prodavačicu. Zato je s nijansom grubosti u glasu odvratila.

– Pa što se čudite? Godinama dolaze na tržnicu i već sam ih i ja zapamtila.

Dvojbe, dakle, više nije smjelo biti. Oni su, i to je činjenica. Činjenica! A što je prve susreo baš njih, emigrante, i to, vjerojatno, ima svoj razlog. Emigrant emigrante. Supatnik supatnike. Grč gorčine što se javio na licu zaustavio se u kutovima razmaknutih usnica. Glavno da je nit što je bila prekinuta ponovno uspostavljena.

Ali kad se i treći put, nakon nekoliko dana strpljiva iščekivanja, dogodilo navlas isto (dok je dotrčao, iščezli su!), više nije znao što da misli. Da li to oni bježe pred njim ili on, zaista, halucinira? Pitanje bez odgovora. A nešto je trebalo smisliti, ali što. Objasniti nešto što bi samo po sebi trebalo biti jasno, a nije. Da li se to netko ispriječio pred njim, urotio protiv njega? Ali tko i zašto? Je li uopće bilo mudro nakon toliko godina vratiti se iz tuđine ovamo gdje više nikog nema. Ni znanca ni prijatelja. Ni rodnu kuću. Samo grobove oca i majke i ovo dvoje ruskih emigranata koji i jesu i nisu. Grozno je to kad čovjek više nije siguran ima li smisla ono što je učinio.

Kaotična razmišljanja nisu nudila put izlaza. A onda se on nadao sam od sebe. Iz zemlje u kojoj je kao izbjeglica radio stigao je poziv da prikupi još neke dokumente za mirovinu. Poziv je došao kao naručen. Kao mig sudbine. Znači ponovno u tuđinu. Ali, da li se iz nje mora i vratiti? Ali zašto bi se uopće vraćao natrag kad to više nije njegov Grad. Sada je to nekakav drugi grad, s drugim ljudima i drugačijim životom. I što bi on u njemu radio i kako živio? Stalno na rubu, na margini, izvan svakog događanja, nepoznat i zaboravljen. U nekakvim svojim maštanjima, svojim snovima, izgubljen i napušten. I gdje je tu smisao života kad su stvari isprevrnute, umjesto starih vrednota nekakve nove vrijednosti. MORALNO POLITIČKA PODOBNOST. A tamo vani, u svijetu, sve je ostalo na svom mjestu, onako kako je i bilo. Tamo ima i više znanaca i prijatelja, i život je slobodniji i raznolikiji, a ne ograničen i skučen...

Zaista, nijedan razlog nije govorio u prilog povratka.

Bio je već potpuno smiren kad je prelazio granicu. Ovaj put, dakako, vlakom i s pasošem u džepu. Nikakva nostalgija nije ga više mučila. A ono prvi put, kad je bježao, sve je bilo drukčije. Probijajući se kroz šikaru granice, bez pasoša, u smrtnom strahu, samo jednu misao nosio je u glavi: kad će se opet vratiti u domovinu. Zbog nje je i zalutao prve noći. A sad...? Nije htio više o tome razmišljati. Uvaljen u meko sjedalo brzog vlaka radije se prepuštao ugodnoj toplini jesenjih boja pejzaža. I monotonoj glazbi kotača što su tiho

klizili po tračnicama. Bio je uvjeren da je donio pravu odluku i da ga osjećaj smirenosti neće napuštati.

Ali...

Tek što je sredio sve za mirovinu, sve je počelo ispočetka. Ne znajući ni sam kako i zašto, odjednom su na površinu svijesti ponovno izbile dvije crne točke. I u hipu se pretvoriše u sićušne figure dvoje ostarjelih ruskih emigranata, kako se drže za ruke. Kao zaljubljenici.

Silina kojom se slika nametala zbunila ga je. Odmahnuo je rukom da je otjera, ali bez uspjeha. Za neko vrijeme se opet pojavila. Pa opet. Što je s tim ruskim emigrantima da ga toliko zaokupljaju. Pa on ih, zapravo, i ne zna. Što on o njima, uopće, zna? Upoznao ih je davno, i to slučajno, onako usput. Nekoliko puta je bio kod njih kad je naručio robu, a nekoliko puta oni kod njega kad su je donosili. Zar to znači upoznati ih? I zar je to tako mnogo da ga moraju progoniti i ovdje, u tuđini? Pred njima je, ako se pravo uzme, i pobjegao ponovo u izbjeglištvo. A što ako oni od njega nešto žele, nešto traže? Emigranti uvijek trebaju nekakvu pomoć, nekakvu zaštitu. Nekoga na koga se mogu osloniti. Makar samo susretljiv pogled i toplu riječ. Zna on dobro kakav je emigrantski život. Prošao je on sva njegova sita i rešeta. Kakvu je samo torturu doživljavao u prihvatnom logoru. Pobjegavši iz komunističke zemlje, bez dokumenata, nitko mu ništa nije vjerovao. Koliko ga je muke stajalo dok nije uvjerio policijske inspektore da nije ubačen kao špijun kako bi otkrivao druge emigrante. Sve su, naime, policije svijeta jednako nepovjerljive prema izbjeglicama. Možda su i ovo dvoje ruskih emigranata optužili za špijuniranje. A pogotovo nakon INFORMBIRO-a. I sada oni traže njegovu pomoć... Ali kakvu im je pomoć mogao pružiti on, emigrant, i to iz tuđine, iz emigracije? Možda kakvu materijalnu pomoć? Kad se tamo vani sredio, zaposlio u svojoj struci, kao kemičar, mogao ih je novčano pomoći... Ali on se nije ni sjetio na njih. Potpuno ih je izgubio iz vida. Kao da nikad nisu ni postojali. A možda mu to upravo sada i žele predbaciti, opomenuti ga...

Ovakva razmišljanja Martina su tjerala u očaj. Osjećao se kao da ga netko polijeva mrzlom vodom dok on stoji gol i nepokretan, nemoćan da išta učini.

Naravno da je pokušavao izbjeći ove misli. Osloboditi se pritiska. Skinuti teret s leđa. Na razne načine. Tražio je društvo, posjećivao je znance i prijatelje, zalazio u krčme, odlazio u ribolov, obilazio galerije i muzeje... Ali, sve je bilo uzalud. Pitanja su i nadalje bušila mozak, a u ušima je zujalo kao da je stotinu stršljenova u njima.

A što ako imaju kakvu poruku za njega? Možda kakvu tajnu koju nose još iz domovine iz koje su pobjegli i sada je žele nekome povjeriti. Ali zašto baš njemu? Imaju valjda još nekog kome bi je mogli otkriti. Možda je to poruka koja se prenosi samo s emigranta na emigranta. Koja onda emigrantu olakšava proživjeti svoj izbjeglički vijek.

Nije mogao više izdržati. Doživotno živjeti u neizvjesnosti i zabludi ne bi mogao. Morao je raščistiti stvar i odgonetnuti zagonetku. Odlučio je stoga smjesta vratiti se natrag.

Ponovni povratak u domovinu bio je pun tjeskobe. Hoće li ovaj put uspjeti? Pogled na tornjeve katedrale što su se uzdignuli iznad crvenih krovova malo ga je smirio. Ali samo načas.

Ostarjelih ruskih emigranata više nije bilo. Uzalud je Martin danima dolazio na tržnicu, oni se nisu pojavljivali. Nisu ga smetala ni maglena jutra ni jesenje kiše. Što se dogodilo da im se izgubio svaki trag?

Nestrpljenje je raslo iz dana u dan. Ali nije imao namjeru odustati. Potražit će ih u stanu i naći ih. Naravno, ako još uvijek stanuju tamo gdje su *onda* stanovali. Kako se nije prije sjetio da ih potraži u stanu?

Kad se sutradan našao pred vratima njihova stana, pločice s njihovim imenom nije bilo. Zastao je iznenađeno. Nije li ipak pogriješio? Pokušao se još jednom sjetiti... Onda je ipak pozvonio... jedanput... drugi put... Čekao je... Na vratima se pojavila žena pedesetih godina u kućnoj haljini sa širokim otvorom. Još uvijek jedra i privlačna. Ali, nije to ona, starica, koju je očekivao. Tko je ona, zapravo?

Iznenađen i zbunjen Martin je uspio nešto promucati kao ispriku. Zatim je zapitao stanuje li tu obitelj Lange, ruski emigranti, stari ljudi.

Žena ga je dugo gledala sumnjičavo. Potom je hladno odgovorila.

– Nema ih.

Martin se ponadao. Pomislio je da je na pravu putu.

– A kad će doći?

Ledeni glas je mirno uzvratio.

– Neće doći. Umrli su.

Kako umrli? Martin je zatražio objašnjenje, a žena, još uvijek osorno, reče da ako misli na Aleksandra Aleksandrovića Langea i ženu mu Natašu, oni su umrli još prije mjesec dana.

Prije mjesec dana? A nije li ih pred mjesec dana još vidio na tržnici? Nije joj htio povjerovati. Zato je i spustio glavu da joj ne gleda u oči. Žena je, međutim, primijetila bljedilo na Martinovu licu pa je upitala što su mu oni bili i zašto je problijedio.

– Zapravo ništa – mucao je čovjek – samo znanci... ili ako baš hoćete, prijatelji.

Žena se stala ispričavati što je bila sumnjičava. Pomislila je da je netko tko želi njihovu sobu, zauzeti njihov dio stana. Novo sustanarstvo. Mada se nova sustanarstva po zakonu više ne mogu zasnivati, čovjek nikad ne zna. Ovdje se, znate, nikad ništa ne zna. A mi dobro znamo što je sustanarstvo, mi smo ga krvavo proživljavali. Uđite, samo uđite.

Dok su išli hodnikom, žena pokaže na jedna vrata. To je bila njihova soba. Ne može mu je sada pokazati jer je zapečaćena. Kad su prijavili njihovu smrt, došli su iz suda i zapečatili. Sve je u njoj onako kako su ostavili. Žao joj je što ju ne može vidjeti...

Ali njega ne zanima soba, on nije zbog nje došao. Njega zanimaju oni, ruski emigranti. I sam je bio vani, u emigraciji pa zna što to znači. Zakasnio je, žao mu je što je propustio šansu, što ranije nije nešto učinio za njih, mnogo, mnogo ranije, a mogao je... Sada? Sada mu ništa drugo ne preostaje nego slušati ženu što pripovijeda. Sjedeći za stolom u sobi...

Nisu ih htjeli. Naravno da ih nisu htjeli. Nisu oni htjeli nikoga u svoj stan. Živjeti s nekim stranim, nepoznatim u istom stanu... Ali takve su bile prilike nakon rata. Svi su htjeli u grad, nitko više nije htio ostati na selu. Pa na koncu konca zato su se i borili da ne ostanu na selu, da se ne muče na zemlji... A praznih stanova u gradu bilo je malo. Naravno, svi nisu mogli dobiti

vile, vile su dobili oni viši, a nas su, eto, zgurali u sustanarstvo, da živimo s drugima...

Muž i žena bez stana u gradu, a prvo dijete na putu, tek što se nije rodilo. Aleksandar i Nataša pak sami u trosobnom stanu. Zapravo, dvosobnom s djevojačkom sobom. Tako se to onda govorilo. Oduzeli su im dvije sobe i ostavili djevojačku. Bila je dosta velika i za njih dvoje sasvim dovoljno prostora.

– Mislite li da to nije bilo pravedno u ono poratno vrijeme?

Martin nije ništa odgovorio.

Žena nije ni očekivala odgovor, već je nastavila s pričom.

Znali su da je ove ruske emigrante uhvatio strah kad su oni uselili. Hoće li ih ovo dvoje mladih ljudi što je došlo iz borbe, iz šume, denuncirati? Nisu li oni i poslani zato da ih nadgledaju, uhode, podmeću? Tā oni su ruski emigranti koji su bježali pred komunizmom, a sada je, evo, komunizam i ovdje došao na vlast. Tako su razmišljali. Tako su gledali na njih, došljake, uljeze – kako su govorili. Tako su se, jasno, i ponašali. Zatvarali bi se pred njima u svoju sobu, kao u dobrovoljni zatvor, i tu čučali, čekali dok sustanari ne odu iz stana, pa bi tek onda i oni izlazili u zajedničke prostorije, u kuhinju, u kupaonicu...

– Zapazili smo mi to, pa smo im pripremali stupicu. Bili smo, jasno, uvrijeđeni takvim njihovim ponašanjem, skrivanjem, kao da smo okuženi. Zalupili bismo vratima kao da smo izašli iz stana, a zatim se pritajili negdje u kutu. Kad bi onda oni pošli u kupaonicu ili u zahod, mi bismo uskočili ispred njih. – Pogledala ga je pravo u oči, a onda dodala: – Nismo ni mi bili sveci.

Da, da, bila su to dva nepomirljiva svijeta. Na jednoj strani pobjednički zanos, a na drugoj umor izbjeglica.

– Čuli smo od susjeda kako govore da ih napadamo, progonimo, da smo im uvijek za petama. Kad smo to dočuli, počeli smo po hodniku psovati, da nas i oni čuju, vikati da to nije istina, da lažu, da ćemo im zbog te laži pokazati...

Dotle su oni sjedili u svojoj sobi i šutjeli. Zagrljeni i ščućureni na divanu. Kao da jedno drugo želi zaštititi od grubih riječi i prostih izraza. Naravno, mi bismo se rado svađali, ali kako ćeš se svađati kad drugi to neće.

Nema sumnje da su bili prestrašeni do srži. Ali taj strah nije bio samo od sada. Bio je još od onda kad su ih s mnoštvom drugih istjerali iz Lenjinove Rusije. S bajunetama su ih dotjerali do granice i onda protjerali. Kao neprijatelje, kao izrode. A bili su plemićka djeca, mladi, tek što su se vjenčali. Kako je to moralo biti strašno ostaviti domovinu i otići u nepoznato. Zauvijek... Da se ne bi izgubili u gomili, držali su se za ruke. Otada su se uvijek držali za ruke kad bi išli zajedno...

– Naravno, ispočetka mi o tome ništa nismo znali. Mislili smo da su dobrovoljno pobjegli kako bi izvana lakše rušili boljševičku vlast. Tek kasnije, kad smo se već nešto zbližili, slušali smo o tom strahu.

Nakon drugog rata strah se pojačao, umnožio. Plašili su se neće li ih nova vlast izručiti Staljinu na milost i nemilost. A zna se da Staljin nije štedio nikoga, ni svoje generale i admirale. Pa gdje će onda nekakve emigrante...

– A sukob s informbirom – prekinuo je Martin – nije li što promijenio?

Tamo, na zapadu, gdje je on živio, mnogo su očekivali od tog sukoba. Mnogo ih je on i koštao. Pet milijardi dolara godišnje pripomoći da se zemlja odhrva pritisku s istoka. Ali svi su se nečemu nadali, svi su vjerovali u promjene. Martin je također vjerovao da će se promijeniti prilike u domovini i on moći vratiti, dobiti zaposlenje...

– Ne znam što ste vi vani očekivali od ovog sukoba, i da li s pravom ili ne. Ali nešto se ipak promijenilo. Ako nigdje drugdje, a ono u glavama ljudi. Ljudi su počeli drukčije misliti, drukčije razmišljati. Pa i oni koji su bili za ovo, koji su se zdušno borili za ovo. Odjednom su shvatili da su lijepe riječi i fraze jedno, a stvarnost drugo. Život ne trpi šeme...

GOLI OTOK? Ne, ne, nije on bio samo za informbirovce, bio je on i za druge.

Aleksandar i Nataša nisu se u prvo vrijeme snalazili u svemu ovome. Znali su oni što je politika, da je ona ovakva i onakva, prevrtljiva, da nikad ne možeš dokraja proniknuti u nju. Još ih je UDBA pozivala na razgovore, provjeravala, što misle o svemu, kako gledaju na Staljina...

– Ipak, kad je nakon Staljinove smrti došlo do pomirbe, to više nije bilo ono od prije. Nestalo je slijepe poslušnosti... Naravno, naši sustanari mogli su bar malo odahnuti. Ako ništa drugo, mogli su mirnije spavati. S uvjerenjem da ih neće izručiti. Ali ono što je ostalo, što ih nikad nije napustilo je osjećaj izbjeglištva. Zauvijek su ostali emigranti, ljudi kojima je oduzeto tlo pod nogama, a korijeni počupani, kao drač.

Martin je buljio pred sebe. Kao da želi odagnati sjećanja što su ih ženine riječi izazvale u njemu.

– A da li se što promijenilo među vama, u odnosu između vas i njih?

Dugi ženin pogled otkrivao je nevjericu. Smije li mu reći istinu ili ne?

– Kad smo se mi počeli mijenjati, počeli su se i oni. Kad je popustila naša pobjednička euforija, popuštala je i njihova nepovjerljivost. I oni i mi shvatili smo da smo osuđeni na suživot i da ga ne možemo izbjeći. Djeca su tu mnogo učinila. Tko bi njima mogao zabraniti da ne ulete i u njihovu sobu? A oni nisu bili bezosjećajni. Iako emigranti, i oni su imali srce, veliko srce. I djeca su ih zavoljela. Ne znam ni sama zašto, ali zavoljeli su ih. I stalno su htjeli u njihovu sobu. Naravno, u početku nam to i nije bilo drago. Ali, poslije je bilo sve u redu. I kad su odrasla, djeca su ih voljela...

– A pomoć?

– Mislite, jesu li trebali pomoć. Trebali su je, ali je ne bi prihvatili. I u bijedi i neimaštini bili su hrabri i ponosni. Pravi aristokrati. Dovijali su se kako su znali i umjeli. Prodavali su što su imali, neko vrijeme su izrađivali nekakav nakit i igračke, nakon informbiroa Aleksandar je uspio dobiti i mirovinu. Nešto smo i mi u tome pomogli. Ali, ni ja, zapravo, ne znam sve...

Dokraja se, naime, nikad nisu otvorili. U dubini svoga bića ostali su zatvoreni, tajanstveni. Živjeli su svoj život nekakvih sjećanja i uspomena. Dakako, na Rusiju. Onu njihovu Rusiju, iz njihova djetinjstva i mladosti.

– Kad smo sutradan, pošto je Aleksandar umro, našli mrtvu i Natašu, sklupčanu na divanu, kraj nje je bio album starih razglednica ruskih gradova. Oboje su umrli s mišlju na Rusiju. Svoju Rusiju.

– A poruku? Jesu li ostavili kakvu oporuku?

Žena ga, međutim, nije htjela shvatiti. Nastavila je sa započetom mišlju.

– Neizmjerno su voljeli Rusiju, ali se u ovakvu ne bi vratili.

– A sigurno su voljeli i jedno drugo kad su zajedno umrli – dodao je povratnik tiho, kao za sebe.

Žena ga je ipak čula.

– Živjeli su jedno za drugo. Nikoga nisu imali pa je jedno drugo moralo štititi. A jer je jedan umro, drugi više nije imao zašto živjeti. Kad bih mogla doći do onog albuma, rado bih vam ga dala. Na spomen... Vidim da ste bili prijatelji.

– A gdje su pokopani? – Martin je prvi prekinuo muk što je oblijepio sobu.

Žena mu je sve objasnila.

Dok se stubištem spuštao na ulicu, osjećao se kao da je već upao u klopku iz koje će se teško izvući. Je li žena rekla cijelu istinu ili je nešto prešutjela? Kao da je više govorila o sebi nego o njima, optužujući se. Nije htio, međutim, mirovati, nije se htio pomiriti s onim što je čuo. Nešto ga je tjeralo dalje u potragu. Unatoč godinama kao da je u njemu bilo još nečeg mladenačkog. A što ako oni nisu umrli? Jer i to se može pomisliti. Ako je ona nešto sakrila pred njim, nešto što je samo njima i njoj znano. Možda su oni očekivali njegov posjet i njoj dali odgovarajuće naputke. Mora ići dokraja, mora potražiti grob i uvjeriti se u istinu.

Ali, groba nije bilo, nigdje ga nije mogao pronaći. Unatoč zdušnoj potrazi i preciznim uputama žene. Kao da je propao. Kao da ga nikad nije ni bilo. Okretao se na sve strane, lijevo i desno, ne bi li ga primijetio, ali ništa. Bilo je, zaista, smiješno gledati stara čovjeka kako se vrti poput zvrka tražeći grob. Možda je zaboravio broj polja što mu ga je žena izdiktirala? Ili je ona sve to izmislila? Ali zašto bi lagala kad joj ionako nije došao oduzeti sobu. Ne skrivaju li se oni možda pred njim i sada kao što su to još i za života? A što ako oni, zapravo, i ne postoje? Ako ih je on izmislio samo da bi mogao proživjeti. Kad nikog drugog nije našao...

Star je on, star. A starom čovjeku treba oprostiti... Kad netko navrši šezdesetu, onda su misli više okrenute prošlosti nego budućnosti. Zna to i on.

Pognute glave kao obješenik, prazan i odsutan, vraćao se s groblja. Visoko uzdignuta desna ruka, u zrak, stršala je kao jarbol. Umjesto zastave, buket crvenih ruža koje nije imao gdje položiti. Ljudi su prolazili mimo njega gledajući ga začuđeno. Čudak. Bože, kakvih sve stvorenja ima na tom svijetu.

Dok se u dušu slijevala bezimena tuga, u glavi mu je tutnjila jedna jedincata misao: voljeli su Rusiju, ali se u ovu ne bi vratili.

Sve što je spajalo, zauvijek je nestalo.

Razmeđa

Na razmeđu
uranjena
dana
i zakašnjele
zore
životno struje
smršene staze

u supraćaju
i sviklosti
teče žubor
neumitna protoka
koji odnosi
rumen jabuke
dok se lomne
latice
smireno
zatvaraju.

NAJNOVIJE!

Ivan Alilović: BIOBIBLIOGRAFIJA HRVATSKIH PISACA BiH IZMEĐU DVAJU RATOVA.

Cijena 20 000 dinara.

NARUDŽBE: HKD, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21.

Nostalgija

Žarko sunce moga sela,
Zašto nema više prela,
Zašto nema više sjela,
Zašto nema više »pisme«,
I momaka da joj »krisne«?

Zašto nema više priče,
Gdje je krava koja riče,
Gdje je zvonce drage ovce
Gdje je pijeto, dragi ljudi,
Koji zoru ranu budi?

Gdje je pastir od goveda,
Gdje je mala što ga gleda,
Iza grma kriomice,
Rukom krijuć svoje lice?

Gdje je ratar uz volove,
Gdje je pjesma uz dolove,
Gdje su konji oni vrani,
Gdje su oni davni dani,
Kad se pura stalno jela,
Opet selo puno sijela,
Puno pjesme i veselja,
Svaki danak ko nedjelja?

Gdje je misa i misari,
Gdje su oni pratri stari,
Gdje su prelje i preslice,
Gdje su kosci, kupelice...

Ej, opanci, ej, obojci,
Zar su opet ovdje Turci?

Gdje je život što se živi,
Gdje je duša što se divi,
Gdje je snaga moga roda,
Gdje si majko od poroda?
Više ništa od tog nema,
I što ima, i to drijema.

Jakov IVAŠTINOVIĆ

Jojini »Ušutkani«

(Besjede od 1960 – 1988)

Neušutkani Joja Ricov
nije slomljena biljka
i ogorčena rijeka
nego plemeniti zvuk,
tvrđava
i dvorac utjehe.

Ide od proljeća do proljeća,
od sna do sna
od Hrvatske do Hrvatske
po Hrvatskoj
i svijetu
da ušutkanima kaže:
govorite humanizmom
i slobodom
širokim potezima živih.

OBNOVITE PRETPLATU!

Grgo GAMULIN

Dva remek-djela iz »Metropolitane«

Riječ je o muzejskoj zbirci koja upravo nastaje, i riječ je o dva lijepa djela koja se u njoj nalaze.

»Metropolitana« je plod dugogodišnjeg nastojanja monsignora Đure Kokše da na Kaptolu u Zagrebu osnuje galeriju stare i nove umjetnosti. Nabavivši za tu galeriju u tijeku nekoliko desetljeća mnoštvo lijepih slikarskih i kiparskih djela, monsignor Kokša je dobio za nju i jednu kuriju, doduše za ovu zbirku i odviše malu. Ipak, bit će to prvo sjedište ovog novog zagrebačkog muzeja, koji će, nadamo se, ubrzo dobiti i više prostora, a uz to će i njegove zbirke po svoj prilici porasti.

Iz zbirke stare umjetnosti izdvajamo ovdje i objavljujemo dvije izvanredne slike talijanskih škola, bolognske i lombardske.

1. Denys Calvaert u »Metropolitani«
(Zagreb)

Calvaert: Bogorodica s Djetetom
i sv. Antunom Padovanskim

Prvo poznato i potpisano Calvaertovo djelo, »Vigilanza« (Pinacoteca Nazionale u Bologni) je iz 1568, a to je veoma kasni datum za slikara rođenog oko 1540. godine; ali ni »Noli me tangere« nije nešto osobito. Oko 1560. ušao je u radionicu Prospera Fontane, a zatim je sa Lorenzom Sabatinijem, s kojim 1572. ide i u Rim; od kojega i preuzima onaj osrednji cinquecentizam koji vidimo na njegovim slikama u bolonjskoj Pinakoteci, ali i na slici »Sv. Franjo preuzima malog Isusa od Bogorodice«, izloženoj na velikoj izložbi u Bologni 1986.[1]

No to je već kasno djelo, datirano s 1607. godinom, zaista već zrelo i prezrelo u smislu; a znamo da se već oko 1575. vratio iz Rima, i da je odavna napustio parmigianinovski smjer, što je već vidljivo (prema Nicole Dacos) na »Zarukama sv. Katarine« u Kapitolini u Rimu.

Naša slika »Bogorodica s djetetom i sv. Antunom Padovanskim«, ima finoću ranijeg vremena, s oslonom na slike iz Pinakoteke u Bologni: »Bogorodica s djetetom i sv. Franjom« i »Bogorodica s djetetom i sv. Benediktom«. Naravno i te su slike nastale poslije rimskog boravka. Zagrebačka slika ima Bambina tipičnog za Calvaerta, ali lik majke je vjerojatno najljepša vizija Djevice koju je ovaj slikar naslikao. I svečevo lice je izvanredno u ekstazi ne odviše opterećenoj zanosom. Jednostavna piramidalna kompozicija nije pretjerano shematska, a popraćena je diskretno akcesorijima. U vezi s našim slikarom spominje se i utjecaj Baroccija, što nije lako zapaziti na našoj slici. Ali visoki lik Bogorodice s lijepom kretnjom glave odaje još prisutnu manirističku inklinaciju. Ono, pak, što odaje slikarevo sjevernjačko porijeklo, to je lijepi komad krajolika što se otvara između Bogorodice i arhitekture na lijevoj strani.

2. *Giuseppe Antonio Petrini u Zagrebu*

Riječ je o jednoj začudno lijepoj i za samog Petrinija rijetkoj longitudinalnoj »Sv. Obitelji sa Sv. Ivanom« (87 x 115 cm) koju je monsignor Đuro Kokša, osnivač Metropolitane, (*»na Kaptolomu sedeći«* – rekli bi naši stari) već odavna nabavio za

Petrini: Sv. Obitelj sa sv. Ivanom

1. *S. Bergmans,* Catalogue critique des oeuvres du peintre Denis Calvaert. Mémoires de l'Academie royale de Belgique. Classe des Beaux Arts, III, Bruxelles, 1931. – *Nicole Dacos* u Katalogu »Nell'età di Correggio e dei Carracci. Bologna, 1986.

tu našu Galeriju *in statu nascendi.* Napokon još jedna slika u nas iz »daleke« Lombardije, i to zamjerne razine i nesumnjivog značenja, od slikara koji je, relativno izoliran čak u svom rodnom kraju, privukao odavno pažnju vrsnog istraživača i našeg preminulog dobrog znanca Edoarda Arslana koji je ovoj velikoj pojavi kasnog baroka (a teško je i ovdje upotrijebiti determinantu rokokoa) posvetio čitavu monografsku studiju. I već u početku ovaj pisac napominje: *»L'opera dell'artista non tende affatto ad inquadrarsi in una scuola, in una corrente di stile«.*[1]

I doista, unatoč »praznina« u razvoju i u životnoj sudbini ovog virtuoznog kasnog slikara, koji je požnjeo toliko plodova iz 17. i 18. stoljeća u svojoj zemlji, ostale su do danas praznine, kojih je i sam prof. Arslan bio u cijelosti svjestan; tako da je upravo u problemima kronologije mnoga pitanja ovlaš ostavio otvorenima. Zato ćemo i našu sliku tek aproksimativno pokušati kronološki odrediti. Ostalo je osvjedočenje o dodiru još relativno mladog slikara (rođen je 1677) sa Bartolomeom Guidobonom, vjerojatno u Torinu, između oko 1700. i 1708. Od toga, kažu i potječe Petrinijeva organizacija slike u kompaktnim i kontrastnim rasvjetama. Ali Arslan, naravno, traži i druge, uvjerljivije izvore: ponajprije kod Lanfranca (*»vera chiave di volta della pittura barocca italiana«),* ali ponajviše se misao Edoarda Arslana obraća Solimeni, koji već 1690. šalje svoje slike u Vicenzu, a početkom settecenta i u Veneciju. I upravo formalni ritmovi i jasnoća cijele impostacije, piše Arslan, ukazuju da je još mladi Petrini bio nadahnut »izravnom vizijom slike velikog Napuljca«.[2]

Teško je sa sigurnošću utvrditi djela prije 1716. Svakako, Arslan pomišlja i na mletačke carravaggiste iz ranih desetljeća ovog stoljeća, prije svega na Balestru, ali i na Benkovića, Piazzettu i ranog Tiepola. Kod izvanrednih pojedinačnih likova »Sv. Magdalene« i »Sv. Augustina« u Luganu i nije, naravno, moguće ne pomisliti na Riberu i mladog Lucu Giordana; a upravo u tom muzeju u Luganu nalazi se i »Sv. Obitelj«, koja će prof. Arslana podsjetiti na još jednog velikog Napuljca, na Stanzionija. Ali već u to doba može se govoriti u vezi s Petrinijevim slikarstvom o *»izrazu posve autonomnom«: »Dal taglio nuovo e inconfondibile, dalla pennellata vivacissima; che segue però un proprio peculiare ductus, su cieli maculati di nubi...«. – Ali »Sv. Obitelj« u Luganu (Museo Caccia) još je kompaktna u svom čvrstom chiaroscuru.* Na njoj doduše primjećujemo nesumnjive fizionomijske podudarnosti s našom »Sv. Obitelji«, ali upravo ih stilske i invencijske razlike međusobno dobrano udaljuju.[3]

Ali upravo, što se datiranja naše »Sv. Obitelji« tiče, čini mi se da ne bi trebalo prelaziti preko polovine stoljeća, i one izvanredne grupe svetačkih polufigura (»Sv. Dominik« u Luganu, »David« i »S. Ivan« u Rancate, te »David«, opet u Luganu).[4] Naša »Sv. Obitelj« još je kompaktna u svojoj plastičnosti, ali od one u Luganu razlikuje se upravo drugačijom rasvjetom. O tome piše prof. Arslan u vezi sa razvojem oko 1750. godine: *»E ne segue che forti ombre si stagliano sul chiarore che invade il fondo, contribuendo a un effetto del tutto nuovo di rilievo; anzi, quasi di vuoto atmosferico intorno alla figura, vista isolata nello spazio. Ed è anche, questo, il momento in cui, dopo alterne vicende, il Petrini sembra chiudersi progressivamente, e definitivamente, entro forme nettamente plastiche, abbandonando ormai quel legame chiaroscurale, quell'atmosfera unitaria, di timbro tardoseicentesco, da cui aveva preso le mosse.«*[5]

Nije posve jasno je li prof. Arslan točno zapazio i opisao novu situaciju oko kasnog razvoja ovog slikara, ali na našoj slici doista se likovi odražavaju na rasvijetljenoj i neodređenoj pozadini. Kompozicija je mnogo više smirena, nego li ona na slici sa »Sv. Pavlom i Antunom« u Melidi iz 1748, a ima nesumnjivih stilskih i fiziono-

mijskih podudarnosti sa, na primjer, »Sv. Matijom Evanđelistom« iz zb. Züst u Rancate; ali takvih fizionomijskih dodira ima i sa već spomenutom »Sv. Obitelji« iz Lugana. *»Izgubljeni profil«* Bogorodice i naglašene dijagonale s koncentracijom rasvjete u sredini slike bitne su oznake naše »Sv. Obitelji«.

Ipak, nema na njoj one svijetle kromatike (koja bi nas mogla podsjetiti i na Nicolu Grassija) izlomljene inače lakom draperijom, kao na »Disputi« u Morbio inferiore ili na »Sv. Obitelji« u Veziji, tako da je bolje za sada ne ulaziti u neko preciznije kronološko određenje.[6]

»Sv. Obitelj« iz Zagreba bez dvojbe je lijepo djelo ovog slikara. Ono će i u vezi kronološkog određenja njegova opusa zacijelo imati i stanovito značenje; dok je njeno umjetničko značenje nesumnjivo ne samo u okviru slikarova kataloga, nego i za slikarstvo talijanskog kasnog baroka uopće.

1. *E. Arslan*, Giuseppe Antonio Petrini, Lugano – Bellinzona, 1960. *»Nell'ambito della pittura settecentesca lombarda ... il Petrini appare un isolato che, pur assimilando idee maturate in Lombardia o rifacendosi talvolta a modi di Seicento lombardo, guardò certamente, e fin dai suoi inizi, molto più in là; e nelle più varie direzioni«*, str. 14). – Vidi za još jedno djelo ovog slikara i *G. Gamulin*, Stari majstori u Jugoslaviji, II, Zagreb. sl. 99.
2. Na ist. mj., 1960, str. 24.
3. Na ist. mj., sl. 13, 14 itd., te sl. 20.
4. Na ist. mj., sl. 19–43.
5. Na ist. mj., str. 64.
6. Na ist. mj., 52, 61.

Ilija BARJAŠIĆ

Kula

Dok sivi oblaci
U zimsko jutro
Kao glasnici
Ploveći donose snijeg.
Ukleta kula
Barama okružena
Maskirana
Suzama natopljena
I krvlju
Krije čežnju i bol.

Zdravko GAVRAN

Odškrinuće vječnosti

Pjesništvo fra Ante Čavke (rođenog g. 1957. u Kijevu kod Knina) otčitavamo već iz triju njegovih zbirki, svih triju u vlastitoj nakladi izdanih: *Mirno teku rijeke* (Drniš, 1985), *San nedozrelih jabuka* (Drniš, 1986) i *Reci jednom što imadeš* (München, 1988). Sama ta činjenica, uz drugu činjenicu, da se naime o Čavkinoj poeziji zanemarivo malo pisalo, iziskuje svakako opširniji osvrt na ukupno pjesništvo koje je on dosad javnosti prezentirao.

Odmah na početku valja reći da sâm pjesnik u bilješci na kraju posljednje knjige ističe da se »književnošću i poezijom bavi isključivo kao amater«. Drugim riječima, pjesnik hoće svoje pjesme sačuvati (da li od kritičarskog oka?) u zoni privacije, u granicama svoga prava da kao književni autsajder progovori, za svoju dušu, u stihovima. Ipak, činjenica da on svoje pjesme otiskuje u listovima i zbirkama čini te pjesme i javnim činjenicama. Pa čak i sam fenomen pisanja, ne samo pjesama, znak je, *volens-nolens*, barem podsvjesne okrenutosti javnosti i želje odnosno pretpostavke da postoji netko drugi, neki primatelj, kojemu će ono što je napisano biti izazov za čitanje.

Pred nama su, dakle, Čavkine pjesme, i onaj tko ih čita ili čuje prema njima se nekako ima odrediti. Kao prvo, pokušat ću stoga naznačiti motivsko-tematske krugove unutar kojih se pjesme kreću, unutar kojih i iz kojih nastaju. Odmah treba reći da su one u stanovitom smislu doista ispovjedne, da u njima autor nekom imaginarnom čitatelju, ili nekom drugom sebi, priopćuje svoja unutarnja stanja, dinamičnost svoga duševnog i duhovnog življenja. Formalno bi se doista moglo govoriti o pjesmama kao razgovorima sa samim sobom, s onim najiskrenijim dijelom sebe u kojemu se prelamaju sva osnovna pjesnikova, no po pjesmotvorju i sva osnovna čovjekova pitanja uopće.

Odmah treba istaknuti da se Čavkino pjesništvo događa u obzoru kršćanski pojmljenog univerzuma, kako u prostoru, tako i u vremenu. U njemu se stoga, i onda kada ni spomena o onostranosti nema, osjeća situiranost svega u od Boga stvoreni svijet, skupa s čovjekom kao stvorenjem i djetetom Božjim. Pa nas nipošto neće iznenaditi ako iznenada opstojnost i blizina Božja izrone iz pjesmovnog podmorja i postanu nazočne u riječi, stihu, slici, zazivu, molitvi... Taj pak odnos prema Bogu često je odnos ja–ti. Bog je apsolutna istina, no istina od koje se otišlo i prema kojoj se stremi. Velika su zatamnjenja Božje istinitosti za ovaj svijet i za samog čovjeka. Stoga je Bog u Čavkinu pjesničkom kazivanju istodobno i blizak i dalek, i odlazište i dolazište, i uzrok i cilj, i radost i bol, i smisao i neispunjiva čežnja. U riječ, religioznost koja se tu prepoznaje profilirana je trajna čežnja, težnja i nastojanje za svjesnim »osvajanjem« Boga. I upravo ta stalnost »neosvojivosti« Boga izvorom je raznolikosti, bogatstva pa, naravno, i bremenitosti i tegotnosti čovjekova unutarnjeg života. Vjera nalazi pandan u sumnji, smisao u besmislu vlastitog postojanja (»ja sam kao pjesma uzaludna«), ustrajanje u odustajanju, cjelovitost u djelomičnosti, zanos u rezignaciji, molitva u zaboravu... Kažem »pandan« (tj. par), a ne »opozicija« (oporba), jer hoću reći da ni u kršćanskoj ni, susljedno, u ovoj konkretnoj, Čavkinoj, slici svijeta svjetlo ne isključuje zatamnjenja, ni obrnuto. Nije riječ o dualizmu, o

tragičnom srazu između Svjetla i Tame, između Dobra i Zla. Jer je u kršćanskom obziru kušnja pripadna čovjeku koji hodi putem spasenja, i grijeh odnosno zlo nije definitivno potiranje Dobra u sebi, nego je prigoda za metanoju, za novo pomirenje, za nov doživljaj ljepote sjaja Božje milosti. U tom pogledu, pjesnik će svoj doživljaj izreći ovako:

Tokom koji neprestano ispire stvarnost
rijeka nepoznata u nama
pita za konačno naše,
rijeka pitanja uvijek će dupsti
ponornice
sve dotle
dok život koji živimo
ne nađe smisao svoje cjelovitosti.
(Epilog njezinog toka)

Zanimljivo je da je pjesnikov duh u mnogo pjesama prispodobljen rijeci; ta pjesnička slika javlja se na različite načine kao osnovni *topos* ovoga pjesništva. Rijeka je i simbol: simbol ovozemnog trajanja i postojanja, predvidive nepredvidivosti i mistične dubine življenja. Ona u sebi nosi i dva rubna no ključna pojma: pojam izvora, vrela, iskona, i pojam ušća, utjeka u beskrajno more. Rijeka objedinjuje i u najširem smislu pomiruje aktivizam i pasivizam, djelatnost i duhovnost, mirnoću i hirovitost, širinu i dubinu, početak i kraj, tamnoću i prozirnost, prolaznost i vjekovječitost, uzročnost i svrhovitost, mnoštvenost i jedinstvenost. Pjesnik kazuje:

Htjela bi doći daleko,
htjela bi vidjeti zemlju nepoznatu,
zemlju obećanu,
zemlju punine.
Tako osamljena, razlivena,
malo joj je jednostavna želja
da bude više, bude bolje.
Ona hoće sve.
(Mirno teče rijeka)

Jedan od ključnih dijelaka u mozaiku Čavkina pjesništva jest ideja, pradavna, o izgubljenom raju, o nekom bivšem, izgubljenom čovjekovu stanju. Jedna pjesma čak nosi naslov »Odar Atlantide«. Eden je naime što je doduše propalo, ali i nešto što živi u kolektivnom pamćenju; Eden je – u platonističkom spoznajnom obzoru – zapravo preegzistencijalno stanje duše, stanje neposrednog zrenja božanskih stvarnosti, vječitih ideja, kojih se čovjek sjeća. To stanje blaženstva nekoć uzrokom je žala danas, i sjećanje kozmičkoga jedinstva izvor je vječite čežnje čovjekove za povratom u to praiskonsko stanje, za transcendiranjem ovozemnoga, ovostranoga, prolaznoga, za smirenjem u vječnom Uzroku svih stvari. No to još uvijek nipošto ne smijemo poistovjetiti s povratkom u naručje kršćanskog Boga Oca, premda je paralelizam tu i više nego očevidan. Tu pomirbu Boga koji je Ideja i Boga koji je Otac kuša pjesnik pomiriti u *Snu nedozrelih jabuka:*

Tražimo stope povratka,
ali divljina kojom razgrćemo vrijeme vlastita
prostora
zametnula je već odavna
putanja splavi
kojom smo od Njega otplovili.

Već naznačeni rasponi kretanja pjesnikova duha stvaraju slobodne prostore za posve prepoznatljive sadržaje vlastite čovjekovoj drami novoga doba. A jedan od osnovnih problema ljudskog pojedinačnog i društvenog povijesnog trajanja svakako je problem smisla povijesti čovječanstva. Dušu čovječju ne može naime zadovoljiti iznalaženje vjere u pojedinačni, individualni smisao. *Nema,* kako reće korifej suvremene hrvatske teologije, *privatnog Boga.* Te nema ni privatnoga smisla. S obzirom na to bit će nam posve razumljivo da je čovjekovu traganju za svojim osobnim smislom komplementarno traganje za zajedničkim, općim smislom. U tom sklopu i univerzalna pitanja ljudskoga roda bit će i te kako i »privatnim«, pa dakle i pjesnikovim pitanjima. – Ali, tu se kod Čavke susrećemo s nemogućnošću nalaženja povijesnoga smisla, upravo s besmislenošću Zemaljskoga grada. O tome uvjerljivo svjedoči poema *Babiloni se uzalud rađaju,* čiji već naslov sve govori. Čovjekova pleća kao da su preslaba za slobodu koja mu je dana, ne samo na rečenom kolektivnom, nego često i na uže osobnom planu. Pa se otkriva učestalost porazâ, i nebo se šimićevski zatvara nad pozemljarima. U srcu bukte nemiri i samoće, bojazni i beznađa. Temeljni se smisao, ukorijenjen u vjeri kao intelektualno-voljnom stavu, predmetnošću i uskomešanom emotivnošću zastire odnosno prigušuje. Neposrednost individualističkog doživljaja i iskustva sve više ispunja prostore duha:

»Nema tko više zanos tvoj ti čuti:
nad tvojom riječju zatvoren je svemir.
Možeš samo sanjat o ljubavi vjetra,
o divoti sunca, svemirskih dužina.
U nama će ostat progonstvo slobode
u nama će vječno biti samo nemir.«
(Smrt pjesme)

»Progonstvo slobode«, »vječni nemir« – nisu li to i odveć prepoznatljivi, ahasverski, odnosno egzistencijalistički ornamenti? Doista, Čavkini titraji imaju i izrazita egzistencijalističkog naboja, što svoje razloge ima u totalitetu doba u kojemu živimo a čijih se utjecaja rijetko tko uspijeva sačuvati, čak i onda kad polazi s drukčijih svjetonazorskih impostacija.

No, ima istodobno s individualističkim egzistencijalizmom u ovim pjesmama i fine, tople, djetinjasto čiste čeznutljivosti, istančane liričnosti. Nije osama i suočenost s postojanjem prilika za samo mračne tonove. Dapače! U Čavkinu doživljavanju postojanja, prirode i sveukupnosti svijeta ima privlačnosti, pa makar izraz izgledao i prejednostavan, gotovo naivan u iskrenosti, u prebiranju po idiličnosti djetinjstva, i po neumrljanosti prirode:

Ja pišem svoje pjesme u sumrake:
sam
da proljeće dočekam.

Zašto ih pišem? Ne znam.
Možda zaspalim jutrima ili nedovršenim zorama.
Možda samo izgubljenom nadanju
u budućnost koja nadolazi
i prošlost od koje strepe
krovovi mladosti u umiranju.
(Pjesma potrage)

Priroda se ujedno, osim na razini neposredne doživljajnosti i unutarnjeg prepoznavanja u njezinim suglasjima, javlja i u duhovno-religioznom smislu. Ona je nai-

me, tijekom povijesti pjesništva već toliko puta, prokušani put uspinjanja čovjekova uma i duha k onostranosti, k Bogu. Dakako, religioznost koja se javi u estetskom doživljaju nije po sebi kršćanska religioznost, ali je ona u Čavke gotovo uvijek, i na početku, u ishodištu, i na kraju, na vrhuncu uspona, ka kršćanskom Bogu okrenuta, k Njemu usmjerena, a zacijelo i vjerom u Nj nadahnuta. Priroda i svemir u svojoj nepojmljivosti nadopunjuju tako zapravo intelektualnu praznoću i »nestvarnost« na Zapadu odveć racionalno shvaćene religioznosti:

Proživljujući zvjezdanu noć
naoko
beskrajna svemira
osjećam da mi je kroz nju
polako
odškrinuta vječnost.«

(Polako odškrinuta vječnost)

Jedan od ključnih momenata dosadašnjeg Čavkina pjesništva jest i određenje prema djećaštvu i mladosti, dakle stanoviti obol onome što je prošlo i na što se sada gleda kao na prapovijest, u ovom slučaju svećeničke, egzistencije. Djetinjstvo je za zrela čovjeka nešto kao iskonska čistoća ideja u idealizmu; mladosti se čovjek često povraća kao oazi čistoće i spontanosti, kao zoni predracionalnoga, nikad posve prevladivoj. Ilustrativna je u tom pogledu *Balada o mladosti i kruhu,* a ključna je svakako poema *Vrijeme divljih ruža,* krcata reminiscencijama o mladenačkoj ljubavi. Njezinu pak poantu najzornije će ocrtati zaključni stihovi njezini:

Sumrak je donosio noć. Marcela je otišla.
Jahve moj poveo me zasanjana kao dječaka
nepoznatom stazom u tamnu noć.

Od ostaloga, potrebno je još istaknuti niz pjesama motiviranih smrću i prolaznošću *(Zemlja križeva, Memento mori, Smrt na konaku, Na pragu moga doma, Starac i njegov Mirogoj...),* zatim čestotu biblijskih motiva, a i motiva iz antičke povijesti i mitologije, kao npr. *Tales, Pitagora, Sokrat* i dr. Ima i pjesme kao teme pjesme, gdje se kuša prodrijeti u razloge pjêva. Glede toga možemo pročitati i ovo:

Pjesma je sloboda. Pjesma je radost.
božanskoga. Ona bezvremenita oceanskom marnošću
ispire podnožja tvojim nogama
pričajući jad vremenitog.
S tobom ovječena, Pjesma ne može,
ne, ne može umrijeti«

(Pjesma ne može umrijeti)

Na kraju, općenito bi se moglo kazati ovo: Pjesme Ante Čavke na semantičkoj razini prepoznatljive su kao pjesme ispovijedanja kršćanske, pa u ponečem i specifično svećeničke, egzistencije. One potencijalnom čitatelju kao da hoće priopćiti stanovita ključna iskustva iz egzistencije, koja se pak egzistencija i *a priori* i *a posteriori* nastoji osvijetliti iz vjere. Tome pak sukladna je činjeničnost izrazite individualiziranosti pjesničkoga subjekta, što pak istječe iz najšireg sustava svijeta novijega doba koji sustav opstoji na podlozi kršćanski profilirane spoznajnosti. Svijet je to davno izgubljenog jedinstva, palog čovjeka i svijeta, ali ujedno i svijet potamnjelog vjerskoga žara i osvjedočenja. Putanje pjesnikova duha možemo donekle usporediti s onima Izidora Poljaka, pjesnika i svećenika, ali je u Čavke frapantno manje Poljakove čvrstine i rezolutnosti, a više tihe suptilnosti, koja ga u tom pogledu čini bliskim senzibilnosti Kranjčevićevih trzaja. Sâm pjesnički izraz Čavkin nije posve

ni dotjeran ni savršen, a pogotovu ga je teško navezati na neki od tijekova suvremenoga hrvatskog pjesništva. No ovaj sud ne treba shvatiti preteškim. Radi se naime o tome da je hrvatsko pjesništvo sedamdesetih i osamdesetih, pa i otprije, u stalnom, grčevitom traženju formâ i stilova u kojima bi se izrazilo i tako dosegnulo vjerodostojno posredovanje fenomena lirskoga, i to lirskoga shvaćenog onako kako o njemu govori Neven Jurica u svojoj knjizi *Onkraj lirike.* K tome, riječ je i o artikulaciji unutarnjega religioznog iskustva. Kako to iskustvo priopćiti, kako ga posredovati drugima putem stihova, bolje reći: u stihovima. Kako uopće pjesmom, kako stihom gledati, spoznavati, doživljavati i stvarati (svoj) svijet?!

U tom sklopu Čavkino pjesništvo ima i svojih dometa i nesavršenosti. Ono je u mnogočem tek na pola puta da bi zablistalo u punini. No opet, ponavljam, ovu tvrdnju valja shvatiti u smislu općeg duhovnog hlađenja Zapada, a osobito našega nacionalnoga kulturno-duhovnoga kruga. Skepsa, agnosticizam, ateizam i rezignacija toliko su, i to već dugo, uzeli maha da se čovjek koji se kreće u svjetovima spoznaje, makar i sa čvrstom vjerom kao što je slučaj kod Čavke, teško odupire opstrukciji religioznosti, svetosti i smislenosti. S druge pak strane istoga problema, naš odveć racionalistički formirani duh priječi nam mogućnost ne samo mističnoga nego i uopće religioznoga iskustava, tako da i naša svjedočenja imaju previše cerebralnosti a premalo iskustveno-doživljajne proćućenosti. Pjesnički pak put upravo je put k onome u čemu oskudijevamo. Na tome putu i Čavka bere i pred nas podastire svoje plodove. A nadati se je da će na tome putu ustrajati, i da će se između opozicija: privatnost–javnost, neobaveznost–ustrajnost, narativnost–ekspresivnost, suzdržanost–prijegornost, uzgrednost–bitnost... sve više priklanjati ovom drugom,boljem polu. Jer su vremena u kojima živimo i u kojima na istoj rijeci skupa s Čavkom plovimo prema drugoj, konačnoj obali za nove unutarnje radikalizacije već dugo ne samo zrela, nego u mnogočem i prezrela. Živi duh ište žive pjesnike, kao što i pjesnici ištu, čak i onda kada toga nisu svjesni, duh kao životvornu, eshatološku stvarnost koja spasava od kaosa, ništavila i definitivnog kozmičkoga čovjekova poraza.

Mario BILIĆ-IMOTHA

Kružna karta europskog neba

nebo Škotske
Irske
i Baskije:
oceansko nebo

zatim Estonije
Letonije
i Litve
dakle: slavensko nebo

pa nebo finskih jezera

a dolje
južno od gornjih granica
nebo Slavonije
Zagorja i Dalmacije
neko hrvatsko
svemirsko nebo

sve te plaveti
načinju novu misao
i spojene u krug
na obranu od kometa
tvore
nebesa svijeta

Jakša Čedomil, književni kritičar

Jakša Čedomil je najpoznatiji naš književni kritičar iz razdoblja realizma. Njegovo je pravo ime dr. Jakov Čuka (1868–1928) a književni pseudonim Jakša Čedomil.

Prošle se 1988. godine slavio trostruki piščev jubilej: 120. obljetnica rođenja, 100. obljetnica školovanja u hrvatskom Zavodu sv. Jeronima u Rimu i 60. obljetnica prerane smrti u istom zavodu 1. studenoga 1928. kojemu je bio prvim hrvatskim rektorom.

Rodio se u težačkoj obitelji seoceta Zaglav na Dugom otoku. Osnovnu školu, gimnaziju i bogosloviju završio je u Zadru, a doktorat crkvenog prava u Rimu kad su mu bile tek 22 godine. Po povratku u Zadar zaređen je za svećenika 1890. te vršio različite odgovorne službe: predaje hrvatski jezik u sjemeništu »Zmajević«, a u crkvi sv. Šime župni je pomoćnik. Kasnije je od 1895. do 1904. vjeroučitelj na klasičnoj gimnaziji a potom dvadeset godina upravitelj Nadbiskupske kurije i kanonik. Kad je Rapalskim ugovorom (12. 11. 1920) Zadar pripojen Italiji, na poziv biskupa Bonifačića preseli 1924. godine u Split gdje vrši službu prepozita Stolnog kaptola. Prvim nacionalnim rektorom Zavoda sv. Jeronima u Rimu imenovan je 1928. Vršeći kratko tu odgovornu dužnost preminu od upale pluća na Sve Svete (1. XI) iste godine navršivši tek šezdesetu godinu života. Pokopan je u rodnom Zaglavu, u sjeni stoljetnih čempresa pokraj srednjovjekovne crkvice trećoredaca glagoljaša gdje mu rodbina podignu doličnu nadgrobnu ploču.

Jakša Čedomil bio je rođeni kritičar, rijedak kritički talent. Već kao student teologije počeo se baviti književnim radom objavljujući crtice i kritičke prikaze u zadarskim listovima Iskra, Narodni list i Hrvatska. Zatim nastavlja književnim radom surađujući u zagrebačkim, sarajevskim i splitskim književnim časopisima. Da bi upoznao strani svijet s dostignućima naše lijepe književnosti, objavljuje svoje radove i u nekoliko talijanskih književnih revija.

Na polju književne kritike ostao je svećenik Čuka samo do svoje 35. godine, tj. samo šesnaest plodnih godina. I odjednom, zbog čestih napadaja s književne ljevice i desnice, posebno Mahnićeve »Hrvatske Straže«, gotovo zašuti. »Zašutjevši, Jakša Čedomil se povukao, da bi to više ostao primjer nepotkupljiva književnog suca« ističe Vlatko Pavletić. Zahvali se na dužnosti tajnika Matice Dalmatinske 11. travnja 1903. godine i uređivanju njezine tromjesečne revije »Glasnik Matice Dalmatinske« koju je strpljivo i uspješno uređivao pune tri godine (1900–1903). Presta se baviti književnom kritikom osjetivši se povrijeđenim i od tzv. Starih i Mladih koje je kao svećenik želio zbližavati i miriti. Kad je bio najzreliji da izrazi ono najbolje u sebi, iznenada zašuti, a već je za sobom imao preko stotinu objavljenih književnih studija i članaka. Najpotpuniju bibliografiju Jakšinih radova objavio je fra Andrija Glavaš na kraju svoje veoma uspjele doktorske dizertacije »Jakša Čedomil, osnivač moderne hrvatske kritike« (Zagreb, 1942).

U Jakšinoj bibliografiji dr. Glavaš iznosi preko 170 naslova tiskanih radova. Doista, impozantno veliki broj. Od njih je preko stotinu stručnih, s područja književne kritike, dok su ostali napisi uglavnom s kulturnoga, političkog i pravnog pod-

ručja. Nekoji od tih radova pisani su talijanskim jezikom. Među njima i dva putopisa: Attraverso La Scandinavia (Širom Skandinavije 1908), i Impessioni del Belgio e ricordi d' Olanda (Utisci iz Belgije i uspomene iz Nizozemske).

Još je dr. Jakov Čuka kao prepozit splitskoga Stolnog kaptola za pastoralne radnike izdao na latinskom jeziku upute o ženidbenom pravu – Instructio super jure matrimoniali, Split 1925.

O sebi je kanonik Čuka pisao u dva navrata. Ponajprije »Uspomene«, nedovršen rukopis od 23 stranice, koje započe pisati u Zadru 17. rujna 1911. Nađene su u Jakšinoj ostavštini, a objavljene poslije njegove smrti u splitskom književnom časopisu »Korablja« u tri nastavka 1929. godine. Pripominje da ih piše na brzu ruku i po sjećanju »da budu vodičem i pomagalom kritičara koji se budu bavili proučavanjem moje kritike«. Nažalost, prestao ih je pisati već slijedeće 1912. godine. Svoju kratku »Autobiografiju« objavio je kasnije na svega četiri stranice u zagrebačkom svećeničkom almanahu »Vedre hrvatske duše« (1922) pod naslovom »Dr. Jakov Čuka, kanonik u Zadru«.

Uz djelo o ženidbenom pravu još su objavljene u posebnim knjigama tri skupine Jakšinih kritika: – Prikazi i rasprave, Zagreb, 1943; – O književnosti, Zagreb, 1944; – Kritika u doba realizma, Zagreb 1976. (knj. 62. u izdanju PSHK).

O svećeniku kritičaru Jakši Čedomilu pisano je dosad srazmjerno mnogo, a ističu se i tri veća djela, znanstvene monografije:

- Fra Andrija Radoslav Glavaš: Jakša Čedomil, osnivač moderne hrvatske kritike, Zagreb, 1942.
- Sante Graciotti: La critica di Jakša Čedomil, Milano 1959.
- Cvjetko Milanja: Jakša Čedomil, Zadar 1981. Radovi JAZU, 27–29. (Od studija o Jakšinoj kritici posebno se ističu: Ante Petravić: J. Č. u Treće studije i portreti, 11–39; i Antun Barac: J. Č. u Hrv. knj. kritika, str. 148–181).

Jakša Čedomil bio je pri kraju prošlog stoljeća »po kulturi i teoretskoj spremi prvi hrvatski kritičar« (Br. Vodnik), prvi od Hrvata koji se bavio samo kritikom. Među suvremenim hrv. kritičarima najmlađi ali najradikalniji. Široke kulture i evropskih vidika. Skroman i marljiv. Ozbiljan i objektivan, uravnotežen i savjestan. Govoreći o sebi tvrdi da ne bi bio kadar »ni same jedne riječi« napisati o nečijem djelu, bio mu prijatelj ili neprijatelj, protiv svog uvjerenja i savjesti, jer »pri kritičarenju ja ne mogu ni pojmiti da ikakva strast može poremetiti sud kritičara« (Uspomene, Korablja, Split 1929, 31). Sličnu ocjenu o našem Jakši donosi i suvremeni hrv. kritičar Vl. Pavletić: »Uvijek trezven, odmjeren, logičan, racionalan, ali nikad krut.« Svoje sudove o književnim djelima donosio je radije uvijeno negoli kruto i bolno.

Za Jakšu Čedomila tvrdi prof. Antun Barac da je bio »prvi hrvatski kritičar koji se nije zadovoljio ulogom referenta o novim knjigama, ni ulogom estetičara koji analizira djela prošlih vremena, nego je htio da sistematski, s određenog stajališta, promatra cjelokupnu hrvatsku književnost« (Hrv. knj. kritika, 148). Kao vrstan poznavalac evropske književnosti i teorije književne kritike htio je na hrv. književnost primijeniti stroga načela evropske kritike. Talijansku i francusku književnost poznavao je bolje nego hrvatsku pa se školovao na djelima francuskih i talijanskih kritičara i knjiž. teoretičara kao što su Ch. A. Sainte–Beuve, H. Taine, Georg Brandes, Eugène De Vogué, Fr. Brunetière, Fr. de Sanctis i drugi. U prvom redu traži u djelima pisaca umjetnička svojstva, ističe »autentične umjetničke vrednote«. Bori se za duhovne i moralne vrednote jer književnost smatra sredstvom kulturnoga i čudorednog uzdizanja čovjekova. Smatrajući književnost stvarnim ogledalom života, ište od naših pisaca da im djela budu odražaj hrvatskih prilika. Trajno je ostao zagovornikom društvene funkcije književnosti a protivnikom larpurlartizma i individualizma, shvaćanja odvojenosti književnosti od života i da je ona sama sebi svrhom. »Nitko nije dužan postati književnikom, – piše Jakša – ali ako hoće da piše, tad on ima i nekih dužnosti prema onima za koje piše, ... dužan je štovati sve što je nama sveto... Nije čovjek učinjen za umjetnost, niti je umjetnost sama sebi svrhom, već je umjetnost stvorena za čovjeka... Riječi su zato da se izraze misli, a misli su zato da se pretvore u djelo... Umjetnost ima sebi postaviti društvenu svrhu... Ne valja pustiti da i nadalje postoji jaz između književnosti i naroda« (Individualizam u knjiž. II, 89–90).

Zalažući se za tendencioznu književnost, smatrao je osnovnom dužnosti pisca da odgaja i vodi narod putovima slobode i čestitosti, da se budućnost gradi na čvrstom osloncu, tekovinama i iskustvu prošlih naraštaja. »Naša književnost ima biti hrvatska književnost, piše u studiji 'Stari i mladi' – a to joj neće smetati da bude velika i svjetska... Čovjek ostaje uvijek čovjek gdje god živio, ali čovjek u Hrvatskoj ima biti Hrvatom, kao i u Italiji Talijanom, a u Rusiji Rusom. Takvim su ga Bog i narav učinili, pa ga nitko neće moći razčiniti.«

U svom referatu o lijepoj knjizi na Prvomu hrv. katoličkom kongresu u Zagrebu 1900. kanonik Čuka je rekao: »Treba da Hrvatska naših potomaka bude bolja od nas. Ja se ufam da će tomu pomoći i književnost, kao što je već do sada pomogla. Kad su prijetili Hrvatskoj crni dani, digao se pjesnik i zapjevao proročkim glasom: Još Hrvatska ni propala, a meni je milo sada što, – opetujući taj stih – mogu priznati da, ako nije propala, imamo zahvaliti nakon Bogu najviše hrvatskim književnicima. Dao Bog, naši potomci mogli to i o današnjim književnicima reći.«

U nekim svojim studijama, osobito u članku »Naše književne nevolje i kritika«, Jakša Č. je razvijao teoretska načela kritike pa ističe i ovo: »Veliku odgovornost pred narodom ima kritičar, i zato bi morao svoje zvanje savjesno vršiti. Jer mnogo se štete nanosi hvaleći do neba one koji to ne zaslužuju... Kritika, prava kritika, u modernoj književnosti je stvar najpotrebnija... Ona je kao veza između pisca i čitaoca, ... uzgaja s jedne strane književni ukus, a s druge čuvstvo realnosti.«

Osnovna načela Jakšina kod ocjenjivanja nekoga književnog djela i njegova autora bila su uglavnom slijedeća:

– da li je neko djelo izvorno i spontano, nastalo na temelju vlastitih doživljaja, misli i čuvstava, ili je plod i preradba tuđih literarnih ostvarenja?

– Nadalje, koje su glavne oznake piščeve osobe, njegova iskrenost? Po tom kriteriju Jakša otkriva da je Kumičić više romantik negoli realist jer naše ljude previše idealizira a strance odreda prikazuje najcrnjim bojama smatrajući ih jedinim krivcima tolikih naših teškoća i nedaća.

– Ispitujući psihologiju likova Jakša utvrđuje istinitost ili izmišljenost lica i događaja, fabulu i tematiku pojedinih djela. I na temelju takvih istraživanja kritičar Čuka dolazi do zaključka da se ne može prihvatiti tvrdnja naših hrv. realista da u gradu vlada najveća zloća i pokvarenost, a na selu idila i neporočnost.

– Raščlanjujući književno djelo Jakšu zanima koliko ono ima veze s realnim društvenim životom, i koliko je odraz narodnog života i njegovih ljudi. Koliko pisac poštiva hrvatsku tradiciju i baštinu? Koliko je povezan s rođenom grudom? »Do nas je iz prošlosti nešto doprlo, – piše J. Čedomil. – To je povijest, to je predaja, to je tradicija. Vrijeme ne obara sve, ... na površinu prošlosti ispliva uvijek nešto što prelazi u budućnost... Ne treba prekinuti veze s prošlošću, s tradicijom... A kad govorim o tradiciji, govorim o narodnom karakteru i o rodoljublju pređašnjih književnika. Karakteristika svih tih pisaca bijaše: djelatnost za domovinu... Oni su imali

uvijek pred očima neki ideal, boljitak svoga naroda... Ugledajmo se u njih, ... udesimo i mi naš rad prema prilikama naših dana« (Discours de combat, Vij. XXXII, str. 249–251).

– Ocjenjujući književna djela dr. Čuka se obazirao i na svjetonazor njihovih autora, ispitivao njihovu moralnu funkciju i dojam koji ostavljaju na hrv. čitaoce. Kao zagovornik kršćanskog i optimističkog nazora na život i svijet, don Jakov se oborio na poznati Kovačićev roman »U registraturi« proglasivši ga posve promašenim budući da na više mjesta prikazuje ljudski život bez pravog dostojanstva i više vrijednosti.

»Za kritičku se karijeru Čedomila Jakše s punim pravom može reći da je blistava i neobična« – sudi Ivo Frangeš. Svoju meritornu ocjenu čitava Jakšina rada na području hrv. kritike sažeo je prof. Antun Barac u riječi: »Značenje je Jakše Čedomila u tome što je konsekventno htio da u hrv. književnost unese što više Zapada, što je trajno isticao u književnosti umjetničke kriterije nad sve ostalo, i što je, u vezi s književnošću, otvarao toliko vidika, koliko ni jedan hrvatski kritik prije njega« (Hrv. knj. kritika 178).

Pišući svoje ocjene i prikaze o hrvatskim, srpskim, talijanskim i francuskim piscima, naš zadarski kanonik nije to činio iz tašte čežnje za društvenom afirmacijom, zbog uhljebljenja i unosnog honorara, ili po uredničkoj dužnosti. Sav kritičarski rad Jakše Čedomila proizašao je isključivo iz njegovih unutarnjih potreba i pobuda, iz njegovih uvjerenja i načela, »jedino iz ljubavi prema književnosti« (A. Barac) i narodu. Književnu kritiku smatrao je Jakša Čedomil svojim »unutarnjim pozivom i neodoljivim porivom, želeći da »unese razložitost i jasnoću u prilično diletantsku književnost i, osobito, kritiku svoga vremena« – svjestan da time otežava i dovodi »u pitanje svoj mir i normalni život svećenika, vezanog mnogim dužnostima i obzirima« (Vl. Pavletić). Svome načelu da je rad na kritici »sveti posao«, koji treba savjesno shvatiti zbog velike odgovornosti pred narodom, ostao je vjeran do kraja. I zbog toga sve Jakšine ocjene i pripomene o pojedinim našim piscima zadržaše svoju vrijednost do danas. U svojim obrazloženim i uvjerljivim ocjenama književnih djela našega Kumičića i Kranjčevića, Harambašića, Leskovara, Nazora i tolikih drugih, »pokazao se odmjerenim i preciznim, što ga čini aktualnim i danas« (Vl. Pavletić).

Za svoj opsežan i ozbiljan rad na polju književne kritike dr. Jakša Čuka nije doživio za života zasluženo priznanje. Međutim, novija ga nauka o književnosti smatra »osnivačem moderne hrvatske književne kritike« (Ante Petravić, Antun Barac i drugi), jer je kritiku približio životu. Jakša je bio »rasni kritičar«, »isključivo kritičar«, »odvažan borac za istinu i protivnik olakih kompromisa« (Vl. Pavletić) koji se »nije povodio za trenutnim simpatijama i antipatijama, nego je – ne poznavajući osobno većinu pisaca – sudio o njima prema njihovim djelima, iskreno i otvoreno. Obziran prema mladima i pažljiv prema starima – ali kritičan i prema jednima i prema drugima – J. Čedomil je sročio niz sudova koji su živi i danas...« (Vl. Pavletić, Hrv. knj. kritičari, I, 97). Sve nam to jasno svjedoči da djelo hrvatskog kritičara i svećenika J. Čedomila ima, bez sumnje, trajnih zasluga za hrvatsku književnost i kulturu.

U povodu njegove prerane smrti pisac nekrologa »Lista biskupije splitsko-makarske« (br. 9–11/1928) ističe da se »Dr. Čuka odlikovao vanrednom bistrinom uma, zamjerno kritičkim duhom, živim osjećajem dužnosti i točnosti. Iskreno i odano je pomagao svoga Natpastira u teškom vodstvu Biskupije«.

Uz te izrazito pohvalne crte koje snažno obilježavaju dostojanstven lik Božjeg svećenika don Jakova Čuke, ističem na kraju svog prikaza i dvije njegove izjave, dva citata koji svjedoče koliko je taj naš sugrađanin bio ponosan na svoje svećeništvo i

na svoje služenje Crkvi i narodu. Nastupivši 1905. u Zagrebu na Prvom hrv. katoličkom kongresu, rekao je u uvodnoj riječi svog referata i ovo: – Neću govoriti u ime nijedne škole, nijedne stranke: govorit ću s onom ljubavlju i onom slobodom koju mi dopušta i nalaže moj karakter, karakter Hrvata svećenika... (v. O književnosti, Zgb 1944. str. 127).

U povodu smrti biskupa J. J. Strossmayera održao je spomen-govor kanonik dr. Jakov Čuka ovdje u zadarskoj Hrv. čitaonici 8. svibnja 1905. god. Istaknuvši da je pokojnik bio »veliki katolički biskup i veliki hrvatski rodoljub, mecena koji je svom hrv. narodu ostavio u trajnu baštinu Akademiju i Sveučilište, Galeriju slika i Đakovačku stolnu crkvu«, don Jakov je naglasio i slijedeće: »U ime svetih Ćirila i Metodija naša će povijest čuvati ime biskupa Strossmayera. Svećenik iste njegove Crkve, iste njegove vjere, sin istoga slavenskoga velikoga plemena, ja se ponosim i takvim apostolima i takvim Biskupom.«

Ponosni smo i mi na našega zadarskog svećenika dr Jakova Čuku, koji je svojim životnim djelom kao Božji svećenik i priznati književni kritičar dao znatan doprinos duhovnom uzrastu svoga maloga hrv. naroda.

Adalbert POGAČIĆ

Posluhni

Posluhni ... vu noči
Zemlica diše
Vu jutro sneno
Sozice briše

Posluhni ... v jutro
Gda sonce shaja
A pajdaš veter
Tiho dohaja

Vidiš ... sonce ju kušne
Cvetje miluje
Gdo more znati
Kaj zemla čuje

A kolko tajni
Vu sebi skriva
Zgažena, strplena
Još navek živa

Posluhni ... vu noči
Stani pri puti
Kucati srce
Zemle češ čuti

Razmisli ... tiho
Blodeć ne budi
Kaj ni ta zemla
To sme mi ljudi.

Franjo KRIZMANIĆ

Kad umuknu...

Kad umuknu
Šapati jablanova
I prestanu
Treperenja vrba
Na licima
Rijeka.
Kad pomru
Osmijesi sunca
Na krilima
Crnih roda.
Kada se utišaju
Srebrni talasi
Na njedrima
Crnih voda –
Pomrijet će cvjetovi,
Umuknut će kosovi,
Iščeznut će listovi,
Prestat će vjetrovi,
I zima je tu.

Dvojnik

Na ulazu u kuću Igor je osjetio, kao i uvijek, da u njoj ima nešto nekrofilno. Miris stubišta podsjećao je na rastočenu neodređenu živu materiju. Na vrhu u potkrovlju bile su sobice u kojima je živio polusvijet što provodi dane u donjem ili noćnom rublju, čačkalicu drži među zubima satima iza objeda i sumnjičavo zirka na susjede. Zajednički hodnik i prozor po kojem gade golubovi uvijek su bili puni perja. Stari popluni, izblijedjeli i s urinskim mrljama iznosili su se ponekad na taj prozor. Igor je do poniženja i očaja osjećao svaki put kad se penjao u svoju mansardu sav taj vonj zaboravljenih ljudi. Branio se od njih govoreći ironično: »My people«, a oni su ljubopitljivo i nepovjerljivo pozdravljali njegov brzi mimohod.

Odmah je pristavio vodu za kavu i dotle razmotao paket papira koje je dobio da u povjerenju pročita i vrati. Voda je upravo zakuhala i počela bijeljeti smanjujući se u lončiću kad je Kratki zalajao na pticu koja se spustila na prozor. Sparno i nesnosno vruće poslijepodne učinilo je Igora nervoznim pa otjera strogo Kratkog i skine se gol do pasa. Nezgodno je digao vodu s kuhala i prolio po stolu i papirima koji su bili toliko važni. Brzo posuši stol krpom i preseli papire na sigurno. Natoči kavu.

Pomalo su mu se ogadile sve te sitne navade od kojih se sastojao njegov mali ograničeni život: jutarnje i popodnevne kave, pseća hrana, otvaranje i zatvaranje mansardnog prozora, miris pregorjelog ulja i jaja, isti posjetioci, poneki potez kistom u koji nije vjerovao, položaj jastučića za noge, sjenilo, teglice s bojama, Verin profil u kineskom kazalištu sjena na zidu, svijeće od žutog voska, knjige, dozivi grlica iz krošanja s ugla Frankopanske, žagor u ljetnom vrtu iz kojega se širi miris ćevapčića i miješa sa zvucima glazbe. Bilo je, doduše, dana kad se sa simpatijama odnosio prema tim gugutavim krošnjama ispod kojih je čavrljao svijet i jeo meso pricvrljeno na žaru. Znao je nevidljiv u tami prozora osluškivati bilo običnog života uvijek na rubu želje da se opusti i ponaša na njihov način. To se javljao Prvi glas u njemu, ali odmah čim bi pokušao ovako razmišljati pojavio bi se i Drugi. Tako je bilo i danas.

Posjetio je ženu svog prijatelja koji čami u zatvoru. Ona mu je dala te nesretne papire iz kojih se vidi nevinost njezinog muža, njegovog prijatelja, navode se imena krivaca i muke kojima je na fini i perfidan način iscrpljen još prije suđenja. To bi Igor trebao umnožiti i dati drugima da čitaju.

Još dok je išao putem do kuće javio se zlobno onaj Prvi: »Sve su to besmislene pojedinosti. Što ćeš s tim? Čemu služi sve to čeprkanje po prošlim nesrećama?« »Ali treba svjedočiti«, prgavio se Drugi, »svjedočiti, svjedočiti!« »Pred kim?« grgotao je posprdno Prvi. »Pred onima koji to ne znaju ili neće znati ako im ne ostane to svjedočanstvo« branio se Drugi,« ali ne samo zbog toga; svjedočenje protiv zla potrebno je kao uporište čovjeku da bi mogao hodati ovim svijetom koji nema ni svoda ni dna«. »Ali zašto baš ja!?« ustrajao je kukavički dio, »zašto baš ja? I za koga? Evo, pogledaj svog prijatelja u zatvoru! Trčao je za nekakvim vječnim principima, preskakao prepone zala, podvala i duhovne bijede i pogledaj što je doživio! A za koga? Možda za onoga Marina koji nema drugih ambicija osim da obuče dugačke rukavice i pođe na koncert a prije toga provede cijelo poslijepodne manikirajući nokte i češlja-

jući razdjeljak pred zrcalom? Ili za Tonija koji korbačem mlati partnerice tiho i bezglasno po hotelskim sobama na sindikalnim putovanjima? Ili možda za Vjekoslava, prostaka koji udara vlastitu ženu kad stigne i krade u svakoj ma i najmanjoj prilici!? Ili one gomile psovača po tramvajima koji čitaju Sportske novosti? Možda je vrijedan idiot Petar koji izlazi u hodnik u nečistom donjem rublju i animalno guguče?! A ne! Neka se nose k vragu svi ti debeloguzi sitnožderači i mrtva puhala i svi ostali svjesni i nesvjesni čuvari svoga mira, ignoranti i cinici! Pa zar ti ne vidiš,« cičao je kukavički Prvi, »zar ne vidiš da oni imaju NOVOGA BOGA – STANDARD, ej, standard! Zar ne vidiš da njih više zanima problem cementa za vikendicu, autodijelovi, janjci, izleti, i šverc preko granice, nego tvoj prijatelj koji i za njih čami u zatvoru?! Zar ne vidiš kako te samilosno gledaju kad pokušaš skupiti koji dinar za njegovu ženu i djecu? Pogledaj im geste potkoženih skorojevića, površnost, kikote njihovih napirlitanih žena obučenih u inozemnu robu, zategnute trbuhe njihovih rotacijskih muževa! Ma za koga?« trijumfalno se ritnuo Prvi.

Drugi je bio umoran. Mislio je na pet-šest milenija zapamćenog bola u membranama čovječanstva. Gdje se sve to nataložilo?

U bezbrojnim stanicama milijardi mozgova koji su postojali pohranjeno je toliko pamćenja zla, a nauka kaže da je sve to energija. Ako je to tako, možda bi se moglo sve to sabrati na jednom mjestu u svemiru i kao golem krik vratiti na zemlju, survati ... ustremiti na svoj antipod koji će ih suprotnim nabojem privući za svoje uništenje. To je valjda, misli Drugi, taj apokaliptički tren otvaranja nebesa. Demoni će zaludu uzmicati, mračne sile hrliti u nevidljive dubine mora, pod zidine Jerihona, ispod labirinta Krete, u podzemne hodnike Koloseuma, podrume Varšavskog geta ... sibirska prostranstva. Ali nebeske zmije bola i patnje raspolutit će prikaze zla i iz njihove utrobe, u ovojnicama stoljeća skrite, oslobađat će se sve više patnje i bola i razarati svoje uzročnike, razarati! I prije nego zavlada posvemašnja tišina u svemiru, svi računi bit će izravnani. Pa i ovaj zatvorski račun njegovog prijatelja.

»Zato moram upamtiti njegovu bol«, reče mirno Drugi, »i samim tim ju udvostručiti, stvoriti novi izvor za kozmičku akumulaciju, kukavico jedna!«

Tako je ipak odlučeno da se papiri pročitaju i umnože.

* * *

Sada je pio ohlađenu kavu i čitao te zapise. Uzrujao se i uplašio da ga tko ne otkrije kako čita. Naročito Prvi. Onaj Drugi se toga zastidio. Nekako se progurao ispred Prvog i uzbuđeno opazio da što više čita, to bolje razumije i prepoznaje svog prijatelja, i ne samo njega nego i milijune bezimenih sunarodnjaka. Bili su jedno na neki čudan i neobjašnjiv način. Možda zato što su živjeli stotinama godina gonjeni istim neprijateljima, satrveni istim gladima, opasani istim zidinama, optuživani istim optužbama, obilježeni istim imenom.

Zaspao je u fotelji olovnim snom ne opazivši iscereno mjesečevo lice koje se naginjalo kroz prozor.

* * *

Sutradan je bila nedjelja. Asfalt se isparavao smrdljivim sivim i ustajalim mirisom napuštenog megalopolisa dok se Igor penjao stepenicama uz uspinjaču. Srpanjsko podne oznojeno i omekanjenih stopa daščući ga je pratilo. Ne zna više kad je pred njim iskrsnuo Debeljko. Bezlično stvorenje koje se inače ne zamjećuje u gomili, zastalo je tik pred njim i radoznalo ga pogledalo. »Vi ste Igor V.?« Začuđen ovim upitom Igor klimne glavom i odmakne se malo kao da će produžiti. »Ne, ne, čekajte, vi ste Igor V.? Vi mene ne znate, ali ja vas znam. Nešto ću vam reći«, Debeljko snizi glas, »imaju vas na spisku, slušajte, ozbiljno, ONI sve znaju, čak i više, PRIPAZITE!«

Uokolo nije bilo nikoga. Debeljko je već iščeznuo pod sjenatim sočnim kestenima na šetalištu. Sve je treperilo u sparini i omamljivalo Igora. Pomisli na tren da je imao priviđenje. Odmah se javio Prvi panično predbacujući: »Nikakvo priviđenje! Ne, ne, dragi moj, rekao sam ja da će to loše završiti!« Drugi se hrabrio ponavljajući u ritmu koraka: »Pa što mi mogu... pa što mi mogu...«

Igor se dovukao kući nesvjestan svega oko sebe. Koga je on to sreo? Da ga nisu pratili? Pa zar je on važan? Bio je već, to je istina, na takozvanom informativnom razgovoru zbog prijatelja u zatvoru, ali sve je završilo bez posljedica. »To ti misliš,« javljao se Prvi. Čak se i Drugome učini da zaista ima razloga za krivnju. Sve se to uvećavalo u mašti i postajalo zloslutnije i složenije nego što je ikada izgledalo. Cijeli mu se život učinio kao niz zbrkanih i, bez njegove krivnje, povezanih zlobnih činjenica. To se uspaničio Prvi i odjednom sva poznanstva imala su nepoćudan prizvuk, knjige koje je čitao bile su gotovo sumnjivog sadržaja, kazališne predstave koje je rado gledao kao da su preoštro kritizirale, razgovori su imali puno šapatom izgovorenih dijelova, vicevi satiričku žaoku uperenu prema gore... Sve se to preplitalo u nesuvislom kovitlacu bez početka i kraja kao klupko zmija koje je vidio u djetinjstvu.

Čim je ugurao ključ u bravu, učinilo mu se da je netko u stanu. Polako je otvorio vrata i pogledom pretražio svoju mansardu. Nikoga. »Pa naravno, kukavico«, jedva dočeka Drugi, »još malo i poludjet ćeš.« Igor uđe u improviziranu kupaonicu i istuširа se. Onda potraži svježu košulju. U trenutku dok je otvarao ladicu učini mu se da nije sve onako kako je ostavio poslagano. Kao da je netko prekopavao! Pa to znači da je netko ipak bio u stanu! Igor poče brzo otvarati ladice, police, ormar. Izgledalo je da je sve nagurano bez reda, neke ladice bile su napol izvučene, a on se nije mogao sjetiti da je to tako ostavio.

Sjeo je zaplašen i zgranut i Prvi se javio uzrujano: »Što ti je to sve trebalo? Nemoj reći da nisi znao! Sjeti se nekoliko zadnjih dana! Nešto se odvija oko tebe, nešto mračno čemu ne znaš ni uzrok ni učesnike. Kao muha uhvaćena u paučinu batrgaš se u mislima s nevidljivim nečistim silama. Što su tražili? Papire, naravno!«

Smiri se«, reče Drugi »i pogledaj«. Igor skoči do frižidera i u zamrzivaču pronađe sve papire. Odahne. Nisu ih našli. »Sasvim slučajno«, zlobno doda Prvi. »Ne paniči sve papire. Odahne. Nisu ih našli. »Sasvim slučajno«, zlobno doda Prvi. »Ne paničari«, pokuša smireno Drugi, »nemaš čvrstih dokaza da ti se to dogodilo, puno čitaš, živci su ti napeti. Da upitamo susjede? Ne, oni vjerojatno nisu ništa vidjeli. A ne bi bilo ni zgodno. Lezi!«

I Igor se zavali u fotelju te sklopi oči kao da će zadrijemati. Najednom mu sine – PAS! Gdje je Kratki? Kratki! Kratki! Kako se nije odmah dosjetio i opazio?! Kratki! Nema odziva. Tišina. Samo na časak mu se učini da čuje ključ u bravi. Zavirio je u sve kutove i odjednom našao Kratkoga iza školjke u zahodu. Ležao je sklupčan i mrtav.

»Kratki! Što su ti učinili?« zavapio je Prvi. Igor uze psa kao nježnu bebu i odnese ga u kuhinju. Na njemu nije bilo nikakvih tragova. »Možda je nešto pojeo«, predloži Drugi, »da odemo veterinaru?« »Taman posla«, zareži u strahu Prvi, »a što ćeš reći odakle otrov u psu?« »Otrov? Kakav otrov?« nije priznavao Drugi. Igor nalije vode u već ukočenu njušku Kratkoga, ali on se nije pomaknuo. Mlitav i mrtav leži na muhu i mahne rukom, a onda uze krpu da pokrije svog jedinog prijatelja s kojim je dijelio stan.

»Eto sad imaš dokaz, bili su tu, otrovali psa,« uporno je podjarivao Prvi. »A odakle znaš da je otrovan? Možda je uginuo od bolesti, znaš da je bio star, dvanaest godina nije mladost za psa. Možda se ove dvije stvari podudaraju – smrt psa i nered u ladicama.« Prvi se predomislio i predlagao: »Treba ići veterinaru, pribaviti dokaze!« »Ali što onda s tim? Kuda da idem? Koga da optužim? Uostalom malo je vjerojatno da bi netko namjerno otrovao psa,« trijezno je razlagao Drugi.

Sjena ptica proletjela je iznad krovnog prozora. Vani je počinjalo veče. Inače je tako volio ovaj dio dana, samoća je znala biti lijepa. Često je baš u ovo doba razgledavao crteže slikara V. Bili su puni jutarnjih izmaglica u ulicama koje zauvijek iščezavaju posve nenastanjene ljudima. Ljubio je te slike pune sjete, nostalgije i mira. Uvijek je postavljao pitanje: da li je slikar htio iskazati nemoć spoznaje ili njezinu puninu? Na toj oštrici vremena koja ograničava i omogućava vibrirao je kao lutnja u smiraj dana.

Ali danas se uplašeno osvrtao po malom prostoru i ponovo provjerio da li je brava zaključana. Odlučio je nekoga pozvati da mu bude lakše. Zvat će Veru. Mora s nekim razgovarati. Okrene telefonski broj ali se javi Verina mama: uglavnom, Vere nema, otputovala je danas na sprovod u Viroviticu. Dolazi za dan-dva.

Moždani su mu radili, koga da zove?

Tada se opet sjeti Kratkoga. Mora ga odnijeti iz stana. Mili moj Kratki, dobri moj stari! Kuda s tobom? Zakopati? Nema alata. Možda u Savu? Najprije se zgrozi: ribe žderu njegovog Kratkog, mulj ga rastače ... a onda mu Drugi reče da povratak majci prirodi može biti i kroz vodu. To je svejedno – tamo crvi, ondje ribe. Ipak je Igoru strašno i nije mogao pogledati Kratkoga. Zamotao ga je u još jednu krpu i ugurao u putnu torbu. Sve vrijeme oko njih je oblijetala zunzara, ona od velikih zelenkastih debelih smrtoslutnih i gladnorilih vrsta.

Ruke su mu se znojile i Igor ih je morao nekoliko puta oprati hladnom vodom.

Konačno je zaključao vrata i pošao niz stepenice. Nije želio nikoga sresti. Žurio je osjećajući težinu svoga Kratkog koji se nije meškoljio. »Nosiš SMRT u ruci«, šapne mu Prvi. Bio je prestrašen. »Prijatelje treba dostojno sahraniti pa makar to Kreont zabranio, ionako smo već umrtvljeni od kukavičluka«, hrabrio je Drugi i zagrlio torbu s Kratkim.

Odvezao se na Savu i spustio se prema tamnoj vodi koja se valjala nečujno obojena tisućama svjetalaca. Noćna aureola novog dijela grada lažnim je sjajem obmanjivala putnika da ne sazna kako je to ustvari betonsko bezdušno čudovište. Zajedno s krpama bacio je Kratkoga u vodu. Pljusnulo je lagano kao da mu se tijelo već smanjilo. Malo niže isplivalo je nešto bijelo i nošeno mračnom vodom stalo odmicati. Igor je mahnuo rukom na pozdrav.

* * *

Spremala se ljetna oluja. Kao spas i blagodat. Već na putu polile su ga prve ogromne kapi i blažile, prale, hladile lubanju i pleća. Grmljavina, munje, vjetar koji je čupao lišće i vitlao ulicom. Igor je stajao ne zaklonivši se, lizao kapi koje su mu se slijevale s lica, nozdrvama upijao osvježeni zrak. Polako hodajući od tramvaja do stana Drugi je zadobio neku nepoznatu prednost. Kao da se uspio nametnuti svojim mirom i dostojanstvom Prvome. Tiho je mislio: »Ako se netko treba bojati, to nisam ja. Čovjek je gomila smeća jer se boji za tijelo.«

Ušao je u svoju sobicu. Izvadio je papire iz hladnjaka i popio jogurt. Zavaljen u krevetu nastavio je čitati. Obraz sutona, modar poput zumbula, prisno se ušuljao u

mansardu, zaogrnuo ga s leđa i preko nogu, a svjetiljci je ostavio njegovu glavu i ruke naslonjene na papire.

* * *

Kad su ujutro pozvonili, Igor je otvorio vrata i upitao: »A koga trebate, Prvog ili Drugog?«

Blago VRANKIĆ

Raspukline

Struji prosinačka svježina
izmagljuju planinski vrhunci
studen steže i reže

razmiču se rudasti oblaci
žubore tanki potoci
zenitno sunce runi
trošni prašinac kamen

visinama plove plave povorke
uznosito rastu daleki vidici
pucaju prezreli ljutunci
u sunčevu srebru

grebeni raspuklih stijena
docvjetavaju graberjem
rašeljkama i koviljem

nemirni osnaženi obrisi
teku u duga trajna tkanja
krhke i lomljive težnje
u nadi nestaju
dok zamoran dan
na strmoj litici
mirno dotrajava

Stanko ANDRIĆ

Moja soba

Imovnik

U sobu sam uselio na početku školske godine, u listopadu. Bila je prazna, bez ikakvih ukrasa, bila je (da ne duljim, stoga oprostite) bilo koja soba. Otvorio sam prozor (ako hoćete), sjeo i gledao požutjele breze u izmaglici.

To jest, bio je u sobi sav namještaj, krevet, stol, stolica, stolna svjetiljka i još koješta; ali u njoj ne bijaše ništa od mojih vlastitih stvari. Moji su pripaci još stojali u putnoj torbi pred vratima. Nisu, doduše, obuhvaćali bogzna što, a još bi se manje moglo reći da su bili raznoliki. Ali nije li utoliko čudesnije što su bili kadri prometnuti praznu sobu u moju vlastitu sobu?

Samo hrabro: sve u svemu, bile su to knjige, razni papiri, ništa više. Listovi papira prikazivali su zemljovide, natpise, slike; sve zajedno, gotovo bi ih nabrojali prsti dvije ruke. Sav je moj imutak obuhvaćao, kao u kakva siromašnog putujućeg čarobnjaka, te ponizne papirnate predmete, izlizane, brižljivo složene. Uostalom, čovjeku koji svijet poznaje samo iz pismena i rijetkih slika, čovjeku koji – da svijet propadne a njegove knjige ostanu pošteđene – ništa ne bi zamijetio, čovjeku čiji je svijet sav papirnat, takvom čovjeku više i ne pripada. Takav čovjek nije više ni zaslužio.

Ponekad sam razmišljao kako bi bilo dobro za moju sobu kad bih nabavio još štogod, stolicu za ljuljanje, sportski bicikl. Ali za to se traži odlučnost kakvu ne posjedujem. Osim toga, predmeti su svijeta sasvim lijepo zamjenjivi razglednicama. plakatima, ispisanim riječima. Nadalje, potonji su predmeti suptilniji i stoga daleko prikladniji za stalnu predstavu u kazalištu moje sobe. Ta predstava govori o vrtoglavoj mnoštvenosti svijeta. Moja je soba slika moje duše. Moja je duša prostranstvo koje objedinjuje brbljava proturječja svemira. U širokom svijetu ja pronalazim predmete koji dolaze iz nezdruživih svjetova, svjetova koji se nikad ne pogledaše licem u lice, i dopremam ih u svoju sobu; moja ih duša tu moćno sučeljuje. Ona ih promatra kako se odbijaju, kako se odguruju, kako frkću kao sučeljene životinje; ona se hrani na njihovim iskrištima.

Stoga bi se ovaj imovnik mogao podjednako zvati katalogom izložbe. On čini pristupnim ono za što je donedavno valjalo stupiti u moju sobu. Ispripovjedit ću ga bez žurbe, prisjetivši se uz svaki izložak njegove povijesti. Dok sam razmišljao o tonajprije na papir, kao pripomoć u daljnjemu radu, mali popis naziva izložaka, kao kakav podsjetnik. Ali me potom ta nakana blago nasmijala. Taj podsjetnik je potpuno izlišan. Svi su izlošci tu oko mene, nadohvat ruke; popisati ih znači puko ponavljivi podsjetnik.

Predmnijevam da dočekujete s prezirom ili s gađenjem pripovijest o tom svijetu koji ima biti sav papirnat, toj sobi koja je sva papirnata, toj duši koja je sva papirnata. Ali vam obećavam, ukoliko ne dignete ruke, da će se iz moje sobe, iz moje papirnate sobe, naskoro pred vašim očima izviti neka prozračna čarolija koja će polagano, vijugavo, posegnuti k vama.

Najprije sam izvadio zemljovide koji prikazuju antičko Sredozemlje, Stari Istok, Europu 13. stoljeća, Svetu Zemlju. Prošle sam ih školske godine držao pred sobom, na zidu: obuzdani svijet, da mi u svakom trenutku bude na usluzi. Sad mi je to dosadilo pa sam ih razmjestio posvuda, u čajnoj kuhinji, na vratima toaleta, ili bih ih, lijepeći ih na zid, okrenuo naglavce.

Prelazim na natpise. Onaj više kreveta zamislio sam čitajući nekoga dana novine imenom »Danas«. Razlagao je Rakowski, u to vrijeme još nije bio poljski premijer. Jedna me rečenica zaprepastila: »General Jaruzelski imao je po stotinu puta pravo kad je rekao da su ljudi tražili više, a ne manje socijalizma.« Toliko mi se svidjela da sam je crvenim pismenima stavio na list papira. Umjesto točke nalijepio sam maleni kontrolni listić (našao se pri ruci) za slučaj reklamacije s adresom Čaraparije u Čakovcu. Kasnije sam za nj zataknuo značku s orlom i riječju POLSKA.

Kad mi je do ruku došao plakat grupe »Laibach«, dometnuo sam ga bez premišljanja toj cjelini. Plakat prikazuje dva plavokosa čovjeka kako se drže za ruke; jedan je mišičav radnik s golemim čekićem, drugi je učenjak u laboratorijskoj bjelini, sa šestarom. Za leđima su im zupčanici nekog stroja; iza stroja je veliki kip užasna krilata božanstva, koje bi moglo biti Moloh ili Baal. Čitava aglomeracija što sam je opisao bez sumnje će nastaviti rasti, od nje još očekujem.

Listajući časopis što ga čitate, naišao sam na Julia Cortazara i zasnovao novi natpis. To je zapravo navod, ali sam ga s očevidnim opravdanjem zatajio. Uostalom, ja sam ga modificirao i u mojoj verziji on glasi: »Ljubite se jedni na drugima« U Julia stoji izraz »volite se«; moja je parafraza bliža izvorniku, tj. Kristovim riječima. U podnožju sam sitnije naznačio: cf. Sv. Pismo. Prijatelj mi se zgražao pa se nisam usudio više od toga. Uostalom, malo tko zna što je to »cf«. Tu sam poruku nalijepio na ormar; djeluje nekako usamljeno. Ona me ponekad znade zamisliti.

Prelazim na postere. U knjižari sam kupio poster u izdanju »Pan-postera«, koji me se dojmio u obliku neodređene slutnje. Posrijedi je Dalijeva slika. Prikazuje golemu ljudsku glavu čije su izbočine, nos, usne, očni lukovi, pretjerano istaknute, kao da polako napreduju van, oživljene vlastitom težinom. Podupire ih i zadržava mnoštvo što manjih, što većih drvenih motki s rašljama na vrhu. Kasnije, kad mi se slutnja objavila, pripovijedao sam svakome tko bi smogao samilosti da je to metafora moje duše. Ja sam osoba koja se raspada; tvar mojega psihizma odjednom se našla lišena svoje kohezije, vezivnih tkiva, ali ne i svoje mase: dojučerašnji se oblik rastače, razlijeva, razobličuje. Spašavaju me, panično, djelomično, još samo umjetni podupirači. Poster sam nalijepio na ulazna vrata; izraz grozovitije zvuči – ukoliko ste uronili u razmišljanje – u obličju *ad ianuam*.

Prelazim na natpise. Na vratima toaleta cjelina je koja se sastoji od fotografije dlakava majmuna i njemu pripisana teksta u oblačiću. Tekst je nečitljiv, pismena zbrkana, pa običavam ustvrditi da je pisan na mađarskom. »A zanimljivo je svojstvo mađarskoga«, domećem prema scenariju, »da pri obrnutome čitanju, zdesna nalijevo, vazda daje štogod na hrvatskome.«

Kako se posjetitelj ne bi trudio, upućujem ga da mu dostaje otvoriti vrata i stupiti pred ogledalo. Ondje mu se nato ukazuje, namjesto vlastita lika, onaj začudniji, naime majmunov, kao i majmunu pridružen uzvik, kratak i ispisan krupnim pismenima kako bi se posvema podudario s nasamarenim bljeskom posjetiteljeve misli:

»Gle, kako sam se promijenio!«

Taj izraz munjevito formulira njegov neodređen dojam, dakako na svoj način: on ga kanalizira, specificira. I dok moj natpis obavlja svojeglavu petrifikaciju posje-

titeljeve maglovite prepasti, ja se cerečem, umorno, trljam ruke, prema scenariju.

Na Kaptolu sam otkrio niz meditativnih razglednica à l'eau bénite, nanizanih uzduž *Pjesme stvorova* sv. Franje kao uzduž rozarija, svaka razglednica prikvačena za po jednu kiticu. Odabrao sam onu na kojoj se čitaju izrazi ove čudovišne, divne zahvalnosti:

»Hvaljen budi, Gospodine moj,
po sestri nam tjelesnoj smrti,
kojoj nijedan smrtnik umaći neće.«

Odavno drugujem s njom. Eda joj se odužim, zamislio sam jednu pripovijest u kojoj se njen prostodušni cinizam, mračna pobožnost posljednjega stiha, iskorišćuje za jednu raskošnu grozotu. Nesretna se žrtva skriva u pokrajinskom gradu, ne sluteći da joj je ubojica već na tragu. Plaćenik, bezdušno čovječište (priprosto ili rafinirano, ne znam), šalje joj pozdrav, dan uoči, na mojoj pobožnoj razglednici. Razglednica prikazuje šumarak čempresa, pet-šest posve crnih vitkih krošanja, kroz koji se vidi ognjeno sunce na dalekom zalasku; nebo je ondje narančasto kao plamen svijeće, povrh nas ljubičasto; polako ga prelijeću sjenoviti oblaci. U toj slici, mi smo bez sumnje na nekom groblju. Pokušavam protumačiti tragički zanos koji me ondje obuzima. Ne zavaravam se u pogledu dalekosežnosti te zagonetke; htio bih napisati knjigu koja bi na čitatelja ostavila dojam jednak dojmu ove fotografije: stoga je to pitanje o samoj naravi književnosti. Držimo se prisutnoga, danoga. Na mojoj razglednici, što se to tragično događa?

Ako je moja razglednica u posjedu svoje tragike, svaki njen djelić sudjeluje u pripovijedanju njene sjetne priče, koju moram umjeti ponoviti, jer sam je čuo. Nakon što ispripovjedim što se događa, morao bi me obuzeti posve jednak tragički zanos kao i pred slikom. Motreći pažljivo svoju razglednicu, doumio sam se jednoj narativnoj cjelini koja objedinjuje danosti; ali, nažalost, ubrzo potom i još jednoj. Sad ne znam što činiti, ovako s dvije priče koje odgovaraju na pitanje što se tragično događa u mojoj razglednici.

U prvoj, tragički je protagonist Sunce, dnevno biće, koje je na kraju puta palo u duboki Tartar. Posve tamni čempresi plameni su jezici crnoga ognja. U toj priči moj tragički zanos zapravo oplakuje junakov neumitni usud, veličanstveni i užasni sunovrat duše.

U drugoj, protagonisti su tamna stabla; to su duše, plahovito okupljene, onih koji upravo napuštaju zemlju živih. Sunce je smrt sama. Neodrediva oblika, podjednako je tajnovito. Obratite pažnju na njegovu boju. Njegova žarka okolina odvraća nas od luda nauma da zagledamo u nj, koji mora biti vrhunac bolnoga ognja; međutim, ono je bijelo, posve bijelo, samo bijelo. To je boja smrti. Na načelu povorke mrtvih bića, bića pocrnjelih od smrti, bijela je smrt odvodi daleko, u svoju krajinu. Put koji ravnicom krivuda k obzoru, put koji odvodi daleko, u zemlju čija daljina obeznanjuje – nije li to istinskije boravište smrti nego podzemlje? U toj priči, moja sjeta nad razglednicom oplakuje ljudsku braću, pretke, pokojnike koji nas napuštaju.

Razglednicu sam nalijepio pored svoga uzglavlja, kako bih je mogao svaku večer promotriti, namjesto molitve. Čovjeka spopadne nekakva raskajanost, skruši se, podjetinji, usne.

To mi je doskora dosadilo, pa joj se pridružio natpis sljedećega sadržaja: »U mojim redovničkim zamcima stajat će kao obredna slika Bogočovjek, koji je lijep i sam sebi zapovijeda. U mojim redovničkim zamcima odrast će omladina pred kojom će se svijet prestrašiti.«

Moj natpis, i još nekoliko dragocjenih redaka navoda, mogu se pročitati u Franzenovom »Pregledu povijesti Crkve«, poglavlje »Crkva u Trećem Reichu«, str. 308. Pripadaju Adolfu Hitleru.

Ovdje ću dovršiti katalog, ali to nije sve, to nije sve. Ne zaboravite knjige. Posvudašnje knjige, raznovrsne, šarene knjige, zavodljive knjige koje vas sa svih strana dozivlju, brbljava najezda koja znade čovjeka razbjesniti.

Knjige moje sobe vas okružuju, otvorite bilo koju. Primjerice, ovu: »Mariamne« Pära Lagerkvista. Evo, izabrali ste »Mariamne«. Unatoč naslovu, to je zapravo pripovijest o zlome Herodu. Iako to doduše – budući je Herodova duša, lišena Mariamne, »kao usahla pustinja« – znači upravo pripovijest o Mariamne. Ali je to ipak pripovijest o Herodu. A to će reći pripovijest o Mariamne. Ali u stvari pripovijest o Herodu.

Prelistajte je. Gle, našli ste neku fotografiju! Dvije! Dvije crnobijele fotografije kupljene na jednoj siromašnoj izložbi, na malenoj dokumentarnoj izložbi upriličenoj po smrti hrvatskoga misionara o. Ante Gabrića u kapelici sv. Dizme, Dobroga Razbojnika. Doista tužna li mjesta! Svijeća je plamsala, ružna je žena sjedila u kutu pored košarice s novcem, kroz uske se prozore nazirao veliki suri dan. Doista tužne li prigode! Hrvatskoga je misionara oca Antu Gabrića dopala smrt, strašna ta smrt, i ja bih se mogao zakleti da se na njegovim fotografijama nekako vidjelo da je taj čovjek mrtav; na neki se način činilo nemogućim da bi taj stari koščati misionar bio još živ. Primjerice, na jednoj ga se vidjelo okružena hrpom crnčadi, gdje zajedno pjevaju; usta mu bila neštedimice otvorena, a glava se tako čudnovato pomaknula u stranu, kanda je na ramenu nosi, te se već ta tankoćutna čudovišnost činila osobito kobnim znamenom. Reklo bi se da je u njega već tolik samozaborav te mu se tijelo kadšto uzimlje rasklapati, raspadati; ili ga to Bog kuša, rabeći s vremena na vrijeme taj sablasni način, a misionar ga, nadilazeći Joba, i ne opaža. U samozaboravu je nešto mrtvačko; ipak, stvarna ga smrt čini još sablasnijim. Na jednoj nam od mojih fotografija misionar prilazi, bosonog, nasipom od naglo osušena blata; slijeva je gotovo presahla rijeka, zdesna sprženа ravnica. Ramena mu ovija remenje ranca, koje se doimlje toliko krotkim da gotovo mami suze. Dobri taj ranac kanda je srastao s tim ostarjelim leđima; to su dva ponizna nesretnika koji obilaze svijetom kuda ih povede taj čovjek koji se skoro sav raspao od dobrote. Misionareva sjenka pada na stranu, niz nasip; oštro je ocrtana na jarko osvijetljenu grumenju. Izdužena po nasipu, pojačava tu tjeskobu, razigrava tu strepnju, metaforizira je...

Ali je strepnja nad strepnjama strah da na stvarima neće ostati nikakva traga od naše sjenke koja je jednom kliznula preko njih, kao što ćeš me i ti, sobo moja, izdati i zanijekati čim ti okrenem leđa.

Mario BILIĆ-IMOTHA

Baština žene stid

(Uz 215. obljetnicu prvog objavljivanja »Žalosne pjesance plemenite Asanaginice«)

Nakon što je talijanski prirodoslovac i putopisac Alberto Fortis objavio »Hasanaginicu« u svom »Putovanju u Dalmaciju« (Viaggio in Dalmazia) 1774. god., naša se usmena književnost i poezija počinju ogledati i u evropskim okvirima.

Već u prvim raspravama o »Hasanaginici« (Kamila Lucerna), pažnju pisca privlači Hasanaginičin stid kao baština žene onoga doba, moralni okvir, plod običaja i načina života.

Tome posebno ide u prilog činjenica da je ponizna i uzdržana žena bila moralni ideal onoga vremena.

Budući da je takva žena navikla postupati samo po naređenju, čudnom nam se čini neumjerenost Agine kazne, koje je dio i »potpuno vinčanje«, jer je nemoguće tražiti od sputanog bića slobodan čin ljubavi. Lucerna taj postupak vidi i opravdava samo činom povrijeđene ljubavi.

Stid u baladi igra glavnu ulogu. On je istovremeno uzrok i povod. Stid izaziva uvrijeđenog agu da pošalje poruku koja dovodi do dramatičnog zaokreta u sudbini čitave obitelji.

Stid u »Hasanaginici« obrađivao je i Gerhard Gesemann objašnjavajući ga posljedicom folklorističkih razloga. On smatra da su nam nepoznati privatni običaji vremena i sredine kad je živio pjesnik balade. Ne slaže se ni s patetičnom Lucernom koja je mišljenja da je Hasanaga, gonjen čistim ljubavnim osjećajem, donio brzoplettu odluku. Po njemu, Hasanaga se podložio moralnim i običajnim normama svoga vremena. Mišljenja je, nadalje, da ženin stid ne potječe bezuvjetno iz općeg morala, već se samo prilagođuje tom moralu. Hasanaginičinu smrt ne opravdava samo utjecajem stida nego i materinskim osjećajem što je nasilno odvojena od djece.

Gesemannovo tumačenje stida biva bez umjetničkog značenja i sadržaja, a on je u »Hasanaginici« zapravo osnovni movens.

Prema tome, stid autoru i ne bi bio potreban za ostvarivanje tragedije da u cjelokupnom toku balade nema svoju pokretačku funkciju. Gesemann je inače smatrao da je Hasanaginica nastala odabiranjem i kompromisnim spajanjem pojedinih elemenata iz desetak različitih pjesama o sličnoj temi. (Tvrtko Čubelić)

Postoji i tzv. Meštrovićeva verzija, koju je poznati kipar čuo u svom rodnom kraju u čistoj ikavštini, te objavio 1932. Matija Murko priopćio nam je kasnije treću (ijekavsko-ikavsku) verziju prema kazivanju starice Pavle Kuvelić s otoka Šipana.

Osim ponekih izmjena i par novih detalja navedene nam verzije ne donose nijednu novu misao, niti nam obogaćuju predstavu o događaju. Ni jedan od dvojice gore navedenih nije u »Hasanaginici« otkrio poeziju tragičnog sukoba dvoje ljudi koji se vole, a koja je lijepa i po onome što kazuje i po onome što skriva.

Gesemann, nadalje, nije opazio da i sadržaji sličnih narodnih pjesama stid vezivaju uz posjet žene mužu ranjenu u ratu, koji se nalazi daleko od kuće u nekakvu vojničkom taboru. Takve posjete žene ranjenom mužu osobito nisu bile uobičajene

među muslimanskim življem, čiji su pripadnici likovi u »Hasanaginici«.

Hasanaginičino biće umnožava se u stidu i strahu, u povrijeđenoj ljubavi i osjećanju sramote, koje će, nataloživši se, puknuti poput zrelog čira. Strah je uvijek uzročnikom mogućnosti nasilja i vezan je za zlostavljanje. Izazvan je nečim vanjskim, što dolazi od drugoga. Takav je prvi strah. Ali strah od susreta s djecom trajan je duševni nemir što izvire iz duboke i odane ljubavi. Materinska ljubav i trpljenje zbog nje dolaze do užarene točke tokom ponovnog susreta.

Ženina osjećajnost dopušta pretpostavku sebebojstva i potisnute ljubavi koja se snažno oslobađa u posljednjem trenutku. Početni stid jedan je od vidova tog potisnuća. Materinska ljubav vidljiva je zakratko u svom slikovitom obliku jer oproštajnu nježnost prekida beg Pintorović, kao što i milost darivanja naglo prekida Hasanagin glas.

Stid, strah, osjećaj sramote i povrijeđena majčinska ljubav osnovne su značajke duhovnog života žene, a u baladi glavni momenti drame. Sa svakim novim osjećajem, riječju ili susretom kao da u nepovrat odlazi dio po dio Hasanaginičinog bića i smisla življenja, na čijem se složenom psihološkom trenutku i odvija radnja.

Hasanaginičina tragedija jest i tragedija njezina muža. Naprasit i plahovit, Hasanaga nije mogao predvidjeti ono što će se dogoditi, čega su nam svjedoci njegove posljednje riječi.

Prenagljena poruka na početku nužno se okreće i protiv njega, jer odlučivati o sudbini drugih znači stavljati u izvjesnom smislu na kocku i svoju vlastitu sudbinu.

On je poražen i trpi jer je i sam kažnjen. Nenamjerno i protiv svoje volje, stjecajem tragičnih okolnosti, Hasanaginica kažnjava agu svojim odlaskom, udajom i svatovskim prolaskom, a da ništa od toga nije željela ni voljela. Međutim, Hasanagi je određeno kazati riječi prijekora i osude, što i odgovara psihologiji tih dvaju likova u baladi.

»Hasanaginica« je balada čija je radnja bitno uvjetovana neobičnom prirodom sukoba;u njoj je sukob udvostručen. Hasanaga je u sukobu sa ženom, ali i sa samim sobom, kao što je to i Hasanaginica u manjoj mjeri. Unutarnji sukob između njih otkriva i sukob unutar svakog od njih. Ta dva sukoba stvaraju dva koncentrična kruga koji se dalje proširuju u treći krug, a to je radnja.

Radnja je uvjetovana dvostrukim prelamanjem. Drugo izuzetno svojstvo sukoba jest u tome što on nije izravan. Po tom bi izgledalo da on nije ni dovoljno intenzivan. Međutim, tragičnost nesporazuma postaje time još dublja jer je susret potpuno onemogućen. Sukob koji se očituje u radnji ukazuje na zdvojno stanje unutar ličnosti: za Hasanaginicu se kaže »od stida ne mogla«, što podrazumijeva intimnu dilemu i dvoumljenje oko odluke. I pored svoje stroge poruke, Hasanaga očekuje da će se žena na kraju ipak smilovati djeci, što otkriva u njemu duboku naprslinu. Te riječi daju njegovom liku ono što mu je nedostajalo, jednu dimenziju ljudske slabosti nadanja koja ga čini bližim i bogatijim. Dvostrukost sukoba rezultat je psihološke podvojenosti junaka. Oba junaka ove balade imaju u sebi nešto što posebice pripada samo njima, što nije obično, opće i uobičajeno. To čini sukob još složenijim. S jedne strane to je jedinstveni stid, a s druge kobna nedosljednost Hasanagine prirode. Nesporazum je u svakom od njih i među njima. Zato tragika dolazi bez ikakvog djelovanja vanjskog činitelja. Između dvoje ljudi traje neko nijemo napregnuće, čiji je vrhunac pokušaj Hasanaginičina samoubojstva.

Hasanagina je priroda plahovita, od koje i sam stradava. Hasanaginicu dovodi do tragičnog kraja njezin delikatni stid izražen u neprikladnim okolnostima i njezina kasnija spremnost da do kraja prihvati svoju sudbinu. Kao što je fatalan stid, isto

je tako kobna i nemilosrdno prenagljena agina poruka.

To dvoje bitne su pretpostavke razvoja radnje, a sukob je iznijet već u prvih nekoliko stihova. Beg je Pintorović glasnik i posrednik između dvoje ljudi, potom između sestre i novog prosca. Međutim, on je taj koga vodi i vlastita misao.

Između trajnih vrijednosti ove balade izdvaja se redukcija vanjskog elementa na najmanju moguću mjeru. Sve se odvija na unutrašnjem planu obračuna između osjećanja i moranja glavnih junaka. Oni se u svojim odlukama i postupcima ne pozivaju na višu silu niti od nje traže pomoć, već su potpuno odgovorni za ono što čine. Stid u baladi ne može sam po sebi opstati nego se nadovezuje na materinsku ljubav prema djeci i neuređen odnos između muža i žene. Iz toga se izvodi zaključak da žena ne stradava samo zbog stidljivosti povezane s ljubavlju prema mužu, već stradava i majka zbog rastanka s djecom. To mišljenje zasniva se samo na raspletu događaja i zanemaruje ono što je prethodilo. U traganju za smislom stida u »Hasanaginici« otkrivaju se prostori delikatnog osjećaja tjeskobe i nelagodnosti vezane za osjećanje ljubavi.

Sukob u baladi nije se mogao razmrsiti tek pukom slučajnošću niti pjesničkim potezom. Okončan je najpogodnijim načinom: suočavanjem junaka balade – ispitom srca i savjesti.

Dinamičnost radnje uvjetovana je ozbiljnošću sukoba, ritmom emocija, što je opet izvedeno iz psihologije sudionika radnje. Hasanagina zapovijed ne trpi odlaganje; brat se ne odaziva na sestrine molbe. Budući da se ona mora pokoriti, radnja teče brzo samo u tom smjeru. Osim lirskog početka, u »Hasanaginici« i nema nijednog opisa koji bi nam omogućio likovno zamisliti junake balade.

Prema Miklošićevu opisu uočljiva je na početku pjesme bijela slika pejzaža, koja se poput slutnje reflektira duboko u radnju balade. On brani Hasanaginičinu nedužnost i čestitost riječima koje nam otvaraju mogućnost novog viđenja i ocjene njezine čistoće. Za Hasanaginicu je bitno što ona mora prihvatiti ono što joj silom nameću, bez obzira na njezinu volju i osjećanja. Ona se od početka do kraja radnje (do kraja života) nalazi na moralnoj i ljudskoj kušnji. Ona ne samo što mora već i može prihvatiti život koji joj je nametnut. To joj je jedini način suprotstavljanja pritisku i nasilju. Izložena je muževljevim sumnjama i osudama na koje ne odgovara, što nas dovodi do otkrivanja izvanrednih crta njezina karaktera. Dosljedna je svom ponašanju u odnosu na iskušenja i nedaće, iako drugi o njoj donose najvažnije odluke.

Iz Hasanagine poruke naslućujemo da je očekivao ženin posjet, koji je spriječio njezin stid. Tek nam kazna pokazuje prirodu krivice. Nesporazum i nastaje upravo u zamršenom prostoru ljudskih odnosa, čije se misli i obziri razilaze u presudnom trenutku. Dvije temeljne situacije u baladi, dva duboka potresa u obliku rastave i ponovne udaje, kazuju kako žena nema mogućnosti izabrati manje zlo. Iako ne odlučuje o svojoj sudbini, Hasanaginica otvoreno odbija nametnuto i pokušava molbama izmijeniti tok zbivanja.

Hasanaginica je duboko emotivna i vjerna vlastitom osjećanju. Veličina joj se očituje u tome što je platila najveću ljudsku cijenu. Svojim znanjem prihvaćanja sudbine nehotice je povrijedila agu dublje no bilo kakvom riječju ili pobunom. U svojoj nesreći potpuno je sama. Okružuju je najbliži, ali bez svrsishodnosti jer je ni rođeni brat ne razumije.

Obraća mu se tri puta, da bi joj tek treći put izašao u susret na molbu kojom se ništa nije moglo izmijeniti. O beznadnosti njezina položaja može se suditi i na osnovi molbi upućenih bratu; jedino je ona svjesna razmjera nesreće.

Ona se već na samom početku poziva na djecu, koja su joj najdraža, predosjećajući vidovito njihovu sudbinu, dok to Hasanaga vidi tek na kraju. Ona misli i osjeća ono što bi i Hasanaga trebao osjećati. Njezina moralna zrelost i osjetljivost, odgovornost i briga o djeci, stoje iznad misli o sudbini nje same. Molbe, koje je uputila bratu, nijednom se ne odnose na nju osobno, već na posljedice koje će snaći djecu. Ona je jedina svjesna fatalnosti agine zapovijedi i u tome sebe zaboravlja.

Hasanagina je narav ono što ga okiva. On je njezin rob u onolikoj mjeri u kojoj je Hasanaginica robinja društvenih i običajnih normi. Zbog svoje unutarnje podvojenosti Hasanaga je junak kakvog ćemo rijetko sresti u našoj usmenoj poeziji. U njemu kao da se bore dva čovjeka, dvije suprotne težnje, dva oprečna načela: volja i želja, silnička snaga i ljudska slabost, kao i potreba za ljubavlju. Njegovoj urođenoj plahovitosti u potpunosti priliči da u trenutku ljutine ne misli na budućnost, kao što nam se čini prirodnim da Hasanaginica, ponukana majčinskim instinktom, najprije pomisli na djecu.

Dvije oprečne prirode i dva različita poimanja patrijarhalnog života suprotstavljeni su u izrazitom kontrastu. Od Hasanagine ljubavi trpi njegova žena, ali i on sam. On se u baladi očituje samo po onome što kaže, ali ne i po onom što poduzima. Njegove su riječi u oba slučaja kobne. On se pojavljuje samo na početku i na kraju kao uzrok i svjedok tragedije. Ono što je istinski tragično u ovoj osobi jest činjenica što se sve odvija onako kako je on htio, ali ne i ono što je želio. U svojoj srdžbi vjerojatno nije išao tako daleko da bi zaželio ženinu preudaju. Njegova dva monologa živo svjedoče o promjeni koju je sam morao doživjeti.

Izrazi su mu kratki i opori, uzrok su i epilog, ali bez izravnog sudioništva u radnji. On neće ili ne može izreći drugih riječi osim riječi uvrede i poniženja. Hasanaginičina moralna postojanost kao da izaziva njegovu prkosnu narav.

Hasanagina ljubav nije opraštajuća ljubav. On na kraju optužuje ženu za ono čemu je sam uzrok. Njegovi su zahtjevi ljudski opravdani, ali su mu postupci okrutni. Prva je poruka izvjesno razočaranje u ženi, dok posljednjim riječima osuđuje u njoj majku: nešto što je najosjetljivije u ženi. Ovaj je put on ne kažnjava kao ženu, već kao majku. Ponižavajuće riječi u oba slučaja pogađaju ženinu duboku duševnost i moralnost. Ali u oba slučaja te su riječi zapravo izraz unutrašnjeg nespokoja i nesigurnosti.

Hasanaginica se nalazi u procijepu između muža i djece, brata i prosca. Svi su ti odnosi dovoljno jasno navedeni iako nisu uvijek do kraja predočeni. A to je i nužno, jer u strukturi radnje Hasanaginici pripada pravo i središnje mjesto.

Premda je u »Hasanaginici« ostvaren specifičan dijalog, suprotan normama dramatiziranja, i iako u njoj ne postoji primjenjiva inverzija u iznošenju događaja, ipak ona ostaje jedna od najuzbudljivih naših balada.

Radnja teče kronološki, ali sažimanjem događaja na kraće segmente. Odnos se prema vremenu mijenja. Sve osobe ove balade ostaju bez odgovora na svoja pitanja. Svi su dijalozi u njoj monolozi iz kojih se vidi čime je koja osoba zaokupljena. Svaka osoba dijeli svoju misao, a upravo iskidanost govora i šutnja umjesto odgovora govore rječitije od riječi.

Hasanaginičine riječi, po posljedicama fatalne, ostaju bez odgovora. One ne trpe i ne traže odgovor jer se naprosto događaju. Unutrašnja zbilja, pretočena u radnju i slike, čini ovu baladu različitom od većine naših balada. Unutrašnje zbivanje tvori neumoljiv tok bez obzira na objektivni tok radnje.

Radnja je oblik sudbine koja se bezuvjetno ispunjava. Ta sudbina, izazvana jednim trenutkom ljudske srdžbe, ne da se više zaustaviti, iako ide protiv temeljnih težnji junaka ove balade.

»Hasanaginica« je balada u kojoj su zabrujali tonovi čovjekova duhovnog života. Ona je poezija ljudske čežnje da se nadvlada ograničenost ljudske prirode, te rasulo u sebi i oko sebe.

Trpimir MACAN

GOSPODINOVA SEKUNDA U MAKSIMIRU

(neobavljena devetnica)

I.

Usta su moja bila svakome otvorena.
Namjernici su otimali s njih riječi pozdrava, prijatelji kidali cvijeće mladenačke povjerljivosti, a žene i moćnici odlazili s komadima ponižena jezika.

Usta su moja bila svakome otvorena.
Riječi su mi zaostale u jesenskim krošnjama, u tuđim pogledima, na obali mora.
Usta su moja bila otvorena.
Samo su Tebi bila zatvorena.
Otvori usta moja, Gospodine. Otvori ih da Te blagoslovim.
Da Te nađem u samoći svoje nove mladosti.

II.

Kako sam samo bio ponosan što sam čovjek. Što umijem
vezati kravatu, napisati pismo, graditi.
Što mogu gledati konjaničke utrke, slušati djecu kako
sriču prva slova.

Kako sam samo bio ohol što mogu ljubiti, tugovati i
smijati se.
Što umijem pjevati i pratiti tokove zvijezda.

Kako sam samo bio čovjek.

I bojao se smrti. Nisam znao da sam zato manji od anđela,
da sam po cijenu smrti gospodar stvari.
Da životom plaćam svoju moć i gorku slobodu
izbora dobra i zla.
Hvala Ti što si me veličinom smrti učinio ravnim anđelima,
sebi, Gospodine moj.

Smiluj se mome novom ponosu, Gospodine, što sam čovjek.
Nada vječnosti.

III.

Duh se moj lomio, Gospodine. Čeznuo za nečim svijetlim poput planina pod suncem.
Bistrim kao dječakov pogled uronjen u oblutke potoka.

Kušao sam strane mnoge i mudre. Počivao sam po porticima spoznaje, hodao vulkanima uma i pijan od ljudske istine
prkosio sam vječnosti.

I kad su prošle godine, kada sam dozrio do mira i izbora,
duh se moj uznemirio i ostao gladan istine.

Duh se moj lomio, jer nije čuo Tvoje riječi, jer nije razumio jezik Tvoj, Gospodine.

Reci riječ, neka odjekne u zatvorenome mom umu da nađe
Tvoju istinu, da prekobrojne spoznaje izgubi u Tebi.

IV.

Pošao sam filozofima, i njihove riječi bile su složene a
srce suho. Istinu nisu posjedovali.

Uronio sam u povijest; a tamo je šiktala krv i plele se
omče oko vrata pravednih.

Boje su gubile svoj sjaj obješene u galeriji nemoćne
radoznalosti.

Otputovao sam s pustolovima, i iza svakoga kopna, iza
svake zvijezde ostajala je beskonačna daljina.
Nije na zemlji bilo boravišta za dušu moju, Bože.

Pruži mi ruku svoju i odvedi pod krov svoj da kušam mir
jedinog ljudskog doma.

V.

Htio sam biti veći i jači, bolji od drugih. Što su bili
drugi za žestoku moju svijest? Što su bila njihova tijela,
želje? Što strah i znanje? Sve je dublji bio moj um. Sve tvrđi, sve ledeniji.

I kada sam onoga sutona Tebi htio spoznajom izbiti božanstvo,
moja me veličina iznevjerila. Nisam mogao do Tebe.

Ostao sam u noći sam. Sam i slab.

Tada si mi prišao, moj nasmijani Bože, i odveo na visinu do koje sam uzalud sâm pokušavao.

Znao sam: Gora Gospodinova čeka dobre, čeka jednostavne,
čeka malene.

VI.

Bio sam mlad i snažan. Svi putovi ležali su otvoreni pohlepi
moga zdrava tijela, moga požudna duha.
Tko je bio ravan mojoj rječitosti, tko je mogao nasloniti
glavu na moja ohola ramena? Tko se mogao nazvati prijateljem
i gostom moje sjajne i načitane samoće?
Kako sam mlad bio! I kako blistavo nesretan.

Bože mladosti moje, nije li to bio blag doticaj Tvoga pogleda,
tanka sjena Tvoga skrivenog posjeta što je razbila zrcalo
moje svemoćne ispraznosti?

Da sam vidio svu pustoš, besputnost i bezvodnost svog života.
Žalosnu zemlju uzjogunjena, nemoćna duha. Da sam vidio sebe i
priklonio umorno čelo do samih Ti božanskih koljena.

VII.

Gradio sam svoj svijet. Bio je lijep i suvislima su se činili
njegovi obrisi. Odasvud su dolazili mladići čuti riječ, koja
je imala biti moćna i nova. Bujao sam ponosom i strašću.
Vatrom jezika palio sam stare riječi, sažizao na raspućima
biljege utrtih stopa.

Kada sam održao posljednji govor, netko je uzviknuo: »To sam
već negdje čuo!«

Da Gospodine moj, bile su to Tvoje riječi. Izrečene prije
početka čovjeka. Nisam znao da sam u najboljem trenutku sebe
našao Tebe. Da sam stigao Tebi.

Čovjek ne može izreći ništa što Ti već nemaš. Što milošću
svog opstojanja nisi već utaknuo u ljudsku težnju i spoznaju.
Savršen je zakon Tvoj, Gospodine, učini me dionikom njegove
vječnosti.

VIII.

Gospodine, gdje Te mogu susresti? Šetaš li poljima preorane
zemlje? Odmaraš li se na proplancima ili lutaš ulicama?

Vrlo Te trebam. Moram Te naći. Moram prošetati s Tobom i u
predvečerje u zvuku zvona prisloniti glavu na Tvoje rame.

Dođi, Gospodine, budi uz nas! Umorni smo i ojađeni. Splasnule
su nade da ćemo biti jaki, nestale težnje da budemo veliki.
Sita je duša naša, Gospodine, obećanja ovoga svijeta.

Dođi, Gospodine, ogladni dušu našu izvorom svoje milosti.
Ožedni je za vječnost.

Za ono malo potrebnih riječi, za ono malo hrane i sna što trebamo
da budemo ljudi. Bogu slični.

IX.

Oče naš, koji si u nama od početka ljudskoga vremena, u svim
našim djelima, u svim našim bolovima, u svim našim sumnjama,
u svim našim grijesima, u svoj našoj svetosti, neka dobrota
Tvoja bude spas u konačnosti svakoga od ovih naših premlaćenih,
od ponosa i uma umornih bića.

Dođi na naše ulice, sjedi uz naše peći, pođi s nama na putove
odmora i istraživanja, prelomi s nama toplu pogaču.

Otvori nam zapečaćena obzorja nadom vječnosti i naša razrovana
htijenja, naša razdvojena srca spoji u vedru jednostavnost
cjelovita života i svrhovite smrti.

Oprosti nam, Oče, što nikada ne ćemo znati za Tebe bez muke,
bez udaraca, prkosa i psovke. Oprosti tvrd naš pogled i gluho
srce, nepomične noge, bič jezika i šaka. Oprosti nam ljudsko
u nama, omogući nam ljudsko u nama i drugima. Spasi nas za
Sebe i nas.
Amen.

ЗЛАТАРЕВО ЗЛАТО

РОМАН

НАПИСАО

Август Шеноа

БЕОГРАД,
ИЗДАЊЕ КЊИЖАРЕ Д. М. ЂОРИЋА
1892.

ШТАМПА У ШТАМПАРИЈИ КОД „ПРОСВЕТЕ."

Naslovna strana »Zlatarova zlata« u beogradskom izdanju iz 1892. godine

August Šenoa – srpski književnik?

U eri kad se izvjesni krugovi određene sredine učestalo i nekažnjeno nabacuju blatom na čast i dostojanstvo hrvatskog naroda dopao nam je ruku dokaz slične rabote s kraja XIX. stoljeća i mi ga, evo, objavljujemo.

Radi se o sljedećem:

1892. godine tiskan je u Beogradu (ćirilicom), nakladom knjižare D. M. Đorića, Šenoin roman »Zlatarovo zlato«. Predgovor je – niječući opstojnost Hrvatâ i proglašavajući prominentnog hrvatskog književnika i rodoljuba Augusta Šenou Srbinom – napisao Mita Đorić. Donosimo ga (latinićkom transkripcijom) u cijelosti. Da bi se pak vidjelo što je u navedenom beogradskom izdanju učinjeno s tekstom romana, navodimo početak I. poglavlja i – radi usporedbe – paralelno orginalan Šenoin tekst. Iz tog beogradskog izdanja reproduciramo također naslovnu stranu i Šenoinu sliku s »njegovim« potpisom – na ćirilici. Sapienti sat!*

1. Predgovor beogradskom izdanju Šenoina »Zlatarova zlata« iz 1892. godine

Pružajući čitalačkoj publici ovo remek-delo darovitog pisca Avgusta Šenoa, smatram za potrebno, da progovorim nekoliko reči o životu i radu ovoga književnoga velikana naše braće Srba katoličke vere. Da mnogobrojni i lukavi neprijatelji Srpstva nisu u svoje vreme bacili seme razdora među braću, da nije bilo usijanih i zanesenih glava, pa možda i prodanih duša, koje su to seme tako revnosno negovale, ne bi danas bilo potrebno, da prikazujemo našoj publici Avgusta Šenoa; on bi i kod nas bio znan i poštovan, kao što je znan i poštovan u naše braće Srba katoličke vere – takozvanih Hrvata. Neprijateljima našim išlo je u račun da raskomadaju Srpstvo, pa ako je moguće i da izbrišu ime »Srbin«. Jedan deo Srba pokatoliči̇še, drugi poturči̇še, treći pounijatiše. Jednima dadoše ime: »Hrvati«, drugima rekoše da su »Dalmate«, muhamedancima kazaše da su Turci, ma da ni do danas ne naučiše ni reči Turski a što pređoše iz Srbije u Austriju, nazvaše Rascijanima-Racima.[1] Početkom ovoga veka pak umeša se u to nezvano kumovanje i Napoleon I. pa nazva sve Ilirima. Kršćavani tako raznim imenima, gonjeni raznim neprijateljima ljudi se pometoše, ne znadoše gotovo ni sami što su, ili, ako i znadoše, ne smedoše reći, nego se počeše nazivati imenom svojih oblasti. Tako ponikoše Hrvati, Bošnjaci, Dalmatinci, Servijanci, Banaćani, Sremci itd. Poče međusobno određivanje: katolicima behu pravoslavni »Vlasi« a pravoslavni nazivahu katolike Šokcima i nastupi mržnja, koju neprijatelji potpirivahu sve više i više. A da bi međusobno otuđivanje bilo što potpunije, onima što primiše latinsku veru naturiše i latinsko pismo, kako bi taj, nekada jedan narod i docnije, kad

*Pametnome dovoljno!

1) Da se to čini i danas mogao se uveriti svaki, koji je bio pri otkrivanju spomenika u Slankamenu. Jedan viši oficir austrijski, govoreći o boju na Slankamenu izbrojao je sve regimente, koje su pre 200 godina učestvovale u tom boju, pa naposletku dođe red i na onih 10.000 Srba sa svojim vojvodom Monastirlijom. I mudri oficir reče: »Hier haben auch 10.000 Raitzen mitgefochten« (u ovoj borbi beše i 10.000 Raca). Dakle ni danas, posle tolikih usluga učinjenih Austriji, ne može iz njenih usta da izađe reč »Srbin«. I danas smo za njih Raci!

dođe do svesti, kad se i kod njega razvije književnost, ostao pocepan. U koliko je koja oblast imala više plitkoumnih, zanesenih glava, u toliko se više otuđivala od svoje braće; ali ni jedna se oblast nije odlikovala u tome toliko kao Hrvatska. Nekoliko bezumnika iz te oblasti, zavedeni lukavim neprijateljima Srpstva, odrekoše se imena srpskog i rešiše se, da svoje oblasno ime nametnu celom srpskom narodu. Neprijatelji naši to jedva dočekaše, pa ih uzeše pomagati u tom izdajničkom poslu. Oni stvoriše, izmisliše i napisaše istoriju nekakvog hrvatskog naroda, hrvatske države, hrvatskih careva i kraljeva, hrvatskih junaka... I Stevan Nemanja i car Dušan i knez Lazar i Obilić i Kraljević Marko – sve se to za noć pohrvati. Srba nestade kao da ih nikad nije ni bilo, samo ostade »neki **vlaški nakot**, kojega valja istrijebiti, da mu ne bude traga u velikoj hrvatskoj državi«. Sreća što tih izroda srpskih nema mnogo i što se uporedo sa njima javljaju istinske patriote, velike duhom i umom, te svetle kao sjajno sunce i svojom svetlošću bacaju u zasenak sve one zabludele sinove, sve one svesne i nesvesne sluge naših opštih neprijatelja i zlotvora. Jedan od tih velikana, jedan od tih istinskih patriota je i pisac ovog romana, neumrli pesnik i književnik Avgust Šenoa, koga hoću da prikažem poštovanim čitateljima.

Avgust Šenoa rodio se u Zagrebu 2. Novembra 1838. god. Gimnaziju i dve godine pravnih nauka svršio je u Zagrebu sa odličnim uspehom a koncem 1859. godine ode u Prag, da produži nauku. Još kao gimnazista upoznao se s lepom književnošću stranih naroda a čitajući stare dubrovačke pisce i upravljajući se po savetima Ljudevita Gaja, počeo je već tada da piše pesme i omanje pripovečice. U Pragu se upoznao sa mnogim češkim, poljskim i slovenskim književnicima, oda se i srcem i dušom na izučavanje svetske a naročito slovenske književnosti i prilično zanemari pravne nauke. I on se kao svi naši pesnici dosta napatio u Pragu a i docnije u Beču. Iz Praga je slao pesme za »Naše gore list« i »Slavonca« a političke članke i podlistke za »Pozor«. Sem toga radio je i za češke političke i beletrističke listove. U Pragu je napisao i šaljivu igru »Ljubica« koja radi oštre satire nije bila u Zagrebu najbolje primljena. God. 1864. dođe u Beč i primi se da uređuje »Glasonošu« i Lukšićeve »Slavische Blätter«. To beše ogroman posao, jer je vrlo često morao pisati samu svu sadržinu za oba lista. God. 1866. vratio se u Zagreb i počeo da piše podlistke i pozorišne kritike za »Obzor«. Svi ti radovi njegovi odlikuju se humorom, duhovitošću i rodoljubljem a većina njih ima trajnu vrednost. God. 1868. stupi u službu kao činovnik zagrebačkog magistrata, jer ne mogade naći podesnijeg položaja za svoj književni rad. Iste godine stupi u brak sa Slavicom Ištvanovićevom koju je do smrti zvao svojim dobrim genijem. Bio je srećan u braku, jer je u svojoj ženi i deci našao obilatu nagradu za sve patnje i nepravde, što ih je kao mladić pa i kao zreo čovek, činovnik, književnik i rodoljub morao pretrpeti. God. 1869. počeo je raditi za »Venac« a godine 1874. postade urednikom i s pravom stiče ime prvog romansijera u naše braće Srba katoličke vere. Šenoa je napisao mnogo, veoma mnogo tako, da po količini a i po vrednosti njegov rad može zauzeti dostojno mesto, ne samo u našoj, već i u svetskoj književnosti. Lirskim, epskim, patriotskim i šaljivim pesmama njegovim ni broja se ne zna a samih romana i povećih pripovedaka ima preko četrdeset. Građu za svoje romane i pripovetke uzimao je većinom iz istorije i pre no što bi počeo pisati, proučio bi marljivo sve štampane i neštampane podatke,

odlazio bi lično na mesto događaja, pa je čak i krokirao zemljište – sastavljao čitave karte pojedinih predela, samo da bi što verniji bio u opisivanju događaja, predela i radnje svojih junaka. Njegovi najlepši romani »Zlatarevo zlato« i »Seljačka buna« opisuju borbu među seljacima i velikašima a roman »Čuvaj se senjske ruke« crta sukobe sa Mlečićima za vreme uskoka. U »Diogenu« pak opisuje već novije doba – borbu rodoljuba protiv prevlasti mađarske i nemačke u XVIII veku. Veliki roman »Kletva« ostao je nedovršen te ga je docnije po njegovim nacrtima dovršio J. E. Tomić. Isto tako su mu lepe pripovetke iz suvremenog društvenog života: Prosjak Luka, Baron Ivica, Vladimir, Prijan Lovro, Turci idu, Pruski kralj, Mladi gospodin, Akvarijum, Dusi narodne straže, Karanfil s groba pesnikovog, Branka itd.

Šenoa je bio dobar sin, dobar muž, dobar otac i dobar drug. Ljubio je svoj narod i sve Slovene. Naročito ga je bolelo, što su nekoji zanesenjaci sejali razdor po narodu, poričući ime Srbina i naturajući oblasno ime Hrvat svima Srbima. Često puta bi s uzdahom rekao kako je najveća nesreća za Slovene u opšte što nisu svi pravoslavne vere a naročito što ne pišu svi ćirilicom, koja je najpodesnija za sve slovenske jezike. Srbe iz Srbije je veoma poštovao i oduševljavao se njihovom herojskom borbom za oslobođenje. Kad god bi se povela reč o sudbini našeg naroda – a to je bivalo često – uzdahnuo bi i rekao: »šteta što car Dušan nije poživeo duže. Pod njegovom snažnom rukom ujedinila bi se sva srodna plemena u jednu jaku državu, spojila bi se čvrsto među sobom u jednu celinu, pa ako bi docnije država i propala – u što je on jako sumnjao – ne bi se ipak mogao pojaviti ovakav separatizam, kojeg naši neprijatelji tako lukavo eksploatišu«. Često je osuđivao i samoga sebe, jer je i sam u mlađe doba naginjao separatizmu, ali se težio nadom da se sve to može popraviti. »Ja ću prvi početi da radim na izmirenju« reče mi on jednom prilikom »ne znam kako će se primiti taj moj rad, možda će me osuditi, ali ga ja radim s uverenjem, da ću učiniti patriotsko delo.« I tada mi ispriča kako je počeo da piše roman »Braća« u kome se opisuje, kako tri brata Petrovića kao mlada deca odlaze u svet, pa jedan prima muhamedansku veru, drugi katoličku a treći ostaje pravoslavni. Docnije kao zreli ljudi nađu se, poznadu da su braća, zagrle se i zakunu da će se bratski ljubiti do groba.

Velika je šteta što Šenoa nije poživeo duže, da napiše taj svoj zamišljeni roman.

Posle toga romana bio je nameran da štampa mnoge svoje radove, pisane u istom duhu kao što je mislio da napiše »Braću« a koji bi bez sumnje potvrdili njegovu težnju ka izmirenju i dali sasvim drugi pravac pisanju katoličkih Srba u Hrvatskoj.

28. Oktobra god. 1880. strahoviti zemljotres nanese grdne štete Zagrebu i Šenoa kao magistratski senator bi određen u komisiju, koja je imala da oceni koje su kuće sposobne za stanovanje a koje ne. Vreme je bilo vanredno hladno i močarno i on tom prilikom nazebe, navuče tešku boljeticu, koja mu na veliku žalost naše knjige ugasi život u najsnažnijem muškom dobu 1 Dekembra 1881. godine.

I staro i mlado i siroto i bogato zaplakalo je za njim. Kao potpredsednik književnog odbora »Matice Hrvatske« sahranjen je o njenom trošku tako sjajno, kako se – slobodno mogu reći – u Zagrebu niko nije sahranio i kao što zaslužuje čovek, koji se sav svoj život posvetio narodu, koji je umro radeći za

narod, i umro s perom u ruci. – Slava mu!

1. Septembra 1892 g.
Beograd.

Mita Đorić

Portret A. Šenoe s »njegovim« potpisom na ćirilici
(iz beogradskog izdanja 1892. g.)

2. Početak I. poglavlja »Zlatarova zlata«

(lijevo originalan Šenoin tekst, desno beogradska prerada)

Na domaku šesnaestoga vijeka, za kraljevanja Makse drugoga, a banovanja biskupa Đure Draškovića, nizahu se oko župne crkve sv. Marka oniske daščare gdje su kramari i piljarice obzirnim građanom plemenitog varoša na »grčkih goricah« tržile lojanica, ulja, pogača i druge sitne robe za sitnu porabu i uz malen novac.

Stari Zagrepčani, premda u vječnoj zavadi s prečasnom kaptolskom gospodom, bijahu ljudi dosta pobožni, pohvališe se dapače jedanput pred kraljevskom svjetlošću da, hvala budi Bogu, u njihovu gradu toliko popova i fratara koliko i građana ima.

Na izmaku šesnestoga veka, za kraljevanja Maksimilijana II. a banovanja vladike Đorđa Draškovića nizahu se oko crkve sv. Marka oniske daščare, u kojima su sitničari i piljarice razboritim građanima plemenite varoši na »grčkoj gorici« prodavali lojanice, ulje, pogače i druge sitnice.

Stari zagrepčani, ma da behu u večitoj zavadi sa prečasnom gospodom kaluđerima, behu ipak ljudi dosta pobožni. Jedan put se šta više i pohvališe pred kraljevskom svetlošću, kako hvala bogu i njihovom gradu, imaju toliko popova i kaluđera, koliko i građana.

Koncertni život Zadra

Zadarski glazbenici su nastupili u zagrebačkom Hrvatskom glazbenom zavodu 10. XII. 1988. s velikim uspjehom. Nastupila su tri ansambla. U *prvoj* točki je nastupio komorni orkestar, koji je izveo koncert za violinu, obou i orkestar u d–molu od J. S. Bacha. Nastupili su bez dirigenta, što je bio presmion pothvat za tako mlade glazbenike, pa je bilo izvjesnih nedostataka. U *drugoj* točki je djevojački zbor »J. Baraković« izveo 27. psalam B. Marcella na talijanskom. *Treća* i posljednja točka bila je uvijek privlačna »Gloria« A. Vivaldija, koju je izveo mješoviti zbor RKUD »P. Zoranić« s našim poznatim vokalnim solisticama Ljiljanom Molnar–Talajić i Zlatomirom Nikolovom. Uspjehu večeri mnogo je doprinio dirigent A. Dolički.

Spomenuti zadarski zbor »P. Zoranić« slavio je prošle godine 80. obljetnicu svog postojanja (1908–1988). Nastup toga zbora u Zagrebu pružio je ne samo akustičku svježinu već i vizuelnu atraktivnost. Članovi i članice zbora imali su nesvakidašnju koncertnu odjeću. Ženski dio imao je duge bijele haljine s dugim rukavima, a muški dio uz crno odijelo i bijelu košulju također i bijele leptir-kravate, što je povećavalo svečani karakter koncerta. Predsjedništvo »P. Zoranića« je u vezi s jubilejem imenovalo akademika Borisa Papandopula, poznatog dirigenta i skladatelja, počasnim svojim članom. To je treći počasni član toga društva u osamdeset godina. Prvi je bio J. Hatze, drugi J. Gotovac i sada treći B. Papandopulo.

Bila je još jedna pozitivna strana na tom koncertu. Bio je opširan *program* s mnogobrojnim podacima: ne samo o tome tko nastupa i što se izvodi nego su dane i biografije solista i dirigenta, podaci o ansamblima i posebno podaci o svakom izvedenom djelu i autorima: Bachu (1685–1750), Marcellu (1686–1739) i Vivaldiju (1678–1741). Ovo naglašujemo, jer biva – i to nerijetko – da uopće nema programa. Ovdje smo pak (10. XII. 1988) imali bogat program pisan popularnim stilom. Takav program približuje slušateljstvo izvođačima i omogućuje bolje razumijevanje koncerta. Svatko će rado platiti program, jer tako imamo bolju orijentaciju na koncertu.

V. D.

Pjesničke zablude i ludosti

Danas najviše znaju o poeziji oni koji ne znaju što je poezija, oni koji je traže u mrtvim slojevima jezika, oni koji je odvode tamo gdje je nema: u izraz bez izraza, u razbijenu svijest ljudi i stvari, u fanatično neviđenje – nečije i nečega.

Sukobljavam se s pjesmama koje likvidiraju poeziju u ime nove poezije – i s mišljenjima koja su veća od poezije za koju se bore.

Ne prihvaćam »stajalište stvari« (F. Pongea) jer stvari same po sebi ne znače ništa, jer vrijednost stvari ovisi o čovjeku, jer stvari oko čovjeka su ono što on vidi. Same po sebi niti nešto hoće niti neće, niti nešto znaju niti ne znaju – na čovjekov način. Dešavaju se po prirodi svoje nužde i svoje određenosti.

Čovjek je mjerilo stvari. Bez njega one ne bi bile stvari. Zato poezija koja ne traži prisustvo čovjeka u stvarima i svijetu oko njega, različite i moguće načine prisustva, srlja u praznine bez odjeka.

Stajalište čovjeka treba istraživati, a ne »stajalište stvari«.

Čim stvari i pojave izađu iz ljudskog života, prestaju postojati.

Sreću, bogatstvo i ljepotu, očaj, rugobu i pakao nose sa sobom samo ljudi. Stvari za to ne znaju ni na koji način. Zanimljivo i važno je samo čovjekovo egzistencijalno iskustvo, a sve ostalo: semantički konkretizam, fenomenološki bijeg od čovjekove stvarnosti, kozmogonijsko lutanje po beznačajnostima – posrće od nevažnog do nevažnog.

Konačno, i pjesničke ludosti imaju pravo na život, ali nemaju pravo na vlast u poeziji. Ili, imaju ako im to poezija dozvoli.

Razumljivost i jasnoća

Da, razumljivost nije jedini kvalitet i cilj poezije, ali bez nje poezija nije kvalitetna i nema cilja. Bez razumljivosti na nižoj i višoj razini nema govora. Druga je stvar: što jest, a što nije razumljivo.

Nerazumljivost je katkada bijeg od opasne istine, a katkada od vlastite praznine, od spoznajne sljepoće. Iza nje obično stoje strah i neviđenje, oportunizam i siromaštvo duha. To ne znači da je svaka razumljiva pjesma dobra pjesma. U okviru razumljivosti teže je napisati dobru pjesmu nego u okviru nerazumljivosti.

Kad nekoga pitaš: koliko je sati? i kad ti odgovori: deset sati, ne možeš ga drugačije pitati i ne može ti drugačije odgovoriti. Ovdje se radi o tome da obadva sudionika u razgovoru moraju točno, najdirektnije i najjasnije izraziti ono što žele i što misle, jer bi sve drugo bilo govorno petljanje.

Izvan jasnoće nema saopćavanja. Tako je u životu – i u literaturi. Ali, sada počinje problem, i to u vezi s jasnoćom, jer što je nekome nejasno, to drugome može biti jasno. I obratno. Ali, ima stvari koje su svima jasne i koje su svima nejasne.

Na području umjetničkog izraza i stvaralaštva postoje jasnoće kao i u drugim komunikacijama. To su jasnoće višeg reda, jer je njihov cilj: prodrijeti u nepoznato i neobično, tamo gdje ljudska misao još nije bila.

Osnovni kriterij svakog govora je razumljivost. Gdje nema razumljivosti, nema ni govora. Nejasnoćom, zbrkom, neznanjem i neredom ne može se voditi borba za jasnoću, red i znanje. Bolešću se ne možemo boriti protiv bolesti, kao što se ni mržnjom ne možemo boriti protiv mržnje, ili mrakom protiv mraka, ili šutnjom protiv šutnje. Svatko ima pravo na svoj govor, ali nitko nema pravo da drugog čovjeka vodi, žednog, preko vode.

Verbalni i misaoni promašaji

Među današnjim pjesnicima koji, kao novi modernisti, pričaju o prenošenju doživljaja, stvari i slika u spoznaje višeg rada, u živa umjetnička djela, nalaze se i dvije najproblematičnije grupacije, uvjetno rečeno: signalisti i semantički konkretisti.

Signalisti uvode poeziju u matematičku egzaktnost. Opredjeljuju se za mitske susrete s vanjskim i unutrašnjim dijelovima stvari i svijeta. Traže tematiku bitka koji ne vide jer je zatrpan sintaktičkim, semantičkim i pragmatičkim lutanjima po kaotičnom izrazu. Njihovo eksperimentiranje s mogućnostima jezika odvodi ih do aluzivnih signala i jezičnog iskustva bez objašnjivih rezultata, bez logike uma i života, bez ljudskih težnji koje nešto znaju o čovjekovom posrtanju i dizanju.

Semantički konkretisti pišu tako kao da su izgubili predmet pjesme, kao da svjesno bježe od razumljivosti i jasnoće. Protiv značenja se bore neznačenjem, protiv osmišljenog kvaliteta lingvističkim nihilizmom. Njihova metajezična pozicija jezika završava u antijezičnoj gužvi oko subjektivne nemoći i duševne pustinje. Trude se da pišu jezik, a ne pjesme, udaljavajući se time i od jezika, i od pjesme, što oni nažalost ne vide. U nemotiviranoj izražajnoj kaotičnosti priklanjaju se jezičnom izrazu koji ubija sam sebe, priklanjaju se govoru u kojem se ne vidi što je rečeno, ili što nije rečeno, a što je trebalo reći. Umjesto autentičnog osjećanja, umjesne naracije i uspostavljene istine, u tekst unose nedostignuto značenje i verbalističke odrednice koje su zatrpane sporednom pljevom, gomilom osakaćenih riječi, ispražnjenim misaonim vidokruzima, zamagljenim prazninama i retoričkim zastavama koje nisu umjetničko svjedočenje. Izgleda da su nejasnoća, pesimističko osjećanje i neurotično stanje – uvjet za polet njihove mašte i prepreka za djelovanje kvalitetne umjetničke svijesti. Opsjednuti estetskim spektaklom, verbalnim paradama i zagonetnim šizoidnim pritiscima, zaboravljaju istinu i jasnoću, odnosno gube se u vrtlozima riječi koje ne idu zajedno. Zbog nekih genetskih razloga u sebi ne shvaćaju literarno iskustvo pa pod pritiskom svoga apstraktnog mraka jednostavno se krivo literarno događaju. Njih kao pjesnike nose njihove deformirane magle, verbalne stihije, nekontrolirane struje duha i ono što postoji u snu, a ne prihvatljivi umjetnički ciljevi. Otvorene pjesničke prostore ne ispunjavaju sami, jer se ne usuđuju približiti strahotama i bogatstvima života, nego ih ostavljaju čitaocima da se oni sami s njima snalaze kako znaju.

I semantički konkretisti, i signalisti, kao i ostali njima slični »pjesnici«, nemaju kontakta s čitaocima, pored ostalog i zato što ih nitko ne čita. A to što ih nitko ne čita, ne znači da su poetski plemići koji se ne druže s čitalačkom masom. Obratno! Oni su poetski bogalji koji do čitalaca ne mogu doći ni pomoću alarmantnih kolica.

Njihovu poeziju je nemoguće čitati jer je izvan smisla i značenja, jer je hrpa slučajnih riječi koje su bezvezno stavljene jedna uz drugu. Ta poezija je nepismena najprije u običnom pučkoškolskom smislu, u smislu početničkih poetskih trzaja, a zatim u smislu poetske čistoće i uvjerljivosti. To nije izazov epohe, ni avangardni nasrtaj, ni znalačko relativiziranje, ni suptilno ironiziranje, ni dubinsko otkriće – nego diverzantska »pjesnička« pojava, rušenje pjesničke čistoće pomoću pjesničke prljavštine; to je razbijanje riječi i govora pomoću karnevalskog ludovanja riječi, pomoću hladnih konstrukcija i straha od istine u blizini; to je bježanje od prirode jezika i stvaranje nove prirode jezika u sferama nepostojanja i netalentirane nule.

Njihov jedini »udarni« odgovor svima koji se s njima ne slažu jest: vi to ne razumijete, a i dobro je da ne razumijete, jer kad biste to razumjeli, ne bismo bili na dobrom putu. Takvim stavom, međutim, ne objašnjavaju ništa, nego se još dublje sakrivaju u svom mraku.

Saopćenje kao praznina

U potrazi za originalnošću, poeziju su pretvorili u poderanu suknju umobolne prosjakinje. Pritisnuti pomodnom nebulozom, ne vide ni svoje ni društvene misaone pogreške. Bez osjećaja za mjeru, bez smisla za red, spajanjem riječi koje se ne mogu spojiti i koje u tekstu djeluju kao ružne gluposti, nasilno stvaraju izraz, uzimajući riječi kao cilj, iako riječi ne smiju biti cilj nego prenosni remen.

Njihove nasumce razbacane riječi nije moguće ni povezati ni interpretirati pa one nisu ni određena slika, ni određena asocijacija, ni određeno značenje nego kaotični i artistički pretenciozni stih, funkcionalni detalj izvan funkcije i sadističko zlostavljanje čitalaca.

Iluziju nadmoćnog izraza podržavaju jezičnim lažima koje mogućnost saopćavanja osiromašuju do apsurda i totalne paralize mišljenja, do šuplje verbalne akrobacije. Budući da nisu u stanju da dostignu sintezu slojevitog govora, dolaze u jezičnu i misaonu zbrku, u besmislene besmislenosti, u arogantno govorno siromaštvo, u odsutnosti misli i povezanih detalja, ukidanje svakog odnosa sa značenjem, u carstvo saopćene praznine, u prisutnost onoga čega nema.

Ne znaju se odmjereno služiti riječima, i što je najgore: nemaju što staviti u riječi pa ih ne cijene i upotrebljavaju kao robu bez vrijednosti.

Polaze od energije riječi, a ne od energije sadržaja, naslućivanja i otkrivanja. Više cijene verbalističko kreketanje nego sadržaj, smisao i bogatstvo stilskih izražajnih sredstava. Zato nije čudo što doživljaje i misli zamjenjuju pustom prazninom i oportunističkim kukavičlukom, kaotičnim viđenjem i nepristupačnim jezikom.

Rječnik te poezije toliko je smušen i na stranputici, toliko je izgubio kontrolu nad sobom, da mu ne mogu pomoći ni dobri interpunkcijski redari, ni poetski lektori, ni prijateljski savjetnici.

Hermetici su s najmanje riječi htjeli reći najviše, a ovi nepjesnički pjesnici, danas, s najviše riječi ne kažu ništa, i još to ne shvaćaju, jer su bez doživljaja, bez novog viđenja i bez reda u glavi.

U ime izvornosti i nedjeljivosti duhovno-intelektualne podloge, u ime činjenica na krivom mjestu, idu u nejasne konstrukcije, jedinstvo nereda, u iznevjerenu poeziju, u apsurd: neimenovano imenuju neimenovanjem.

Izvan životnih tokova

Nije se jedanput u književnosti dogodilo da su pjesnici hrabro i glasno ispitivali egzistencijalni i filozofski smisao zujanja komaraca, promjene u lišću za vrijeme magle, osamu i tjeskobu vjetra u ravnici, nove radoznalosti goveda na paši, smione i vidovite strukture mjesečine, kao i druge koještarije, odnosno jezične vratolomije, samo da ne bi došli u priliku da se zamjere vladajućoj politici koja ih, zbog toga što joj ne smetaju, ostavlja da žive kako znaju, ili čak nagrađuje.

Umjesto da razmišljaju o čovjekovoj sudbini, o stvaranju humanijeg svijeta, o duhovnoj obnovi čovjeka, o stvaralačkom djelovanju u slobodi, oni nebulozno lete u svijet konfuzije i besmislenosti, u totalni misaoni raspad.

Oni govore riječi, a ne sadržaje pa su zato daleko od života kojim ljudi oko njih žive.

Ne opisuju društvo, ne postavljaju pitanja, ne zaustavljaju se kod konfliktnih odnosa. Njih ne zanima ni forma, ni priroda , ni sistem vlasti, ni posljedice nasilja, ni izrabljivanje, ni politička prevara, ni moralne pukotine. Zato lako dolaze na državne jasle i do umjetne slave. Sasvim su u sukobu s pjesnikom Milivojem Slavi-

čekom koji u jednom intervjuu u Poljskoj kaže: »Radi se o tome da ja kompletnu lijepu književnost, sve njezine rodove, vidim kao dokumente vremena, kao unutarnje lice epoha. (...) Danas književnost činjenicâ i kod nas širi svoj utjecaj i svoje značenje. Pun sam, u tom pogledu, nade (...) jer svijet žeđa za istinom i solidnošću.«

Pogreška je i konkretista, i signalista, i drugih meta-modernista u tome što traže umjetnost a ne život, što zaboravljaju da je život veći od bilo kakve i bilo koje umjetnosti, što ne shvaćaju da je život važniji od svake moguće poezije, od bilo kojeg izmišljenog iskustva, i što padaju na koljena pred neslobodom, čak i onda kad su protiv nje. Ti pjesnici o životu ne govore zato što o njemu ništa ne znaju, ili zato što mu se ne usuđuju pogledati u oči, ili zato što su ono što jesu: tužni i smiješni mjehuri od sapunice.

Osim boravka u vlastitom snu, osim izmišljenih povijesno-stvarnih podataka, osim pomirenja s praksom političkog linča, osim osobnih, društvenih i jezičnih kalambura, kod njih nema ništa drugo. Sve njihove zablude – životne i pjesničke – proizlaze iz toga što oni ništa ne vide – ni prelomne trenutke vremena, ni sitne podatke, ni postojeće dimenzije umjetničke prakse, ni potrebu da kažu svoje Sve. Zato njihove duhovne avanture ponekad nisu daleko od intrigantskog ludila.

Što je u pitanju? Neznanje, ili odsustvo moralnog, etičkog, idejnog i političkog kompasa? Ili oportunistička neobazrivost? U pitanju su razlareni kriteriji pjesničke nesposobnosti i narcisoidna potreba za isticanjem.

Rafinirani sluga

Meta-pjesnici, nazovimo ih tako, ne shvaćaju da pjesma nije iskreno buncanje, antikomunikativna poruka, sintaktička zavrzlama, i bijeg od društvene istine pa nužno postaju – i nepjesnici, i neljudi, nešto što nema ni svoju istinu, ni svoju ljepotu, ni svoju dobrotu, nešto što se pretvara u rugobu nerečenosti i kapitulantstva. U takvoj situaciji bježe od stvarnosti, sakrivaju se iza mraka u sebi, iza svoga pomračenog uma.

Od ideja ne vide ideje, od ambicija ne vide ambicije, od opredjeljenja ne vide opredjeljenje, od života ne vide život, pa se gube u praznim slikama, nevažnim nagovještajima, nebitnim odrednicama i nesagledanim pravcima kretanja.

Boje se idejnih konstanta slobodne književnosti pa se opredjeljuju za slobodu verbalističkog tumulta, što im omogućuje da, pod pritiskom prepotentne frazeologije, sakriju siromaštvo duha, tamnu stranu ekonomsko-političke istine i kapitulantski oportunizam.

Najgore je to što nemaju snage da se direktno angažiraju za postojeću vlast, ili protiv nje, i što se pretvaraju da su ono što nisu: privlačna razglednica s dušom koja živi u sferi umjetnosti.

To je istovremeno i režimska, i antirežimska poezija. Više i češće režimska nego antirežimska. Politička, sluganska i režimska kritika obično je pušta da živi nesmetano, jer nikome nije ni važna, ni opasna. Njihova sluganska rafiniranost je najprije u tome što izvana i na prvi pogled ne izgledaju sluganski, a zatim u tome što poeziju vode do onoga što je u životu sporedno, što ne zaštićuje čovjeka koji se bori, što pomaže vlasti da mirno čini što hoće, što obara čovjekove nedosanjane snove.

Vlast pušta tu poeziju da živi u miru zbog dva razloga: 1. nitko ne zna o čemu ona govori jer je ne razumije, 2. i onda kad je jasno o čemu govori, to što govori toliko je sporedno i nebitno da je svi ostavljaju na miru.

Kao takva ta poezija ne vrijedi ni toliko koliko vrijedi blato pod noktom čovjeka koji se bori.

Neprobojna zbrka riječi

Idući putem nepoetskog apsurda, meta-jezična i njoj slična poezija, postala je veliki sustav nepoetskog mišljenja, mrzovoljna galama, prokletstvo besmislenosti, kamuflirano siromaštvo duha i neplodno lutanje od gluposti do gluposti, postala je gola,ispražnjena i neupotrebljiva misao, papirnati otpad koji nikome ne treba.

Meta-pjesnici i njima slični pjesnici podsjećaju na ljude koji žele vidjeti ono od čega bježe. Oni obično imaju ideje koje nikad ne ostanu ideje, jer se pretvore u maglu koja luta od promašenosti do promašenosti. To su, zapravo, nesretni ljudi jer u svojem djelu vide svoju suvišnost

Iz pjesme isključuju subjekt i nadomještavaju ga odnosima, kao da su odnosi mogući bez subjekta. Pod zastavom kritičkog prevrednovanja tradicije gube se u ironijskom prevrednovanju šamih sebe. »Čistim te liriko od osobne karte«, kaže jedan »pjesnički« zanesenjak.

Predmetnost svijeta ne vide u konačnoj predmetnosti nego u mogućnosti svoga viđenja, bez obzira na to da li je to viđenje osobni promašaj.

Nihov svijet nije ni onakav kakav im se čini, ni onakav kakav jest, ni onakav kakav nije, ni onakav kakav bi mogao biti, nego neurotičko oboljenje koje ne podnosi jasnoću, red i normalne pristupe nepoznanicama .

Intertekstualne, paradigmatske, semiotičke i druge paradimenzije predstavljaju izlaze u trenucima inventivnog siromaštva i nepostojeće stvaralačke snage.

Tražeći više, ne nalaze ništa, a saopćavaju još manje. Tako ostaju ribe na suhom, žrtve vlastite stvaralačke vatre, nedosegnuti i neshvaćeni kraj.

Kod njih nema ni čistoće forme, ni snažnog izraza, ni zanimljivog pripovijedanja, ni krupnih misli, ni istine o društvu u kojem žive. Istjerali su ljepotu i pamet iz poezije i uveli su u nju nasilje besmisla, besciljnosti i pornografije. Djeluju kao da im je glava odvojena od tijela.

Ta poezija je publici ogadila poeziju pa je ona ne kupuje i ne čita.

Ponekad, kad se tu smušenost ne može ničim opravdati, kaže se da ju treba shvatiti kao »duhovnu uputu za igru«. Koju igru? Kakva je to uputa koja nerazumljivo govori o uputi koje nema, prije svega zbog toga što je skrivena u bunkeru čiji zidovi su napravljeni od neprobojne zbrke riječi, u razorenoj pustinji duha.

Kako čitati modernu poeziju (meta-poeziju i njoj sličnu), pita meta-pjesnik sebe i druge, svjestan da je u sukobu s čitavom dosadašnjom poezijom koja traje i koja će trajati. Jasno, odgovor nalazi u neobjašnjenju.

Nekomunikativnost kao polazište

Tamo gdje fenomenološka revolucija i razbijena semantika jezika unište doživljaj tehnikom: laganje riječima i rat riječi protiv riječi, u pitanju su: odnos između običnog i stvaralačkog suda, između vlastite predodžbe i činjeničnog stanja, između volje i slobode.

Kao što nisu slobodni građani koji su dobili devedeset devet sloboda, a izgubili jednu, na primjer političku slobodu, zbog čega žive s osjećajem potlačenosti, ili u najboljem slučaju apatično i ravnodušno, tako ni poezija koja ne svlada izraz, a time i komunikaciju s čitaocima, bez obzira na bilo kakve druge vrline, nije poezija.

Nema avangardne i revolucionarne poezije, nema uopće poezije tamo gdje poezija traje kao besmislica, kao poraz zdravog razuma.

Jedno je vidjeti nešto, a drugo je izraziti to. Viđeno i izraženo mora potvrditi i objediniti, kako dubinska tako i formalna sukladnost. Ne kažem da je izraz sve,

ali je beskrajno važan.

Kad poezija prestaje biti komunikacija, postiže svoj najveći promašaj.

Ima slučajeva kad se toj šizofrenoj ludosti daje epitet: doprinos epohi, ali to je pusto zavaravanje.

Novosti DA, ali zagađivanje NE

Treba eksperimentirati i tražiti nove sadržaje, nove magije, nove nevidljive dimenzije, nove spontanosti, nove zrelosti, ali ne tako da besmisao nadvlada smisao. Treba s Alenom Boskeom reći: »Ja sam protivnik književnosti u neredu i zapuštenosti... ja poštujem čitaoca pa dotjerujem svoje rečenice kao što cvjećar aranžira svoje cvijeće.«

Autori koji svoje pjesme obuku u nejasnoću ili u neukusnu erotiku, postaju autori pjesničkog smeća koje postoji dok smeće ne istrune.

Zagađivača poezije uvijek je bilo i bit će. Ali, njihov »pjesnički« život je kratak i tužan.

Najveći zagađivač poezije danas u Hrvatskoj je »književni« list »Oko«, zajedno sa nekolicinom »pjesnika« i »teoretičara«. Taj list u poeziji traži ono što je najgluplje i najprljavije, najprolaznije i najbeznačajnije, netalentirano i neinventivno do kraja.

Jakov Ivaštinović

Nedorečena informacija na izložbi

Na postavu izložbe »Franjevci Bosne i Hercegovine na raskršću kultura i civilizacija« u GK od 6. studenog prošle godine već se osvrnuo dr. fra Marinko Leko. On je tom zgodom upozorio šire općinstvo na nepravdu izostavljanja imena informativno-vjerskog lista »Sveta baština«. No, to nije jedini propust ove izložbe jer je na njoj na panou na kojemu je iznijeta biografija fra Grge Martića, istodobno donijeta i jedna, u najmanju ruku, nedorečena informacija. Naime, na panou piše: »Gimnazija u Posušju, u čijoj blizini je rođen, nazvana je njegovim imenom.« Međutim, ona njegovo ime danas ne nosi jer je ono skinuto skupa s njegovim poprsjem prije više od desetljeća, niti danas postoji kao ustanova u Posušju, nego opostoji kao Srednjoškolski centar koji nosi ime Edvarda Kardelja.

Ovo vam pišem stoga jer držim da šire općinstvo nije uputno dezinformirati, nego mu treba reći pravu i cijelu istinu. Pogotovo na ovako promicanom i značajnom kulturnom događaju koji se protegao i u siječanj 1989.

Ivica Karamatić

KAZALIŠNI OSVRTI

Svaki nam je susret sa *Shakespeareom* drag pa je tako bio i ovaj nedavni u *Hrvatskom narodnom kazalištu* kad su pod naslovom DRAGULJ U SABLASNOJ NOĆI izvedeni odlomci iz nekoliko njegovih djela. Izbor i vještu kombinaciju tih odlomaka izvršili su *Lada Kaštelan* i *Vlado Habunek*, koji je predstavu i režirao uz asistenciju *Krešimira Dolenčića*.

U prvom dijelu preplitali su se prizori iz »Troila i Kreside«, »Mjere za mjeru« i »Romea i Julije« a u drugom izveden je najprije ulomak iz »Hamleta« a potom iz »Macbetha«. Sve u istoj poetičnoj i impresivnoj inscenaciji *Dinke Jeričević* i uz efektnu i rafiniranu rasvjetu kojom je ravnao *Josip Levačić*. Prof. Habunek izjavio je u televizijskom intervjuu da je glumcima dao punu slobodu i da je prema tome predstava zapravo u cjelini njihovo djelo, no ipak se osjetilo da je on nad njom bdio i zaokružio je. Lijepo je od njega što je uz »asove« i već iskusne glumce »uzeo u obzir« i mlade snage, početnike pa čak i studente.

Iako je kvaliteta izvedbe oscilirala, ne može joj se – ukupno gledajući – poreći solidnost i korektnost. A bilo je i visokih dometa *(Zlatko Crnković i Alma Prica* u »Troilu i Kresidi«, *Neva Rošić i Tonko Lonza* u »Macbethu«). Svidio se i iskren zanos sasvim mladih *Sanje Marin* i *Renea Medvešeka* u »balkonskoj sceni« iz »Romea i Julije«. Zamijećeni su i vrlo uspjeli momenti u »Mjeri za mjeru« (*Tomislav Rališ* i *Ena Begović)* i u »Hamletu« *(Koraljka Hrs, Siniša Popović, Vanja Matujec)*. Sudjelovali su još *Tomislav Stojković* (u dvjema ulogama), *Melanija Duganđžić, Sven Medvešek* i *Ranko Lipovščak*.

Nastojanju kostimografkinje *Snježane Vego* da se otme stereotipnosti valja svakako odati priznanje. No dok maštovita i ukusna ornamentika koja resi kostime u ovoj predstavi zaista znači pozitivni novum i napredak na području naše kostimografije, muški kostimi – zbog svojega kroja i nekakvih mandarinskih hlača – bijahu na žalost promašaj. Maskerski posao vrsno je obavio *Sadija Dulić*.

* * *

Netko od naših teatrologa i znalaca stare hrvatske književnosti morat će jednom temeljito istražiti šta se sve dešavalo s Držićevim djelima u brojnim njihovim preradama, dopunama i kombinacijama od prvih Fotezovih do posve svježih zahvata današnjih kazališnih poslenika. I u pogledu »Plakira« iliti GRIŽULE (svojevrsnog preteče Shakespeareova »Sna ljetne noći«) bilo bi zanimljivo saznati koliko je ostao vjeran Držiću u najnovijoj predstavi *Akademskog kazališta* iz Zagreba i je li autentičnija ta sadašnja njegova prezentacija u režiji, scenografiji i kostimografiji *Tomislava Radića* ili ona davna – prije gotovo pola stoljeća – Marka Foteza. One se, naime, bitno razlikuju. Fotez je, sjećam se, napravio gala-predstavu s raspjevanom inscenacijom Vladimira Žedrinskog (»arkadijski ugođaj« – kako reče kritičar Vladimir Kovačić – »u kojem se iz idiličnog mira jednog šumskog gaja naziru dubrovački gradski zidovi i pred njima dragi komadić plavog mora«) i raskošnim kostimima, strogo odijelivši »svijet vila« od »prirodnog svijeta šume« i »postavljajući cijelo ovo zbivanje u okvire nekoga lijepoga sna ili priče o ljepoti«. Radić je pošao sasvim

drugim putem: svijet vila i bogova (a i neke ovozemnike) karikirao je a radnju smjestio na improviziranu pozornicu sa skromnom i tek naznačenom scenografijom i kostimima adekvatnim spomenutoj režijskoj koncepciji. Fotez je, nadalje, za svoju predstavu izabrao iskusne i afirmirane glumce (Nadu Babić, Belu Krležu, Dragicu Stiplošek-Pregarc, Vanju Timer, Josipa Daneša, Jozu Laurenčića, Josu Martinčevića, Martina Matoševića) i tek dvije »mlade sile« (Đurđicu Dević i Mariju Crnobori), a Radić obratno: tek dvoje »posvećenih« (dok svi ostali bijahu glumci na počećima karijere).

Manimo se, međutim, reminiscencija i komparacija i pogledajmo Radićevu predstavu samu o sebi. Bila je vrlo simpatična, živa, poletna i dosljedna, dubrovački je govor (zaslugom jezične savjetnice *Đurđe Škavić*) zvučao uglavnom autentično a vidjeli smo i nekoliko lijepih glumačkih kreacija. U tom pogledu valja spomenuti najprije *Zlatka Crnkovića* i *Vjeru Žagar-Nardelli*, dva sigurna oslonca mladom ansamblu, dva snažna stupa potpornjaka ovoj predstavi. On je oca Dragićeva, seljaka Stanišu (u Fotezovoj ga predstavi nije bilo), njegovo nezadovoljstvo mladom generacijom i bijes nad sinovom ludosti prikazao nepogrešivom uvjerljivošću (a pojavio se i u sasvim maloj ulozi Pravde) dok je ona osim u ulozi Mudrosti nastupila i kao mati Grubina: bila je živa prilika seljačkih naših energičnih žena koje po zdravu razumu i bogatom životnom iskustvu umiju svoje kćeri savjetovati, sačuvati i udomiti. *Maja Freundlich* umješno je izgovorila prolog, uspjela joj je i karikatura Dijane, no osvojila nas je kao Omakala (ni nje ne bijaše kod Foteza): naivnu i lukavu, brbljavu godišnicu koja od zle i nemilosrdne gospodarice bježi u goru, gdje nasjedne Grižuli, ali ga ipak dobija za muža – odigrala je divnom neposrednošću, slikovito, iz srca i duše, s očitim smislom za interpretaciju komičnih karakternih likova. *Perica Martinović* (vila) istaknula se pravim dubrovačkim govorom, lijepom pojavom i temperamentnom igrom a *Sanja Marin* (još studentica glume) iskonskom je srdačnošću i prirodnom ljupkošću obilježila zaljubljenu pastiricu i malu mudrijašicu Mionu. Dobro se snašla i kao vila. Jednako i *Tanja Vrvilo*, koja je glumila još i nesretnu, plačljivu Grubu. Disciplinirano prihvativši redateljeve intencije karikirane su likove Grižule, Plakira i Dragića interpretirali *Joško Ševo* (primijećena je kultivirana, uzorna njegova dikcija), *Ivica Jončić* i *Franjo Kuhar* (vrlo dobar i u kratkoj sceni Plakirova oca Kupida). *Željko Duvnjak* uspješno je prikazo prostodušnost pastira Radoja.

* * *

Mladi i već afirmirani dramatik *Miro Gavran* sklon je povijesti i voli za osobe svojih djela uzimati historijske ličnosti. Nakon naših Petra Zrinjskog i Frana Krste Frankopana sad je njegovu pozornost privukao slavni američki vojskovođa i prvi predsjednik Sjedinjenih Američkih Država George Washington. Radnja Gavranove drame LJUBAVI GEORGEA WASHINGTONA zbiva se doduše nakon predsjednikove smrti, no Gavran ga je čarolijom svoga pera učinio prisutnim i gotovo vidljivim. Ni ova drama, međutim, nije povijesna: raspektirajući osnovne historijske činjenice Gavran im daje svoje tumačenje i prede oko njih svoju priču, povijesno nepotvrđenu, ali moguću. Stvorio je finu, tankoćutnu, psihološki produbljenu i uvjerljivo obrazloženu viziju Washingtonova privatnog života, vješto pisanu, majstorski gradiranu, s neočekivanim, efektnim završnim obratom, brušenih dijaloga i izvrsno pogođene atmosfere.

Sve je skoncentrirano u razgovor dviju žena iz Washingtonova života i autor se pritom pokazao upravo balzacovskim poznavateljem ženske duše. Nakon Georgeove smrti supruga mu Marta pozove k sebi na imanje njegovu ljubavnicu Silviju. Dvije se suparnice obračunavaju, nastoje jedna drugoj izmamiti tajne, vrijeđaju se, lažu da bi se napokon saznala istina. Silvija prva »otkriva karte«. Njezina je obitelj bila zapala u financijske teškoće i predsjednik je spašava uz uvjet da se Silvija s njim javno pokazuje kako bi je svijet smatrao njegovom ljubavnicom. Želio je time pobuditi ljubomoru voljene supruge koja se prema njemu počela hladiti. Silvija priznaje da je zavoljela Georgea, no nije mu to nikad otkrila niti je bila njegova. On je pak – kao častan čovjek – ostao vjeran supruzi. U dokaz tome Silvija pokazuje njegovo pismo. Razoružana i ganuta Marta saopćava »ljubavnici« da je posljednja Georgeova riječ na samrti bila: Silvija. I tako na kraju dotad nepomirljive protivnice postaju prijateljice.

Tekst je, dakako, zahtijevao koncepciju izrazito komorne predstave, no redatelj *Miro Međimorec* učinio ju je povrh toga savršeno iznijansiranom, pomno oblikovana govora, minuciozno razrađenih gesta i mimike, snažna osjećajnog naboja, zanimljivom pa čak i »napetom«. Jednostavno: nezaboravnom. Dugo već na jednoj zagrebačkoj pozornici – kao ovaj put u *Teatru ITD* – nije bilo takva sklada svih elemenata: teksta, režije, scenografije (*Ratko Janjić Jobo*), kostimografije (*Nada Došen*), maske (*Fadil Hanušić*) i glume. Za pohvalu su i *Branko Vodeničar* (izbor glazbe) i *Željko Bosnić* (svjetlosni efekti).

Odlično odabrane protagonistkinje do najsitnijih su pojedinosti ispunile autorova, redateljeva i naša očekivanja, u punom sjaju očitovale svoj izuzetni talenat te se potvrdile kao neosporne prvakinje hrvatskoga glumišta. *Branka Cvitković* u ulozi Washingtonove udovice Marte magistralno je dočarala duševno stanje žene koja je voljela svog muža a istodobno ga mrzila zbog uvrede koju joj je nanio, ne može mu to ni nakon njegove smrti oprostiti, lomi se i propinje pod navalom najsuprotnijih čuvstava... Oko je Cvitkovićkino sijevalo dubokom mržnjom, ledilo se u apatičnu staklenost, usta se pod silinom osjećaja trzala, grčila, krivila, hod se zanosio a glas varirao od namještene umilnosti do grube prepuklosti. Njezina interpretacija završnog preokreta – kad Marta smogne snage priznati rivalki plemenitost, uzvratiti istinu istinom i pružiti joj ruku – bez sumnje znači rijetko viđeni vrhunac glumačkog umijeća. Vrsna (no dosad nedovoljno zapažena) *Mladena Dervenkar* punim se intenzitetom i zadivljujućom suptilnošću uživjela u lik čestite, u Washingtona nesretno zaljubljene djevojke. Njezinu tužnu milinu, proplamsaje prkosa i zavisti, ranjivost na Martine nepravedne optužbe, profinjenu suzdržanost, očaj slomljena srca i konačno smirenje učinila je ne samo dokraja proćućenima i potpuno uvjerljivima nego i istinski potresnima. Obje su glumice svojim suzama izmamile naše suze. Dvije u svakom pogledu uzorne, antologijske kreacije.

* * *

U naše dane nije rijetka pojava da kazališne uprave i redatelji – ne bi li se dokopalil slave i novca – naveliko eksperimentiraju dramskim tekstovima. Kako živi autori od formata ne dozvoljavaju da im se djela zahvatima u strukturu i smisao iskrivljuju, prekrajači se hvataju pokojnih pisaca: ovi se ne mogu braniti a poneki nasljednici autorskih prava ne razumiju se u literaturu ili im je pak materijalna korist preča od ugleda i zaštite baštine. I ta-

ko se događaju čuda neviđena, zapravo barbarska divljanja i pustošenja.

Najnoviji, međutim, eksperiment *Dramskog kazališta »Gavella«* i redatelja *Petra Večeka* s *Krležinom* poznatom dramom U AGONIJI sasvim je nešto drugo. Ponajprije stoga što je već i sam autor to svoje djelo preinačivao, izmijenivši završetak drugog i nadopisavši treći čin. Večeka nam je ponudio još jednu varijantu: treći je čin uklopio među prvi i drugi. Naoko čudno, no posve logično. Ne narušivši nigdje bitni smisao djela ni karakteristiku likova redatelj se u ostvarenju svoje vizije nije dao vezati Krležinim didaskalijama, odnosno uputama režiseru, i prezentirao nam je novu a ipak autentičnu sliku zanimljiva autorova prikaza jednog bračnog trokuta i »sučeljavanja spolova« iz naših i općih prilika u prvim desetljećima stoljeća što, evo, ide svome kraju. Mnogi će tu sliku, doduše, doći vidjeti potaknuti radoznalošću pa se ovaj eksperiment pokazao i dobrim reklamno-komercijalnim potezom (dovode čak i pučkoškolce i »Gavellina« bi propagandna služba morala neupućene nastavnike od toga odvratiti). Valja je, međutim, gledati bez opterećenja, prepustiti se njezinu toku i slijediti ga do crescenda i smiraja. Snažan dojam tada ne može izostati. Što se pak Križovca tiče, uz ovu se predstavu posebno isticalo Krležino nezadovoljstvo shvaćanjem toga lika koji da je – po općem mišljenju – »hulja, prepredeni dubiozni tip, karijerist, sumnjivo lice, problematičan karakter itd., itd.«. Krleža dalje veli: »Napisao sam čitav čin (treći) u njegovu obranu. Bez uspjeha.« Autor dakle smatra da se o Križovcu i nadalje misli kao i do tada. Zaista je tako jer ga svojom naknadnom intervencijom nije uspio »oplemeniti«. Taj se veleučeni gospodin doktor u nadopisanom trećem činu doduše zdušno bori kako bi Lauru spasio, tj. oslobodio je policijske sumnje da je ubila Lenbacha, no čini to jer mu je potrebna, navikao se na nju, imponira mu što je kulturna, »dobro odgojena«, mlada i lijepa žena njegova ljubavnica. A i zabrinut je za svoju karijeru. Ostao je dakle isti kao i u prvotnoj verziji: obrazovani, uglađeni formalist, beskrupulozni egoist, ženskar i »licemjerni Schöngeist«. Postavilo se svojedobno i pitanje: »Može li se Lauri vjerovati?« Odgovori su, čini mi se, bili djelomice pogrešni. Ona dakako nije svetica (tâ preljubnica je), no izmučena je, nesretna, slaba i ranjiva. Nada se spasu, a »spasioca« je Križovca krivo procijenila i to joj je »tragična krivnja«.

Glumilo se virtuozno. *Dubravka Miletić* bila je sugestivna izmaltretirana, razapeta, u nadama prevarena, razočarana i očajna Laura, *Vlatko Dulić* vjerodostojan alkoholom natopljen bivši Oberstleutnant a sadašnji Stallmeister, kartaš i samoubojica Lenbach, *Zlatko Vitez* suvereno i smireno autentičan licemjer, pravnički »maher«, zasukani i bezdušni dr. Ivan pl. Križovec, *Ljiljana Gener* uspješno isprenemagana Ruskinja »grofica« Madlena Petrovna, *Žarko Potočnjak* samouvjeren pa onda na sve usluge spreman policijski pristav a *Josip Marotti* posebno je zapažen u magistralno odigranoj ulozi gluhonijemog prosjaka. Red je spomenuti i *Vesnu Smiljanić* (Marija) kao i *Ljubicu Jović, Suzanu Nikolić, Antu Dulčića, Stevu Krnjaića, Zorka Rajčića* i *Borisa Svrtana* (koji su kao »pojave« čitav prvi čin disciplinirano i nepomično izdržali u izlogu Laurina butika licem okrenuti zbivanju na sceni).

Scenografija *Željka Senečića* moderna je i impresivna, kostimi *Jasne Novak* decentni a izražajni. Navodim i suradnju maskerke *Sonje Kožarić*, jezične savjetnice *Đurđe Škavić* i suradnicâ za scenski pokret i glazbu *Ivanke Šerbedžije* i *Vesne Šir*.

Jedini je nedostatak predstave povremeno pretih govor dvoje glumaca pa su nam tako promakle čitave (uglavnom presudno važne) rečenice.

Mirko Petravić

SIMPOZIJ O MATI MERŠIĆU–MILORADIĆU

U povodu 60. obljetnice smrti Mate Meršića–Miloradića (1850–1928) održan je u Zagrebu, u organizaciji Društva za suradnju s Gradišćanskim Hrvatima, Društva književnika Hrvatske i JAZU, znanstveni simpozij 2. i 3. III. 1989. u prostorijama Društva književnika Hrvatske.

Svećenik Mate Meršić–Miloradić središnja je ličnost književnog i nacionalnog djelovanja Gradišćanskih Hrvata od 1870. godine nadalje. Zajedno s Muškovićem, Karalom, Glavanićem, Brlakovićem i Nakovićem radi na oblikovanju gradišćanskog hrvatskog književnog jezika. Knjiga pjesama pod naslovom JAČKE izašla mu je posthumno 1933 (II. izdanje 1955). Objavio je i brojna djela s područja sociologije, matematike, fizike i drugih disciplina.

Simpozij je interdisciplinarno obradio cjelokupno Miloradićevo djelo, a na njemu su sudjelovali znanstveni radnici koji se bave problemima hrvatske dijaspore (iz zemlje i inozemstva). Na svečanom otvaranju nastupila je Zagrebačka glazbena radionica sa spletom pjesama na stihove Mate Meršića-Miloradića.

S. S.

JURAJ KLOVIĆ – MALI MICHELANGELO

(U povodu otkrivanja Kršinićeva spomenika Jurju Kloviću u Zagrebu)

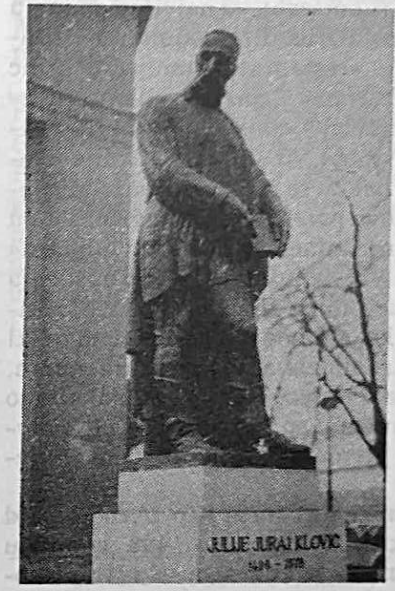

»Niti je bilo, niti će biti unaprijed kroz mnoga stoljeća tako rijetka i tako izvrsna minijatora, ili da bolje rečem, slikara malenih stvari, kakav bijaše Juraj Julio Klovio, jer on je daleko nadvladao sve druge slikare, ma koliko ih bijaše, koji se baviše slikarstvom rečene vrsti« – ovim je citatom glasovitog Jurja Vasarija (1511–1574), oca novovjeke znanosti o povijesti umjetnosti, naš Ivan Kukuljević, narodnjak, književnik i javni radnik, sredinom prošloga stoljeća započeo svoju studiju o životu i radu ovog našeg svjetski poznatog umjetnika na polju likovnog stvaralaštva, koju je objavio 1852. godine, u Narodnoj tiskarnici dra. Ljudevita Gaja u Zagrebu.

Pored ovog mišljenja, postoje i ona kasnija od najpoznatijih svjetskih autoriteta u oblasti likovnog stvaralaštva i likovne povijesne znanosti. Već

spomenuti Vasari ga nazivlje »čudesnim, malim Michelangelom, princom minijaturista«, a plejada talijanskih autora ne skriva svoje divljenje prema njegovim ostvarenjima u sitnoslikarstvu, kada kažu: »čudesan, jedinstven« (Lomazzo), »u najvišem stupnju odličan« (Orlandi), »jedinstven« (Baglione), »restaurator umijeća, princ minijaturista« (Lanzi), »veliki virtuoz« (Baldinucci), »najslavniji minijaturista« (Nibby), »u slikarstvu Julija Klovića u nekim se oblicima opaža Michelangelova ponositost i energičnost, a u drugima Rafaelova učenost i ljupkost« (Della Valle), itd. To su samo mišljenja i ocjene jednog dijela talijanskih znanstvenika, a da ne nabrajamo isto toliki broj drugih zapadnoevropskih autora, koji se o našem Kloviću jednako tako izražavaju u superlativima i puni divljenja prema njegovu likovnom umijeću.

A taj se naš Juraj Klović rodio pred sam kraj XV. stoljeća 1498. godine u Grižanima, neznatnom selu Hrvatskoga primorja, točnije u vinodolskome kraju između Bakarca i Bribira. Selo se to spominje u ispravama iz XV. i XVI. stoljeća, a nekada je pripadalo knezovima Frankopanima koji ga 1474. godine oporučno pokloniše fratarskom samostanu na Trsatu koji i sami sagradiše.

Ime Julio bi njegovo redovničko ime, a do svoje 18. godine života življaše u svome kraju. Već se zarana počeo baviti naukom te je osobito prigrlio slikarstvo, osobito minijaturnost. To je svoje usavršavanje sigurno oživotvorio u kakvom samostanu, gdje se odvajkada gajila vještina krasnopisa i uresivanja rukopisa, u t.zv. skriptorijama samostanskih zidina. S navršenom 18. godinom života susrećemo ga u Italiji, gdje ubrzo zadobiva naklonost nekih utjecajnih ličnosti crkvenog i svjetovnog života. Već na samom početku svog boravka u toj zemlji, napravi takve umotvore svoga djelovanja, da je oduševljavao sve one koji ga susretahu. Prvi od tih odličnika bijaše kasniji kardinal Marino Grimani, veliki pobornik umjetnosti. Za njega on zgotovi, s najvećom brižljivošću, s perom u najmanjem formatu, pored drugih stvari, više krasno narisanih medalja, pečata i sličnih djela. Taj ga je crkveni prelat podupirao i cijenio sve do svoje smrti. Sreća ga je tako, uz neosporni talenat, svakako pratila kroz cijeli život. Od jednog od najboljih učenika Rafaelovih, Julija Pipi, nazvanog Romano, Klović nauči kako se miješaju boje i kako se upotrebljava smola i voda, što je svakako pogodovalo njegovom golemom napretku u slikarstvu. Jednu od prvih slika što je Klović napravio u bojama, bijaše prilika Majke Božje prema jednom drvorezu Albrechta Dürera, ali tako majstorski, da su čak mnogi njemački pisci, Dürerovi poklonici, bili uvjereni da je Dürer snimio sliku Klovićevu, a ne ovaj Dürerovu. Njegova se slava ubrzo širila tako, da ga je hrvatsko-ugarski kralj Ludovik II. pozvao na svoj dvor, gdje ostane do godine 1526, do glasovite mohačke bitke, u kojoj je Ludovik zaglavio, kada se ponovo vrati u Italiju, gdje ga uzme pod svoju zaštitu kardinal Lovro Campeggio, za kojega napravi jednu malenu Majku Božju i neke druge prekrasne umjetnine. Udubivši se još više u svoju umjetnost, posveti se proučavanju Michelangelovih djelâ, kopirajući ih u svojim minijaturama na način, da dobije nadimak »mali Michelangelo«.

Doživjevši razne neugodnosti za vrijeme upada vojske Karla Petoga u Vječni grad, zaredi se 1527. g. u Mantovi u samostanu sv. Rufina, dobivši novo ime Julio koje zadrži do kraja života. Uz mnoga druga djela, uresi i jedan rukopis Petrarkinih pjesama, što sve zajedno izazove pozornost i samog pape Pavla III (1534–1549) i njegova nećaka kardinala Aleksandra Farnesea, gdje ga je čekala neumrla slava. To se ponovi i nekoliko godina kasnije za pape Pavla IV (1555–1559), koji ga je htio imati uvijek pokraj sebe. Pojedinim narudžbama samog pape i njegovih velikodostojnika, pridružiše se i druge okrunjene glave i mogućnici ondašnjega vremena s tim, da dođu u posjed njegovih minijatura za skupe novce. Među njima bijaše i prvi veliki vojvoda toskanski Cosimo Medici, koji ga pozove u Firenzu gdje ostane kraće vrijeme. Pored mnogih sitnoslikarija, prvenstveno iz vjerskog života Starog i Novog zavjeta u raznim misalima i drugdje, pa i raznih ukrasa visećih na lančićima oko vrata ondašnjih ljepotica iz najviših krugova, izvedenih i na košticama raznoga voća, n. pr. breskve, pa i manjim, Klović je majstorski ilustrirao i Danteovu pjesmu »Raj« i dio »Čistilišta« u njegovoj »Božanskoj glumi«, gdje je svece i anđele načinio u veličini jednoga komarca ili mrava, što na gledaoca djeluje na osobit način. Zbog toga bi prozvan »il mirmecide« što znači »mravac«.

Broj njegovih tako napravljenih minijaturnih slika za najveće odličnike onoga vremena jest uistinu vrlo velik i nalazi se uglavnom u mnogim muzejima i privatnim zbirkama Evrope i Amerike, kao i u mnogim gradovima susjedne Italije. U njegovoj užoj domovini Hrvatskoj, pored rada »Ganimed ugrabljen od Jupitra«, nalaze se samo dvije njegove risarije koje prikazuju jednu ženu zavitu u plašt i nevjernoga Tomu pred Isusom, a posebno se odlikovao svojim majstorstvom u Misalu zagrebačkoga biskupa Šimuna Erdödyja, koji se nalazi u riznici Prvostolnice u Zagrebu.

Juraj Klović je radio sve do svoje smrti. U Rimu je stanovao u bogatoj palači svoga posljednjeg pokrovitelja kardinala Farnesea. Mnogi su mu umjetnici snimali slike još za njegova života, a mnogi su ih izdavali u bakrorezu. To su činili i mnogi njegovi učenici koji ga okružavahu, crpeći izravno na izvoru njegove jedinstvene umjetnosti. Veliki El Greco izradi njegov portret, koji se nalazi u Napulju pored Michelangelova, Tizianova i Rafaelova portreta.

Smrt ga zateče u farnezanskom dvoru 1578. godine u 80. godini života. Bijaše sahranjen u rimskoj crkvi Sv. Petra u okovima gdje bijaše kanonikom. Njegov grob resi lijepi spomenik postavljen pedesetak godina poslije njegove smrti. Uz njegov mramorni lik u medaljonu, stoji: JULIO CLOVIO DE CROATIA.

NADGROBNI NATPIS

Julije Klović, slikar bez premca (nad poprsjem)
(B)ogu (P)redobrom (V)eličanstvenom
Za pape Urbana VIII, po kardinalu Laudiviju Zacchiji,
Gospodinu Juliju Kloviću iz Hrvatske,
Iz kruga punopravnih kanonika Svetoga Petra u okovima,
Sjajnome slikaru,
Miljeniku najviših ličnosti,
Po revnosti u najmanjim stvarima najvećemu,
Osobita mu hvala! Besmrtna mu slava!
Živio je radeći do krajnje starosne dobi.
I u Rimu je umro. U ovoj je bazilici pokopan.
Punopravni kanonici svome nekadašnjem kolegi.
Počivao u miru – MDCXXXII.

Milivoj Petrić

NOVE PUBLIKACIJE

1. **Tomo Vereš: PRUŽENE RUKE.** Prilozi za dijalog između marksista i kršćana. Biblioteka THEOSIS knjiga 7. Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove u Zagrebu, Zagreb 1989.
2. **Juraj Gusić: KRISTOV POZIV VELIKODUŠNIMA.** Provincijalat Hrvatske provincije Družbe Isusove, Zagreb 1988.
3. **Josip Antolović: MI SVI SMO JEDNO TIJELO.** Provincijalat Hrvatske provincije Družbe Isusove, Zagreb 1988.
4. **VRELA I PRINOSI** – Zbornik za povijest isusovačkog reda u hrvatskim krajevima: 15, 16, 17, Zagreb 1985–1988.
5. **21. KRŠNI ZAVIČAJ** – hercegovački informativni zbornik za vjerska i društvena pitanja. Župa Drinovci, Drinovci 1988.
6. **Mijo Škvorc: JERUZALEM ILI ANTIOHIJA?** Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove u Zagrebu. Velika biblioteka »Obnovljenog života«, knjiga 3, Zagreb 1988.
7. **BOGOSLOVSKA SMOTRA.** Katolički bogoslovski fakultet, Zagreb. Broj 4, 1988.
8. **Sergej Kourdakov: OPROSTI MI NATAŠA.** Hrvatski salezijanski provincijalat – Katehetski salezijanski centar. Zagreb 1989.
9. **SPISI SV. FRANJE I SV. KLARE ASIŽANA.** Symposion, Split 1989.
10. **Željko Pavličić: EUHARISTIJA–KRUH ŽIVOTA.** Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1989.
11. **Pio Polonijo: ŽENA KOJA JE ZADIVILA I ZADUŽILA SVIJET.** Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1988.
12. **Petar Grgec: SVETA HRVATSKA,** reprint-izdanje, HKD, Zagreb, 1989.
13. **Joja Ricov: UŠUTKANI,** vlastita naklada, Zagreb 1989.
14. **Anka Petričević: TUŽALJKE,** KKS, Split 1989.
15. **Antonija Bogner-Šaban: MARIONETE OSVAJAJU ZAGREB.** Hrv. društvo kazališnih kritičara i teatrologa, Zagreb, 1989.
16. **Igor Mrduljaš: DUBRAVKO DUJŠIN, POSLOVI I DANI.** Hrv. društvo kazališnih kritičara i teatrologa, Zagreb, 1989.

MINIJATURE VJERE REISER

U kuli Lotrščak, starom gričkom zdanju, s kojega svaki dan top označuje podne građanima Zagreba, u nevelikom četvrtastom prostoru s prozorskim usjeklinama, u pravom ozračju starine i bjeline, održana je u studenome 1988. jedna poprilično iznenađujuća izložba (7. 11 – 30. 11. 1988). Nismo navikli tako često na ovakvu radost umjetničkog suvremenog izraza.

VJERA REISER izložila je *sedamdeset* minijatura, koje su izrasle iz njezine umjetničke duše u vremenu od 1982. do 1988. Time nije rečeno da ih ona nije mnogo više oblikovala. Ove je odabrala za ovu samostalnu izložbu, svoju 10. samostalku od 1980. i nazvala je – STARA i NOVA MINIJATURA.

Ako promatramo tematski, onda se izložene minijature raslojavaju u nekoliko područja. *Stara minijatura* obuhvaća *biblijske motive* (iz Starog Zavjeta: Kula babilonska, Noeva korablja, prorok Jona, Jakovljev san, arhanđeo Mihael, Rafael i Tobija i dr.; – iz Novoga Zavjeta: Krist i apostoli, Posljednja večera, Skidanje s križa, sv. Petar, V' iskoni bi Slovo (prolog Ivanova evanđelja), anđeli i druge zgode iz Apokalipse itd.); – zatim hagiografske (B. D. Marija, sv. Ćiril i Metod, sv. Barbara i dr.); – i nadahnute glagoljicom, glagoljskim misalima i inom glagoljskom baštinom.

Nova minijatura, kako je umjetnica nazvala jedan manji dio izloženih eksponata, obrađuje stvarnost životne svakodnevice (Dvoje, Hrabri ljudi, Tri gracije, Druženje, Čestitar, Sastanci, Zagrljaj siromaha itd.).

Na već označenim odrednicama izrasle su i minijature posvećene našoj prošlosti i sadašnjosti: Vinodolski zakonik iz 1288, Jurati; – Zagreb – ljubezni grad, Staroslavenski zavod i dr.

Ne smiju se mimoići ni minijaturе koje su nikle iz samorazmišljanja, refleksije: Povjerenje, Tajna, Molba, Molitva, Mislilac, Mračnjaci, Zlodusi i dr.

Sv. Ćiril i Metod (I)

Bogata i istinski raskošna izložba, gledali je iz ne znam koga vida: tematski, vezovi uz nadahnuća Biblije i glagoljske baštine, naše prošlosti, našeg milenijskog grada Zagreba, naše svakodnevice, poniranja u misaona dozrijevanja; – bilo da nepristrano ocjenjujemo umjetnički domet.

Kad posjetilac uđe u nevelik izložbeni prostor, prvi mu je doživljaj – kao da se nalazi na nekom gorskom proplanku, gdje su u rosno proljeće procvali samonikli cvjetovi prirodno utkanih i ugodno ražarenih boja. Teško je reći koja prevladava. Ima ih svih, ipak svijetloplava i bijela daju osnovni ton, a spontano se nadovezuju žuta, zelena, neagresivno crvena i ostale. Zlatni listići su u minijaturi pružali dostojnu uslugu, što ni Vjera Reiser nije propustila obilato iskoristiti.

Umjetnica u svom ostvarivanju minijature polazi od nezaobilaznog crteža, ali samo u temeljnim potezima.

Dalje dograđuje prema svojoj viziji držeći se osnovice i dodajući svoje produljeno uživljavanje. Postiže skladnost kompozicije vrlo ugodno postavljenim konturama likova ili posebno odabranih prostora, dvoraca, kulâ povijesnog značenja. Koloritski je sve toliko usklađeno da je svakolika kompozicija izvrsno razrađena i ujednačena. I stare i nove minijature govore jezikom i iskona i našeg sadanjeg izražavanja.

Sv. Ćiril i Metod (II)

Treba se podsjetiti da kod minijature prostor skučava širu slobodu zamahu umjetnikovu. U razmjerima od 7, 10 ili 15 cm treba izraziti sve; jedno lice ili skupinu lica; predjel, dvorac, kulu, povijesni spomenik i slično, to nije jednostavno ni lako. Vjeri Reiser to uspijeva. Ona je već toliko sigurna u tehnici da joj je teško pronaći zamjerke. Za našu hrvatsku umjetnost minijature dobitak. Uvijek smo imali vrsnih minijaturista; ne samo Klovića koji je vrhunski u svjetskim razmjerima; tolikih nepoznatih iz naših misalâ, lekcionarâ, psaltirâ, glagoljskih listina i pergamena. I, evo, i danas!

Iznenađuje nas da je Vjera Reiser umjetničkim stažom mlada slikarica, iako po godinama ulazi u najzrelije životno razdoblje (r. je 1942, u Osijeku). Ona se slikarstvu priklonila tek 1971, a profesionalno osamostalila 1983. Potekla je iz obitelji koja je trajno gajila umjetnost, pa nas to zbunjuje i pomalo poučava. Jednom mora u nama provreti ono što je iskonsko, naše, pravo. I provrelo je u njoj obilno. Sama činjenica da joj je Muzejsko-galerijski centar u Zagrebu dao mogućnost da samostalno izlaže stare i nove minijature, religiozne i profane, govori mnogo. Njezina tehnika pastela, akvarela, tempere i zlatnih listića progovorila je dostojnim jezikom. Bilo na koži, pergameni, pergamentnom papiru ili običnom papiru, minijature žare svojim svojstvenim izrazom.

Ništa nas ne iznenađuje da je Vjera Reiser uvrštena među sudionike na III. internacionalnoj izložbi minijaturâ (studeni i prosinac 1988) u Torontu (Kanada). Uvrštena su njezina *četiri* motiva *»Kamen za Babilon«*. Tako će Dell Bello Galery vidjeti i hrvatskoga predstavnika.

Vjera Reiser je član ULUPUH-a i ZUH-a.

Njezina serija »Zagreb – ljubezni grad« za Univerzijade 1987, zatim serija glagoljskih minijatura iz hrvatske srednjovjekovne baštine (Muzejski prostor, 1988) – primljene su vrlo susretljivo.

Ipak njezina popularnost u našoj kulturnoj, a posebno umjetničkoj sredini još nije dovoljna, jer su već njezini dosadanji umjetnički dometi, posebno na području stare i nove minijature nesumnjivo sasvim zreli.

Mirko Validžić

DOSTOJEVSKI UMJESTO DOSTOJEVSKOG?

(Nad Kupareovim zbirkama pripovijesti »Balada iz Magallanesa« i »Čežnja za zavičajem«)

Zanimljivo je, a pomalo i enigmatično, da Rajmund Kupareo ispred svake svoje pripovijesti stavlja citat iz opusa F. M. Dostojevskog. U prvi mah mi se to činilo svojevrsnom pozom, tim više što citirane rečenice nisu uvijek bile najpametnije, a često su korespondirale tek s jednim manje važnim meandrom određene pripovijesti. Ali što sam više čitao Kupareove stvari i što sam više razotkrivao njegove literarne motivacije, teme i postupke, to sam više davao značenja spomenutoj činjenici.

Koliko god po delikatesi i suzdržljivosti svoga pripovijedanja Kupareo na svakog pisca na svijetu sliči više nego na Dostojevskoga, pisca patetična i uspaljena u globalu, a bunovna i tmurna u psihologiziranju detalja, ja sam ipak ustanovio postojanje neke »tajne veze« među njima. Precizniji u određivanju te veze bit ću na kraju članka, a sada ću nabrojati bitne stvari Kupareove »artis poeticae«, kakva se vidi iz dviju njegovih knjiga »Balada iz Magallanesa« i »Čežnja za zavičajem«.

Kupareu je svijet, prije svega, silno zanimljiv. Mnogo toga ga je začudilo, impresioniralo, a kako je izuzetno komunikativan i veoma obuzet željom da bude na usluzi ljudima u širenju vidika, te da se tako i sâm potvrdi među njima kao ličnost, on odmah sva ta začuđenja literarizira, jer je pisanje literature jedan od moćnih načina komunikacije. Ti dojmovi mogu biti s područja erotskih dvojbi (svoju silnu začuđenost pred činjenicom da se mlado zdravo ljudsko biće može odlično osjećati u prostituciji i nemati pri tome nikakvih problema opisao je, naprimjer, u noveli *Abigail)* mogu biti s područja masovnog mentaliteta (vidi novelu *Alah je tako htio),* mogu biti s područja tajanstvene koincidencije u sklopu ljudskih sudbina *(Balada iz Magallanesa)* mogu biti iz susreta s tragičnim i mučnim dogmatizmom »progresivnog« crkvenog mislioca *(Ekleziolog),* mogu, napokon, biti i izvan dubljeg psihologiziranja, naprosto iz rubrike »Zanimljivosti«, kao što je prividna smrt ovce zato što joj se bogata vuna napunila kišom i spriječila je da se miče zbog otežalosti *(Balada iz Magallanesa)* ili vijest s područja nekro-kozmetike *(Smrt na američki način).*

U nekim se novelama odaje profesor znanosti o lijepom, jer je kompozicija čista kao suza i svaka epizoda stoji u općoj delti na svom mjestu *(Dnevnik),* ali je Kuparea u smislu tehnike pisanja teško staviti u neke pretince. Baš sam htio napisati kako je za nj tipično da likove portretira najviše s dvije rečenice, kad sam se sjetio da mu je u noveli *Bretonac* za portret glavnog lika trebalo skoro četrdeset redaka. Drugome se recenzentu učinilo da sva svoja književna djela Kupareo namjenjuje duhovnoj izgradnji svojih čitatelja (Fran Grassi u pogovoru *»Baladi...«),* a da ga je malo dublje čitao, shvatio bi da Kupareo nije pisac po odluci nego rasni pisac, i da bi bilo bolje reći da Kupareova okolina izgrađuje njega, pogotovo ako su novele autobiografske. Ima slučajeva da autor o tome i direktno svjedoči (ponosna Gabrijela iz *Dnevnika,* Magnus Cancellarius iz novele *I sveci znaju biti lukavi,* mlađarija na sveučilištu iz novele *Unosna šala).*

Moja čitateljska simpatija prema

Kupareu kao piscu više je na kozmopolitskom nego na rodoljubnom planu. On mi je veoma uvjerljiv kao tvorac lokalnog čileanskog kolorita i kao psiholog općeljudskog. Patriotski su mu impulsi literarno neuvjerljivi (kult slike domaćeg križa iz *Čežnje za zavičajem* i dr.). Možda je tu nešto bolji onaj kroki našeg čovjeka u tuđini u priči *Svećenici nomadi*.

Kupareova silna potreba da se svidi ljudima nametnula mu je gdjegdje i poneku laganiju temu ili epizodu (djeca, mladi parovi, požar), ali priznajem da ta laganija epizoda može imati i jak estetski naboj. U vrlo kratkoj pripovijesti *Božićna idila*, u laganom zapisu Kupareo je došao do vrhunske finoće, koja je ujedno i dobitak za dječju psihologiju.

Briga za poante odaje profesora estetike. Možda misao na poantu kadšto malo prizemlji elan pisanja konkretne priče.

Ali Kupareo je svećenik, redovnik i znanstvenik. Da li je njegov pripovjedački mentalitet od one vrste koja se uklapa u sudbinu svećenika, redovnika, znanstvenika? E, sad će nam doći u pomoć Dostojevski. Da li se literarni mentalitet Dostojevskog uklapa u životnu sudbinu svećenika, redovnika, znanstvenika? Da li bi se on tada mogao dati u onakvu adoraciju buntovne, ponosne, napaćene, ali i silno magnetične Nastasje Filipovne *(Idiot)*, da li bi ispod njegova pera mogla izaći *Ispovijest vrelog srca* ili *Legenda o velikom inkvizitoru* – unutar *Braće Karamazovih?* Ono dubinsko istraživanje svih meandra duše »predubojice« i ubojice Raskoljnikova zahtijeva da se književnik malo spusti u ponor te duše da bude sat-dva, dan-dva, tjedan-dva, mjesec-dva Raskoljnikov?

U golemom prostoru svoga darovitog uma Kupareo se potvrdio baš kao svećenik, redovnik i znanstvenik, čak je afirmaciju i stekao mutatis mutandis baš svećeništvom, redovništvom, znanstveništvom.

Ali kao novelist, pripovjedač, kao inženjer ljudskih duša ne s distance nego unutar uživljavanja, koje ide do kreatorskog poistovjećivanja i do puštanja svih bura određenog lika i u prostore vlastite duše (što je bilo dano Dostojevskome), da li je Kupareo doista u istoj poziciji u kojoj je bio Dostojevski, čovjek kojemu gibanje po svim meandrima pobunjeništva protiv društva (Raskoljnikov, Ivan Karamazov), krotkosti i masohizma (knez Miškin, Sonja Marmeladova) razvrata i cinizma (knez Valkovski, Svidrigajlov, Fjodor Karamazov, donekle i Foma Fomić iz Sela Stepančikova...) bijaše slobodno u svakom smislu? Dostojevski je to mogao biti u logici literarnog psihologiziranja bez ikakvih ograda svećeničkog doživljaja svijeta, zapravo, mogao je biti i u direktnoj životnoj realizaciji. Preduvjeti su bili tu: i u specifičnom temperamentu, i u interesu za sve oblike života, i u novcu koji je povremeno imao u hrpama i koji je hrpimice bacao u rulete svjetskih sastajališta jet-seta.

Da li je sasvim nevjerojatno da je kod Rajmunda Kuparea u jednom dijelu života bila prisutna neka neutažena željica da sve svoje mogućnosti na polju umjetnosti riječi pretvori u vulkan? Nije li na trenutke svjesno ili podsvjesno zadržavao sebe kao umjetničkog maštatelja u letu kreativne imaginacije i u spuštanju u posljednje ponore psihologije komunikacije među ljudima?

Bože mi oprosti, ja sam mnogo puta osjetio tu neku nevoljku suzdržanost kod Kuparea, to nekakvo kidanje fine niti, rješavanje svojevrsnih lakuna poantom, aforizmom, neutralnim mudrim zapisom. A ono suzdržano, nedovršeno, neproćućeno za volju *drugih*, također silno važnih sadržaja sudbine i sadržaja korisnog djelovanja nije li se možda naznačilo, nije li možda tiho procurilo kroz onu Kupareovu pasiju da nad svaku pripovijest piše ime i riječ Fjodora Mihajlovića?!

Svevlad SLAMNIG

OŽUJSKO ŠTIVO

Barbara Jelavich, *History of the Balkans,* Cambridge University Press. 1985 (I. svezak XVIII-XIX. st., str. XI-V + 407. II. svezak XX. st., str. XI + 476), konstatira da su zapadnjački povjesničari – zbog jezične zapreke i ograničena pristupa arhivskoj građi – tek odnedavna počeli potanko istraživati »mnoge aspekte balkanskog iskustva«. Sama pak želi dati »uravnoteženu sliku«, utemeljenu u novijem istraživanju i u standardnim povjesnicama i monografijama. U bibliografiji je za potrebe svoga govornoga kruga navela samo knjige na engleskom jeziku, a kaže da se u pisanju služila knjigama i studijama i na drugim jezicima.

Ona obuhvaća povijest Albanaca, Bugara, Hrvata, Grka, Rumunja, Slovenaca i Srba do 1980. Težište postavlja u nacionalne pokrete i pitanja, ali prati povijesni njihov put u širem okviru Turskog Carstva i Habsburške Monarhije, u kojima su se ti narodi nalazili do svoga oslobođenja, te njihovo mjesto u međunarodnim odnošajima, budući da je Balkan zbog istočnoga pitanja privlačio pozornost velesila, ali i uživao reputaciju nestabilna i nemirna područja.

U ovu je svrhu nepotrebno prepričavati sadržaj djela te upozoravati na stanovite pogreške ili ispravljati neke interpretacije. (Doduše, toga se može naći. Evo npr. samo nekoliko primjera iz hrvatskoga kruga: Hrvate u srednjem vijeku smješta sjeverno od Save i zapadno od Une, Dubrovnik joj je prije prihvaćanja turske zaštite mletački posjed, a također misli kako je mletačka Dalmacija prvotna Dalmacija, zatim da je Josip Stadler bio militantan vođa, da su Habsburgovci obično u Bosni i Hercegovini favorizirali hrvatske interese, nediferencirana joj je i neodrživa ocjena Stranke prava kao klerikalne i konzervativne, iako opravdano stavlja Antu Starčevića u povijesni okvir, a npr. tradicionalni seoski život dan je preopćenito prema nerazlučenu arhetipu karakterističnom možda samo za neka područja). Bolje je uputiti na ukupan rezultat njezina istraživanja i iznijeti općenit dojam.

Ispitujući procese nacionalnoga konstituiranja i oslobođenja od tuđe vlasti, autorica upozorava na europsku njihovu pozadinu, tj. na liberalizam te nacionalizam poniknuo u romantizmu i historicizmu, zatim na prevagu nacionalnog kolektivizma, tj. na realizaciju prava pojedinca kroz naciju, isticanje studija jezika i jezično čistunstvo, razvitak nacionalno-političkih programa koji su svojim širenjem vodili u sukobe s drugim takvim programima, kao što su i povijesne sonde pretpostavljale sukobljivanje budući da su se bivše granice preklapale i više nisu mogle potvrđivati nacionalne zahtjeve. S tim u vezi ona s pravom kaže da na Balkanu nije bilo etnički čistoga naroda, a kao glavne determinante balkanskih narodnosti ističe: jezik, povijest i konfesiju. Čini se da religiji pri tome pridaje preveliko značenje, jer, npr., koliko god da je pravoslavlje moglo razdvajati Srbe i Hrvate, toliko nije silno povezivalo Srbe i Bugare, pa ni Makedonce (ona Crnogorce smatra Srbima, a Muslimane u Bosni i Hercegovini pripadnicima »srpskohrvatskoga jezika i nacionalnosti«).

Dakle, jedna od bitnih crta u povijesti balkanskih naroda bilo je prepletanje opravdane oslobodilačke borbe s neopravdanim velikodržavnim pro-

gramima. Velikodržavne ideje nisu temeljile državu na strogo etničkom načelu nego na stjecanju zemalja koje su bile povijesno povezane ili na raširenosti pripadnika svoga naroda. Zbog toga su takvi nacionalni programi bili međusobno protivni, a konkretna politika zapletena u sukobljene teritorijalne pretenzije. Stoga je na Balkanu od Transilvanije do Makedonije i od Besarabije i Dobrudže do nekih grčkih i hrvatskih područja bilo dosta prijepornih pitanja. Zato su se – unatoč stanovitih programa o balkanskoj kooperaciji i pomirenju – službene politike balkanskih država srazivale oko istoga područja u ozračju međusobne sumnjičavosti i konkurentnosti, a cjelokupni politički odnošaj i zbivanje pogodovali su vanjskim intervencijama, u kojima B. J. tadoder vidi jaku povijesnu sastavnicu na Balkanu.

Proučavajući prilike u balkanskim državama nakon oslobođenja, autorica s pravom konstatira kako su njihovi programi bili nacionalni a ne socijalni. Stoga su se, usporedo s oslobađanjem ili pak sa širenjem tih država, što nije odmah i posvuda u XIX. st. bilo dovršeno, one suočile s teških ekonomskim i socijalnim problemima, što će pogoršavati oba svjetska rata. Autorica je dosta prostora posvetila tim problemima, a u unutrašnjem poretku država koje su bile u Turskome Carstvu nalazi zajedničke crte. Iza demokratskog i liberalnoga rječnika, koji je bio preuzet od Europe, autorica vidi centralizirane birokratske monarhije kojih unutrašnji život ispunjuju propaganda nacionalne ideje, nastojanje da se proširi država, samovlašće, unutrašnji sukobi pojedinaca, frakcija i stranaka za vlast, preveliku ulogu vojske i policije, korupcija i nepotizam, podređivanje pravoslavne crkve državi, protjerivanje muslimana, produbljene razlike između sela i grada te siromašan, zaostao i slabo upravljan narod. Režimi su krivicu za neuspjeh u unutrašnjoj politici prebacivali na posljedice turske vlasti. Ekonomske neprilike (osobito financijske zbog izdržavanja vojske, državnih troškova i općenite modernizacije) same su omogućivale miješanje velesila (zajmovi).

Manje je pozornosti, što je razumljivo, autorica posvetila zapadnim krajevima, koji se pak po mnogočemu i ne mogu ubrojiti u balkansku složenicu. Prateći prilike u Habsburškoj Monarhiji autorica opisuje povijest prvenstveno Transilvanije, pa onda Hrvatske, Slovenije i Vojvodine. Ona uočava ugarski program, koji se nužno morao sukobiti s programima narodâ okupljenih pod krunom sv. Stjepana, s njihovim nacionalnim priznanjem i postizanjem autonomije. Karakteristike nacionalnih pokreta autorica sumira u ideju nacionalnih i individualnih prava te historijsku argumentaciju, što je i u ovim krajevima poticalo teritorijalne pretenzije i nacionalne protivnosti i sukobe. Ona također uočava kako Austro-ugarska nagodba nije pridonijela smirivanju nego pače jačanju sukoba, ali i porastu narodne samosvijesti.

Velike promjene u takvu balkansku sliku nije unio ni razvoj između dvaju ratova. Način sjedinjenja, njegove posljedice i značenje nacionalnoga pitanja, osobito u Jugoslaviji i Rumunjskoj, rezultirali su negativnim posljedicama, koje autorica prvenstveno vidi u nepopustljivosti novih režima, učvršćivanju centralizma s isključivim i progoniteljskim odnošajem prema svakom pokušaju njegove revizije, prema njegovim nositeljima i svim političkim inomišljenicima, zatim u negativnoj politici prema narodnim manjinama, u neriješenoj ekonomskoj (zaostalost, siromaštvo) i socijalnoj (društveno oslobođenje, građanska prava, agrarna reforma) problematici, što je balkanske države najposlije – za mijenjanja međunarodnih prilika i odnošaja među velesilama, porasta utjecaja fašističkih zemalja i SSSR-a te gospodarske krize – odvelo u autoritarne režime pod kojima su dočekale II. svjetski rat, koji je s poraćem razlomio stoljetni način života njihova stanovništva. [Raspravu bi svakako mogli potaknuti autoričnini podaci o ratnim žrtvama u nas. Ona tako brojčano navodi one ustaškoga nasilja (oko 350 000 Srba prema tuđoj procjeni iz 1969), zatim u redovima četnika potkraj rata (10–12 000) te oružanih formacija NDH i stanovništva u povlačenju (40–100 000), a četnička nasilja i ne spominje. Koliko je taj fenomen složen u povijesti, pokazala je ona sama na drugome mjestu, upozorivši kako grčki pokolj turskoga stanovništva na Peloponezlu 1821, kada je od njih 40 000 pobijeno 15 000, nije izazvao europsku pozornost kao turski nad Grcima na Khíosu 1822.]

Čini mi se da je – bez obzira na vlastito ograničeno poznavanje povijesti balkanskih naroda i bez obzira na moguće specijalističke primjedbe – knjiga B. J. korisno sintetsko djelo. Ona se snašla u različnoj literaturi, ona umije razlikovati, umije pisati i sintetizirati. Uz to ova balkanska povijest pokazuje kako se u svijetu širi i produbljuje poznavanje ponešto za zapadnjački svijet uvijek egzotičnoga jugoistočnoga okrajka Europe, što je općenito dobro.

Zavod za hrvatsku povijest u Zagrebu izdao je 21. svezak svojih radova (urednik Josip Lučić). U njima surađuju Stjepan Antoljak, *Četiri povijesne zagonetke iz prošlosti Zadra;* Pavao Živković, *Socijalne promjene na dvoru bosanskih kraljeva tijekom 14. i 15. stoljeća;* Henryk Wojtyska, *Toma Crnić jedini Sloven nuncije u Poljskoj (1522-1523;* autor dopunjuje biografiju toga Hrvata, poznatog i kao Toma Niger ili Crnota, jednoga od onih ljudi koji su u XVI. st. živo nastojali oko obrane Hrvatske proti turskim navalama); Dragutin Pavličević, *O agrarnim odnosima u Banskoj Hrvatskoj (1860-1873;* piše o gospodarskoj zaostalosti i teškim prilikama ondašnjih seljaka); Ivan Očak, *Staljinski obračun s jugoslavenskim partijskim rukovodstvom u SSSR-u;* Franko Mirošević, *Iseljavanje iz Dalmacije u razdoblju od 1921. do 1929.* U rubrici Prilozi su tekstovi Nevena Budaka, Ivana Jurišića i Marijana Matickog. Pod naslovom *Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj između dva rata* Fikreta Jelić-Butić donosi građu o četničkih organizacijama u Savskoj banovini 1934-1936. U časopisu su također rubrike s ocjenama i prikazima te s izvješćima o znanstvenim skupovima.

Edo Pivčević, *Jedno svjedočanstvo o hrvatskim gradovima iz godine 1486,* RAD JAZU, 429, 1988, 185-196 + I–VIII, preveo je i komentirao dio putopisa Konrada von Grünemberga u Svetu zemlju koji se odnosi na našu obalu od Poreča do Dubrovnika. Putopis je zanimljiv, crteži gradova su veoma lijepi i podosta idelizirani, a Grünembergovo svjedočanstvo općenito je dragocjeno. Pivčević je prvi put objavio izvornik i engleski prijevod u *British-Croatian Review,* 1980, br. 17, 23-42 (usp. osvrt B. Zelić-Bučan u »Marulić«, 1981, br. 4 i moju bilješku u »Dubrovačkim horizontima«, 1982, br. 22 s prijevodom dijela o Dubrovniku; u toj bilješci došlo je do zamjene podataka, naime 1494. umro je Konradov otac koji je bio gradonačelnik i voditelj gradnje crkve sv. Stjepana u Konstanzu; ovdje bih dodao da se Konrad spominje i kao kompilator *Austrijske kronike* [1452-oko 1484; u MSS Kućnog, dvorskog i državnog arhiva u Beču] koju je oslikao grbovima).

Šteta što Pivčević nije temeljito prokomentirao tekst, jer je za to u »Radu« bila prilika, što sve svoje primjedbe nije verificirao i što hrvatski prijevod nije usporedio sa svojim bilješkama i

prijevodom na engleski jezik (tako npr. sv. Leitherius jest istarski svetac Eleuterije, grifon u Zadru vjerojatno mletački lav; razlikuju mu se primjedba o »zadarskom otoku«: ovdje Ugljan i Pašman u BCR zadarski poluotok; Tüchlin-cloth-plašt »u kojemu je sv. Šimun primio našeg Gospodina u hramu« zapravo je tzv. pelenica iz dubrovačkoga relikvijara).

Pivčević je temeljit komentar prepustio drugima, i nadati se da će tako i biti. Koliko je to potrebno, vidi se iz Grünembergovih zapisa da je Zadar »glavni grad u slavenskoj zemlji«, Šibenik »kraljevski glavni grad Dalmacije« a Dubrovnik »kraljevski grad u hrvatskom kraljevstvu« kojega nadbiskupija ima jurisdikciju nad cijelom Hrvatskom. Zanimljivo je, kako piše Pivčević, da su Dubrovnik u Hrvatsku smjestili 1486. Bernard von Breydenbach (»Dubrovnik u Slavoniji, provinciji Kraljevine Hrvatske«) i 1496. Arnold von Harff (»Dubrovnik leži u Kraljevini Hrvatskoj«).

Miroslav Bertoša, *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću, II,* Pula 1986, str.518. Sa stanovitim zakašnjenjem pojavio se drugi svezak (o prvome usp. »Marulić«, 1986, br. 4). U njemu je obrađen uskočki rat u Istri 1615–1618 (tekst je i posebno tiskan, usp. »Marulić« 1987, br.4). U ostalim tekstovima pesac je prikupio podatke o sukobima na mletačko-austrijskoj granici u Istri te o njihovim posljedicama u mentalitetu i u razrožnosti stanovništva, iako je ono pripadalo istom narodu, zatim o razbojništvu na Poreštini te o pokušajima čišćenja i uređenja gradova i luka. Pisac također skicira »osnovne crte istarske etničke situacije« u to doba: u Pazinskoj knežiji pod austrijskom vlasti seobe su ojačale stare kompaktne hrvatske seljačke mase ili popunile praznine, u južnoj Istri se etnički sastav počeo tada bitnije mijenjati u korist hrvatskoga, u Dvigradu, na Labinštini i Barbaštini doseljivanje jača autohtoni hrvatski element, iako u samom Labinu jača talijanski, a u Balama se hrvatski doseljenici izjednačuju s romanskim elementom.

U članku »o neotkrivenom svijetu istarske subalterne kulture« Bertoša potiče pitanje historiografske obradbe čedomorstva, bluda, preljuba, incesta, perverzije, psovke te odnosa među ludačima i vještacima. U proučavanju društvene povijesti – o kojoj se danas u nas dosta govori – to je potreban iako marginalan dio. Osobno volim takve rasprave, jer su zanimljivo štivo i jer dopunjuju sliku života u nekom razdoblju, iako o čovjeku i njegovim osobinama ne kazuju ništa novo ni ništa više što ne bismo ionako znali promatrajući život i sudjelujući u njemu. Tako sam u nedavno pročitanom članku o homoseksualizmu u Dubrovniku na početku novoga vijeka doznao samo to da ga je bilo, kao uostalom u svim društvima i vremenima, ali nisam postao nekim povjesničarskim iskustvom bogatiji. Niti je pisac iz građe mogao izvući statističku pouzdanost niti prikupljenim podacima dati neko društveno značenje. Tada sam se usput zapitao možemo li se zadržati na ispitivanju prošlih poročnosti. Za to, doduše, izvori daju najviše podataka. Lopovi, preljubnici, ubojice ostavljaju traga u sudskim i imovinskim spisima, kronikama i drugim vrelima. Što li bismo pak dobili kad bismo povjesničaru dali u zadaću da napiše povijest vrlina nekoga vremena? Povijest neprimijećenih ljudi koji su se rađali, ispunjavali svoje dužnosti i umirali bez traga darujući svakome društvu ravnotežu i čuvajući trajne ljudske vrijednosti. Bi li se tome ispriječila heuristička nepremostivost, bi li to povjesničaru bilo zanimljivo, nije li to za nekakvu propagandističku suvremenu hagiografiju? Čini se da preferencije u suvremenoj povijesnoj znanosti mogu

isto tako biti poteškoćom na putu k tzv. »totalnom« spoznavanju društvene prošlosti kao i podosta optuživana događajnica.

Kad sam već spomenuo tu riječ, zapitao bih se: što s povijesnom znanošću u malih naroda? Ona u velikih naroda, koja je obično uzor, ima svoje i događajnice, i svoje društvene povijesti, i svoje gospodarske povijesti, i svoje kulturne povijesti, i svoje biografske nizove, i svoje problematizirane zbornike, i svoje skandalozne kronike, i svoje povijesne enciklopedije i rječnike, i svoje velike i male sinteze, preglede, prijelomne i osobne polemike, bizarne ili divno pisane studije, nadahnute eseje. Ako je pak povijesna znanost u nekoga malog naroda od svega toga dala malo ili u dijelovima ništa, što onda i što činiti?

Tako. Još jedan površan i nedovršen razgovor sa samim sobom.

KNJIGA KOJU VRIJEDI PROČITATI

Dinko Štambak: Dvadeset i pet godina Pariza

Od davnina pa do naših dana Hrvatâ je (studenata, profesora, trgovaca, brodara, misionara, izbjeglica radi kruha i zbog politike) bilo širom svijeta. Malo koji njihov životopis ne bi mogao biti podlogom zanimljivu romanu. Takvih romana, međutim, zapravo i nemamo. Nije ga dosad napisao ni naš suvremeni »lancmanin« Dinko Štambak (premda je – kako kaže – po želji svoje supruge opisao na 117 »kartica« svoje djetinjstvo). No taj naš Parižlija (od 1945. g.) obradovao nas je i zadužio čarobnom knjigom svojih zapisa o Parizu i sebi u njemu od svoga dolaska u taj »grad svjetla« do 1970. godine. Inteligentan, darovit, načitan, obrazovan, duhovit, izrazita književnog dara, vrstan stilist i potanki znalac hrvatskog, francuskog i mnogih drugih jezika napisao je gotovo trista strana zanimljivog prvorazrednog štiva za kojim će svaki njegov čitatelj – bilo zbog cjeline ili pojedinosti – uvijek nanovo rado posegnuti. Ta je naime knjiga ujedno i istovremeno neiscrpan rudnik informacija, dokument vremena, vodič po Parizu i njegovim muzejima i galerijama, prikaz glavnog francuskog grada, njegovih stanovnika i uopće Francuza gledanih očima »stranca«, ocjena tamošnjih političkih zbivanja, traktat o modernom slikarstvu i njegovim izvorima, živ i slikovit leksikon suvremenih francuskih književnika, likovnih umjetnika i znanstvenika domorodaca i doseljenika (od kojih mnogi jesu ili bijahu autorovi znanci i prijatelji), slika pariške svakodnevice (kavane, tržnice, dućani, vratari i vratarice, klošari), putopis o pariškoj okolici i francuskoj provinciji, spomen hrvatskih tragova po Parizu i Francuskoj, reprodukcija razgovorâ s Matoševim »pajdašima« (André Rouveyre i Le Gourvil), »izvještaj« o hrvatskim Francuzima Milivoju Uzelcu, Leu Juneku i Slavku Kopaču, domovinske (i pariške) reminiscencije na Tina Ujevića, Ljubu Wiesnera, Ivana Gorana Kovačića, Stanislava Šimića, Dragutina Tadijanovića, Matka Peića, Juru Kaštelana, Ivana Rabuzina... I napokon on, Dinko Štambak (rodno mu je mjesto Donji Dolac – u francuskom izgovoru: Donžì Dolàk), franjevački sjemeništarac u Sinju i klerik u Makarskoj, svrzimantija, student filozofije, korektor u HIBZ-ovoj »Hrvatskoj enciklopediji«, vojak, građanin Pariza, profesor na tamošnjoj školi za psihički oboljele, Mirin suprug i pažljiv Klarin otac, pisac brojnih radioprikaza s područja književnosti i likovne umjetnosti, propagator naše

kulture, literature i naivnog (on veli: izvornog) slikarstva, pjesnik, prevodilac s francuskog i na francuski, latinac i »grkljanin«, sa svojim problemima i mukama, uspjesima i porazima, srećom i nesrećom (gladovanje u prvim poratnim godinama, gubitak naše stipendije, seobe s mansarde na mansardu, izgon s Radija...). Služi mu, dakako, na čast što postavši građaninom svijeta nije prestao biti Hrvatom i što poput mnogih eksredovnika nije popljuvao svoje učitelje. Nije, doduše, već odavno vjernik, Boga piše malim slovom, s izvjesnom ironijom spominje da je nosio »sveti habit toskansko-umbrijski trinaestog stoljeća«, no nigdje se ne ruga vjeri ni vjernicima, s poštovanjem spomine papu Ivana XXIII. i glasovita našeg franjevca Karla Balića, ne napada kršćanstvo: kulturan je, dobronamjeran, čestit i razborit čovjek. Knjiga mu je (u izdanju zagrebačkog »Znanja« izašla 1987. g.) zaista »lavskog roda«. O njemu i našim izdavačima ovisi hoćemo li na svoju radost ugledati još poneki plod majstorskog njegova pera.

Mirko Petravić

FONTANA – Revija za književnost i kulturu iz Kopra

Dvobroj 9–10 za mjesec prosinac 1988

Sredinom mjeseca siječnja 1989. izašao je iz tiska dvobroj 9–10 književne reviji FONTANA, koja već redovito izlazi treću godinu u Kopru. Uz ovaj osvrt vjerojatno će se mnogi zapitati zašto smo se odlučili osvrnuti na ovu reviju koja izlazi u susjednoj republici. Odgovor je vrlo jednostavan i razumljiv. Barem za one koji poznaju kulturnu klimu na ovdašnjim prostorima i u ovom trenutku vremena!

Moramo naglasiti već na samom početku da je FONTANA jedinstvena kulturna revija u nas koja u svom programu ima zapisano i ovo, za današnje vrijeme nevjerojatno načelo: »Na stranicama FONTANE mogu surađivati i objelodanjivati svoje književne umotvorine svi pisci, pjesnici, humoristi i kulturni radnici, koji žive i stvaraju na Slovenskom primorju (i širem prostoru republike Slovenije!) bez obzira na narodnost, jezik, vjeru i svoj svjetonazor. Uvjet je da su njihova ostvarenja istinski prožeta književnim stvaranjem! Djela koja budu dolazila na uredništvo i koja budu zadovoljavala književne i kulturne norme koje je FONTANA propisala, bit će tiskana na jeziku na kojem ih je autor poslao, ukoliko izričito ne naglasi da mu se prevedu na slovenski.«

Ovaj dvobroj revije donosi poeziju, prozu, razmišljanja i aforizme. Svi radovi u ovom dvobroju objelodanjeni su na slovenskom književnom jeziku.

U poglavlju »Poezija« zastupljeno je osamnaest pjesnika raznih profila. Među njima iskaču već uvaženi stvaraoci poput Danila Japelja, Marina Vižintina, Senke Vuković i Davida Terčona. Od proznih radova valja izdvojiti »Staklenu kupolu« Aleša Cvetka; »Tri priče« Franje Frančića i znamenitu pripovjetku o vipavskoj buri »Skozi pekel tretjega pasu« (Kroz pakao treće zone) autora Ante Bačić Fratrića.

U poglavlju »Razmišljanja« sa svojim radovima učestvuju: E. Jurinčić s prilogom »Program djelovanja društva primorskih literata«, Vlado Šav piše o »Idejnom osnutku koparskog obalnog društvenog debatnog kulturnog kluba«, književnik Marijan Romšić piše recenziju o romanu Frana Tomšića »Kolobar«, dok Ivan Simonič objavljuje pregršt vrlo duhovitih aforizama, od kojih navodimo ovaj: »O, kad bi svi znali kako bogata je ljubav, a kako siromašna je mržnja!«

Na ovom mjestu obavezno moram spomenuti i dio uvodne riječi, koju je u ime uredničkog odbora napisao i objavio pjesnik Edelman Jurinčić: »FONTANA postaje književna revija, revija koja uporno ište i oblikuje svojstven koncept u kojem se neće pojaviti značajke otuđenosti i apstraktnosti. Pitanje koncepta revije odraz je posljedica odnosa između literarnog gibanja i revije. Odnosi su ti koji oblikuju usmjerenost i perspektivu revije. FONTANA će se uporno suprotstavljati »unitarizmu i hegemonizmu« usiljenih koncepata. Unutarnja neovisnost i »anarhična« sloboda ne znači nejasnost revijalnog programa i djelovanja. Revija je građena i bit će još uvijek građena na pluralizmu interesa, sposobnosti i mogućnosti. Ne želi postati predmetom politike, filozofijâ i ostalih teoretskih disciplina – ne želi postati predmet kakve određene, niti svih ostalih ideologija. Želi ostati neovisna i – s vidika društvenosti – neprimarnoga značaja!

Ovaj dvobroj FONTANE ilustrirao je izvanrednim arhitektonskim kraškim motivima slikar i grafik Stojan Zafred iz Divače, kojega za FONTANINE čitatelje predstavlja prof. Slavko Gaberc.

I na koncu spomenimo i ovaj kuriozum današnjeg vremena u kojemu živimo. Urednički odbor FONTANE primio je u svoje redove i hrvatskog književnika kršćanskog svjetonazora Antu Bačića Fratrića, koji već godinama radi i stvara na području Slovenskog primorja i koji je ostao vjeran svom jeziku i svom svjetonazoru. I zato, ako ni zbog čega drugoga, a ono zbog ove činjenice bilo je vrijedno predstaviti ovaj dvobroj koperske FONTANE čitateljima Hrvatske književne revije »Marulić«.

Interesenti mogu FONTANU naručiti na naslov: Tov. Danilo Japelj, tovarna motornih koles TOMOS (za FONTANU) 66 000 Koper, Šmarska cesta 4.

A. B. F.

KAMO IDE STARI MOMAK? »POETOGRAMI« JOSIPA ĆOSIĆA

Nakon »Pjesama starog momka« 1982, izašla je krajem 1987. druga zbirka pjesama Josipa Ćosića: »Poetogrami«, u zajedničkom izdanju autora i Kulturno-umjetničkog društva »Ivo Hergešić« iz Zagreba. Promocija zbirke, na kojoj su se okupili brojni uzvanici, među njima poznati književnici, kritičari, umjetnici i kulturni radnici, održana je dne 4. ožujka 1988. u prostorijama Društva sveučilišnih nastavnika u Zagrebu.

Prof. Mile Maslać u predgovoru »Poetograma« govori o neposrednosti i prigodnosti kojoj Ćosić »pribjegava želeći tako pojednostavniti ono što se događa s njim i što se događa – poradi njega.« I zaista, autor je u stanju napisati pjesmu o bilo kojoj temi, pa i o najobičnijim malim stvarima. S pjesnikovom sposobnošću da napiše pjesmu gotovo za bilo koju prigodu povezani su i neki promašaji u ovoj zbirci. Ćosić je sve žrtvovao prigodnosti u pjesmama »Zagi« i »Srebrnom Juri«, u kojima ima stihova, ali ne i poezije, pa bi bilo bolje da nisu ni ušle u zbirku.

Ćosićevi stihovi su jasni, jednostavni, prostodušni, lako razumljivi i uopće ne pate od nepristupačnosti i zagonetnosti, često svojstvenim suvremenom pjesništvu.

Pjesme ove zbirke često prožima veselje, dobroćudnost i spremnost na nestašluk. Zbirka počinje pjesmom »Orwellovo ljeto 1984-to«, koja svojom veselošću nimalo ne naliči na Orwellovu 1984. godinu:

»Orwellovo ljeto osvanulo je eto
vani je zalajalo pseto

prije smjene kalendara ja kući došeto
mojoj majci zaželio sretno Novo ljeto
....«

»Poetogrami« završavaju u isto tako veselom raspoloženju pjesmom »Sretna nova godina.«

Pa ipak, ta veselost pjesnika i boema Ćosića kao da na dnu duše krije tugu i bol:

»... i čaše zveče
i piće se toči
a ja u jednom kutu birtije
pijem vino i gledam
gledam cvijeće uvelo u vazi
kako žedno srče ono zadnje kapi
i osjetih žeđ kao nikad prije.«
(Nečija gitara bolno jeca, str. 59)

U odnosu na pjesme u prvoj zbirci, »Poetogrami« se malo manje bave samom osobom pjesnika, više su okrenute drugima, kojima se često iskreno dive. A ti drugi najčešće su ženska bića. Ćosić je često sav zaokupljen ženama i njihovim čarima. I ne bi se složio s piscem predgovora da je pjesma »Ne pitajte me više« u zbirci »Pjesme starog momka« njegov pjesnički CREDO. Ako je to ikada i bio, onda to danas sigurno više nije. To se vidi iz mnogih pjesama »Poetograma«, a posebno iz pjesme »Mojoj nesuđenoj ženi«, u kojoj očito čezne da se smiri u luci bračne ljubavi:

»Oh ženo zašto me puštaš
da lutam sam
po krčmama da ispijam
čaše pune gorčine
zašto me tjeraš
da gledam tuđe žene
zašto me tjeraš
u zagrljaj druge žene
zašto da ljubim
usne bez ljubavi
kad Tebe čekah
cijelu mladost svoju...« (str. 24)

Josip je slikar i pjesnik, pa i u pjesmama često prevladavaju slikarski elementi. Najbolji primjer za to je mrtva priroda, koja živi u izražajnoj pjesmi »Naranča«:

»Naranča na tanjuru sja
kao Sunca simbol
i Svjetlost neku zrači
u sobi mojoj mračnoj.« (str. 20)

U ovoj zbirci, više nego u prvoj, autor kojiput ima problema s kompozicijom pjesama. Tako u pjesmi »Svirač«, (str. 30) zadnji stih kvari cjelokupan dojam pjesme, iako je taj isti stih sasvim u redu u sredini pjesme, gdje je prvi put otisnut.

Pjesnik kojiput zbog rime, koja i nije prava, žrtvuje smisao, jezični sklad i ugođaj cijele pjesme:

»On vam je izumitelj pravi
stilski namještaj napravi
alat čak što više
njegov stan patentima odiše«
(Izumitelj, str. 31)

Autoru se očito žurilo da što prije izađe s drugom zbirkom pjesama, manjkalo mu je strpljivosti da neke svoje pjesme doradi, izbaci njihove nepotrebne dijelove, pa i cijele pjesme. Mogao je to umjesto autora napraviti i dobar urednik, ali na žalost nije. Zbog toga ova zbirka, iako ima novih kvaliteta, u cjelini nešto zaostaje za »Pjesmama starog momka«. Spomenuti nedostaci ublaženi su brojnim lijepim pjesmama, od kojih je možda najljepša misaono i osjećajno duboka pjesma »Ljudsko srce«, ispjevana u potpuno slobodnom stihu i bez nepotrebnih i silom traženih rima:

»Srce mu ko riznica
puno darova raznih
i sretno je da daruje nekog
bolesnog dalekog i zaboravljenog
traži i pronalazi srca prazna
srca željna prijateljstva
i puni ih darovima plemenitim
puni ih čovještvom svojim« (str. 28)

Dinko Bilić-Tusun

21. KRŠNI ZAVIČAJ

Hercegovački informativni zbornik za vjerska i društvena pitanja. Izašao je krajem 1988. godine.

O globalnom sadržaju ovog zbornika piše na početku knjige u Uvodniku glavni urednik Žarko Ilić. U rubrici *Prošlost* nalazi se sažet i sadržajan članak Petra Šimića o životu i djelu sv. Ivana Bosca, utemeljitelja Družbe salezijanaca i »oca i učitelja omladine« u povodu stote obljetnice njegove smrti.

Dr. Leonard Oreč piše dokumentarno o Rafaelu Barišiću i njegovom molitvenom priručniku »Paša duhovna« s osvrtom na njegov utjecaj na pučku pobožnost hercegovačkih katolika.

Zbornik nam donosi ulomak pogovora iz knjige: Petar Zoranić, Planine, izvornik i prijevod; prijevod i komentari Marka Grčića, pogovor Josipa Bratulića. Knjigu je tiskao Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1988, str. 261-272. Tako nas u svom zborniku uredništvo uvodi prvo u tokove opće Crkve i zajedničke hrvatske kulturne baštine.

Kulturno blago franjevačkih samostana, izložbe u Sarajevu i Zagrebu ponukale su Tomislava Heresa da napiše članak: *Neugasivi sjaj hrvatske baštine,* u kojem znalački i toplo osvjetljuje stoljeća franjevačkog života, rada i pregaranja u čuvanju vjerskog, kulturnog i narodnog blaga Hrvata u Bosni i Hercegovini. Pisac na kraju navodi i riječi Joze Pejića: »To blago je narodno, sve bez razlike, a mi smo samo bili skupljači i čuvari.«

Povijesnu panoramu o franjevačkom samostanu na Humcu daje dr. Andrija Nikić, a o crkvi sv. Ante opširno piše Žarko Ilić. Zdenka Miletić zanimljivo piše o starim pučkim instrumentima u članku: *Jeka hercegovačkog krša.* O prošlosti župe Studenci podrobno piše Ž. Ilić kao i o prvom radničkom pravilniku u Bosni i Hercegovini »Pravila za tiskaru don Franje Milićevića u Mostaru«. Jakov Babić piše etnografski članak o Hercegovcima iz grudskog kraja u selima kod Brčkog. Informativan je i članak dr. Ante Sekulića o Ivanu Antunoviću, preporoditelju bačkih Hrvata.

Prikladno su napisani nekrolozi fra Jerki Karaćiću, dr. fra Mladenu Barbariću, don Miljenku Majiću i č. sestrama Veri Zeleniki, Margareti Nuić i Romualdi Galić, hercegovačkim uzornim duhovnim osobama.

Rubrika *Sadašnjost* donosi pregled događaja iz života župe i obitelji. Tu je i članak Jure Vidića o susretu kršćanske mladeži na Širokom Brijegu, te proslave svećeničkih i redovničkih jubileja i istovrsnih jubileja bračne vjernosti.

Upozoravamo i na članak Svevlada Slamniga o djelu akademske slikarice hercegovačke franjevke Rozarije Radić.

Marija Pehar piše s mnogo topline o bračnom paru, zauzetim kršćanima Vlatku i Bebi Curić.

»Mali zavičaj« donosi dosta pobudnih priloga u prozi i u stihu, ali s oskudnim ilustracijama.

U rubrici *Budućnost* ističe se potresan članak Antuna Glasnovića: *Svjetlo kršćanskog opraštanja* (radi se o istinitom događaju iz života albanskih katolika). Karolina Kos iznosi svoje viđenje Međunarodnog simpozija »Ljubav – Život – Obitelj«. Zbornik prenosi bez komentara članak iz Vjesnika »Teror sidom«.

Dr. Ružica Ćavar zauzeto piše sa stručnog, humanog i kršćanskog gledišta o zaštiti oštećenog djeteta prije rođenje. Zapažamo i zanimljiv esej Ive Čuvalo *Savršenstvo ili ljepota.*

Na kraju zbornika nalaze se prijevodi svjedočenja o obraćeničkim iskustvima u Međugorju koje je pripremio dr. Slavko Barbarić. Tu su i jednogodišnje poruke koje je Gospa upućivala

svakog 25. u mjesecu i uobičajene značajnije vijesti o Međugorju.

Osim ovih proznih priloga zbornik donosi lijep broj i pjesničkih ostvarenja starijih, poznatijih i novih, poznatih i manje poznatih pjesnika (Kranjčević, Harambašić, Mlač, Mar, Čuvalo, Sesar, Mikulić, Matović, Lovrić itd.). To sve i drugi prilozi pružaju raznim čitateljima mogućnost da pronađu, prema svojim ukusima, prikladno štivo.

Jerko Ivanković

KAČIĆ, ZBOR. FRANJ. PROV. PRESV. OTKUPITELJA, VIII, SPLIT 1985.

Pod naslovom *Postanak i djelovanje Franjevačke provincije presv. Otkupitelja* (I. Osnivanje i život nove provincije) objavljen je dio radova sa skupa u Splitu 1985. u prigodi 250. obljetnice osnutka (urednik fra Hrvatin Gabrijel Jurišić).

Provincija je osnovana 1735. odvajanjem od bosanske provincije Bosne Srebrene, a nalazi se na području između Zrmanje i Neretve te Dinarskih planina i Jadranskoga mora.

Bosna Srebrena, najveća crkvena organizacija u povijesti Hrvata (K. Jurišić), prostirala se u doba turske vlasti na golemom području od Jadranskoga mora do Karpata (Bosna i Hercegovina, Dalmacija, Slavonija, Srijem, Bačka, preostali dijelovi Ugarske, Transilvanija, Bugarska). prema ocjeni F. E. Hoška ona je bila »jedini realni nosilac kršćanskoga vjerskog djelovanja i jamac postojanja Katoličke crkve« u tim krajevima, a franjevci su »dijelili sudbinu naroda, svjesni sudbinske povezanosti s njime i uvjereni da je to zadaća njihova franjevačkog poslanja«.

Kad je rat 1683–1699. izmijenio političku njezinu pripadnost, tj. kada su se njezini dijelovi našli u sastavu triju država, Habsburške Monarhije, Mletačke Republike i Turskoga Carstva, zbog političke nadređenosti te praktična komuniciranja i uprave došlo je do njezine podjele, i tada su osnovane provincije na području pod mletačkom (1735. Provincija sv. Kaja, poslije Presv. Otkupitelja) i habsburškom vlašću (1757. Provincija sv. Ivana Kapistranskoga).

O razlozima i teškoćama u vrijeme osnutka, nastojanju i nesporazumima pišu Andrija Nikić, *Društveno-politički uvjeti podjele Bosne Srebrene* (69-93) i Ignacije Gavran, *Podjele Bosanske provincije u XVIII. stoljeću i Bosna Srebrena* (85-93).

Franjo Emanuel Hoško, *Slavonsko-podunavski dio Bosne Srebrene u doba njezinih dviju dioba* (95-125), piše o franjevačkom dušobrižništvu u Slavoniji i Podunavlju prije i nakon diobe Bosne Srebrene. Negativne posljedice vidi u stanovitoj razgradnji kulturnoga jedinstva među Hrvatima (npr. u Bačkoj veća povezanost s ugarskom Crkvom, prekid stoljetne povezanosti hrvatske književnosti u Slavoniji i Bosni, »napose u nastojanju oko jedinstvenoga hrvatskog pravopisa i književnoga govora«).

O prvom desetljeću franjevačke provincije u južnoj Hrvatskoj piše Karlo Jurišić, *Franjevačka provincija svetoga Kaja pape i mučenika u Dalmaciji* (172-196). Pisac priopćuje i tumači dokumente relevantne za osnutak (naziv provincije, samostani i prebivališta, granice, dužnosnici i drugo), govori o tome kako je došlo do promjene naziva, zatim o odnošajima Provincije sa Svetom stolicom, upravom Franjevačkoga reda, Bosnom Srebrenom, Provincijom sv. Jeronima, dalmatinskim biskupima i zaslužnim svjetovnjacima. Tu su također podaci o novim samostanima i dužnosnicima, unutrašnjem životu, školovanju svećeničkog i redovničkog podmlatka te o broju franjevaca.

Središnji dio zbornika čini opsežna rasprava Josipa Ante Solda *Djelovanje franjevaca Provincije presvetoga Otkupitelja kroz 250 godina (1735–1985)*, 97-360. Na početku pisac je ukratko opisao životne prilike puka i razlike u njegovu mentalitetu prema krajevima koje je nastavao. Zatim je obradio broj i socijalno podrijetlo fratara, društveno-gospodarske i vjerske faktore izbora redovničkoga staleža i njihove promjene u vremenu. Kao temelj franjevačke djelatnosti i njihovu »karizmu« istaknuo je dušobrižništvo, tj. podređenost župnoj službi po kojoj je fratar bio seosko-pučki čovjek. U takav profil promjene je unio noviji razvitak, stanovito profesijsko prestrukturiranje od druge polovice XIX. st.

U poglavlju o uvjetima života i rada pisac je obuhvatio izgradnju samostana i crkava, njihov inventar, imovno stanje reda i financijsku moć Provincije, od prvih skromnih početaka do najvećih građevinskih pothvata nakon drugoga svjetskog rata, zatim život u samostanima, glazbenu kulturu, stegu i pobožnost. Napose se pozabavio franjevačkim misionarstvom, propovjedništvom, dušobrižništvom, karitativnom i socijalnom osjetljivošću i djelatnošću te unutrašnjim previranjem zbog djelovanja franjevaca na župama i njihova načina života.

Opisujući kulturni rad franjevaca Soldo ističe kako ih je u XVIII. stoljeću praktična a ne znanstvena potreba poticala na pisanje za potrebe puka, svećenstva i vlastitoga školstva (Bernardin Pavlović, Stjepan Bardić, Josip Banovac, Jeronim Filipović, Mate Zoričić, Ivan Lovrić, Tomo Babić, Klemo Bušić, Petar Knežević, Frane Radman, Filip Grabovac, Andrija Kačić Miošić, Gašpar Vinjalić, Ante Perić, Andrija Dorotić i drugi), a da se u novije vrijeme formirao i tip izrazitih učenjaka (Ivan Marković, Karlo Balić, Gašpar Bujas, Karlo Kosor), koji su uz starije pisce (npr. Stjepan Zlatović, Šime Milinović, Lujo Marun) dali znatan prinos hrvatskoj kulturi, što nastavljaju i suvremeni pripadnici Provincije.

Soldo nije zanemario ni udio franjevaca u javnom životu pišući o njihovoj živoj državnopravnoj svijesti o jedinstvu Hrvatske potkraj XVIII. st. i za hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji (npr. A. Dorotić, Antun Konstantin Matas, Gabro Puratić), a popratio je i odnošaje u mijenama idejno-vjerskih novina.

Na kraju je priopćio popise franjevačkih generala, provincijala ove Provincije, a i preminulih i živih njezinih članova do 1985.

Dakako, Soldin rad nije iscrpio sve pojedinosti provincijske povijesti, osobito u novije vrijeme, ali je to solidna rasprava i temelj ikojoj budućoj njezinoj sintezi.

Ostali su prilozi u zborniku: Zdenko Tomislav Tenšek, *Teološki oslonci duhovnosti fra Ante Antića* (361-377); Bonaventura Duda, *fra Rafo Kalinić – žrtva svoga svećeništva* (379-387); Kruno Prijatelj, *Uz nekoliko slikarskih djela XVII-XIX. stoljeća u posjedu Provincije presv. Otkupitelja* (389-402); Željo Rapanić, Doprinos franjevaca arheologiji u Hrvatskoj (403-413; npr. Lujo Marun kao najistaknutiji među njima); Nenad Cambi, *Atička skulptura u arheološkoj zbirci franjevačkog samostana u Sinju* (415-433); Ivan Pederin, *Franjevačka i slobodnozidarska tradicija u ilirizmu. Prilog pitanju početka Preporoda u Hrvata* (435-447); Vicko Kapitanović, *Dva zahtjeva za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Ugarskom* (449-478; donosi u prijevodu i latinskom izvorniku Skromnu predstavku koja se odnosi na novu državu Kraljevstva Dalmacije A. Dorotića i Dopis šibenskoga plemića Kažimira Draganića caru Franji II. iz 1797); Julije Grabo-

vac, *Dalmatinski franjevci u hercegovačko-bosanskom ustanku (1875–1878)*, Ivan Ostojić, *Onomastika Šibenskog kraja (II)*, 489-500. Na kraju su kazala zemljopisnih naziva i osobnih imena.

T. M.

KÂNAT TEPLIH BESID

Mirko Slade Šilović: *Kamen vrime šuce*
Književni krug Split, 1988. god.

Od Trogirskih akvarela (u zajednici s Duškom Geićem), Trogir 1973. g., čeka pjesnik, a čekaju i svi koji znaju i vole njegovu poeziju, na prvu samostalnu zbirku koja će obuhvatiti ono najbolje što je napisao. Zlatni jubilej (1985) nije obilježen. Pjesme objavljene u Hrvatskoj reviji, Književnom Jadranu, Hrvatskoj prosvjeti, Hrvatskom kolu, Čakavskoj riči, Zadarskoj reviji, Mogućnostima, Maruliću, Danici, i drugdje – čekaju. One njegove »zlatne« godine objavljene su u Maruliću br. 4/85, tiho kao i uvijek, dvije pjesme *(Jutro* i *Pod jablanima)* prožete toplinom njegove lirske naravi, proljetne i sunčane, pune životnog optimizma. Učinilo mi se da sam ga sreo na trogirskoj rivi kako šeta s unukom, zanesen je ljepotom voljenog grada, jutro je:

»jutro je uvijek kad se
Ivan smije« (Jutro)

Jutro je bilo kada se preda mnom našla, u jubilarnoj opremi, obogaćena likovnim prilozima poznatih slikara (tu je i Cata Dujšin Ribar) njegova zbirka *Kamen vrime šuce*, s pogovorom dr. Ive Babića. Skoro dvije trećine objavljenih pjesama napisano je čakavštinom pa je trogirska cakavština nezaobilazna vrijednost ove poezije (a poezija je i ono napisano u prozi) jer sadrži, kako u pogovoru stoji, »poseban trezor svjetlucavih, jedva još proničnih riječi što zvuče poput bajalica u naručju koje ima i posebne akcente i elemente osebujne morfologije i sintakse«. Šteta što taj pjesnikov dar hrvatskoj književnosti nije obogaćen još i naglascima.

Pjesme, zajedno s lirskom prozom, pjesnik je rasporedio u šest ciklusa, što je moglo biti naznačeno i u sadržaju na kraju knjige, i to: Jubav, Dani prošlosti, Škerci, Duboko u meni, Žmarivene kartoline i Moj Trogir. Tematski mogle bi se svrstati u ljubavnu, domoljubnu, socijalnu i duhovnu liriku iako bi to bilo naglašavanje temeljnih odrednica ove poezije a ne i odvajanje onoga što je pjesnikova duša splela u skladnu cjelinu. Za njega: »Početak i kraj jedno su...«

Ljubav je srž ove lirike. Srce je fokus pjesnikovog svijeta. Prvi ciklus Jubav daje samo početnu intonaciju cijelome »belkântu« kojim nas vraća u proljeće svog života, u ono najintimnije doba kad mu se »ditinjstvo zavrtilo« u susretu s mladošću, s prvom ljubavlju, pa je smeten »zanamisto u justa u vrvojak uva« svoju izabranicu poljubio, »inkanto« se od sreće. I tako je ljubav postala njegova životna pratilja, koja se otkriva u svemu što pjesnika okružuje, za koju zna i »procvitala stina« (Mirakul) jer kao san »promiče svitom u netaknutom prostoru i ostavlja za sobom tajanstvenu sudbinu nježnih vlati« (Osamnaest jablana). Čudo ljubavi obnavlja se, ostavlja neprolazne tragove svoje prisutnosti, otkrivamo je i u kamenu. Ljubav raste do svemirskih dimenzija, ali ostaje vezana uz svoje korijene, za bakin »žuj do žuja/male blazine za umor«, ona je drago sjećanje na dida Maconju i poistovjećivanje s ocem u autobiografski vjernoj pjesmi *Otac*, veza je nikada neprekinuta s gradom djetinjstva i mladosti, s Trogirom koji je za pjesnika »prastara rana prepolovljene

duše« i »samostan u kojem se čuje kako moli duša« za dragi kamen domovine, za sreću težačku, za mir mora.

Domovinske pjesme vraćaju nas u krilo prošlosti i daju krila za let u budućnost jer nije slučajno za moto svojih lirskih rukoveti pjesnik odabrao stihove iz rukopisne trogirske zbirke nastale 1760. god. *Pisme Arvasche svache varsti:*

Ovo misto di mi siva
sarco sunce od liposti
Ovo misto di pribiva
mili pochoij od radosti...

U nagoj tišini zvonikâ, najljepših na svijetu, tamo na »pjaci« i tamo na rivi »šume naslage vremena, stara tuga do boli« (Moj Trogir) jer tko voli, taj srcem i čuje i vidi, otvara mu se okamenjena prošlost drevnoga grada i duša mu miluje onemoćale starice na prozorima, i truli most, i stari leroj. Domovina se za pjesnika otvorila i srcem progovorila u gradu majstora Radovana koji je kao MIRABILIS ARTIFEX »ušao u vječnost između lavova, anđela, i demona«, u gradu koji je kao »začarani pladanj krcat tugama, gdje je svaki kamen zanos, palača ljubavni sonet, a želja pogreb tih.« (Zapis)

Socijalna tematika izrasta iz ljubavi prema čovjeku, bratu, sugrađaninu, težaku, radniku, ona je potvrda pjesnikove prisutnosti u zavičaju, domovini i svijetu, njegov stav prema životu, opredjeljenje za prave ljudske vrijednosti, uranjanje u prošlost radi odabiranja puta u budućnost.

Pjesma *Povisnica 1736. godine* vraća nas u trudne dane trogirskih kmetova:

»Robuju kmeti tuje stečevine
trateći život bez juskog života«

a kad im »jadovit« način života postane nepodnošljiv, dignut će se i tražiti »princip i povrj Principa«. Tada će od pustih grbovnika ostati samo »štitovi i mačevi radi gordosti svog porijekla, ali bez ljudi«. (Grbovnik)

O teškom životu težaka, u koje pjesnik ubraja i svoje pretke, govore stihovi (više sjetni nego buntovni) u pjesmi Težaška večera:

»Umorni sididu
prid pjatima manistre do kolobara
od šegale kus pogače
zdila navarnog kupusa
i tanke bevande bukara
Umorni jidu...«

i Zagorska banda (strana) u kojoj se slika život u zaleđu Trogira: »na ognjištu pod pločom / nije se varilo / dok je smokov bilo / a mrs bija graj i sočivica«, u kamenjaru gdje

»i čoban i zmija
jezik plaze,
istu lokvu i piju i gaze«

To bi mogla biti ona naopaka slika Trogira »u pličini«, ali tu se krije i »zvijezda koja se nazire kroz kamenu ružu«. (Moj Trogir)

Duhovna razina poezije Mirka Slade Šilovića uzdiže se nad sve ostale, i, ukomponirana je u sve pjesnikove izričaje, obasjava ih i krasi kao što Radovanov portal krasi trogirsku katedralu:

»Koliko ravnodušnih vrata
no na tvoja, Radovane,
čarobnjače čekića i dlijeta
uvijek se vraćam
po dječačku bajku i psalam mudraca.«

Tamo pjesnik nalazi svoja nadahnuća, »čudo otkupljenja« i nade: »Ne strahuj, zeko, ne bježi, / strijelu smrtonosnu / zaustavio je Radovan.« (Ne mogu objasniti zašto u zbirci nije objavljena, *u cjelini*, divna poema *Radovanovo čudo*, tiskana u Marullću br. 6/1982. g.). Samo manji dio pjesama kršćanskog nadahnuća ušao je u zbirku (Na Veliki petak, U crikvi, Blaževe Gospe, Freske, Intima čuda), mnoge su ostale razasute po časopisima, a Marulić je u broju 4/1988. objavio jednu od najljepših Gospe trogirskih polja.. Bogorodica Marija, presretna majka, u

duhu pučke pobožnosti, javlja se kao pjesnikovo nadahnuće u brojnim pjesmama, a na poseban način je doživljena kao Radovanova »vira tvrde stine«. Oživljena za nas, i vjekove koji dolaze, nježno uspavljuje Ditića »u dalmatinskoj kolijevci od pruća«, a puk trogirski, segetski, otočki, kaštelanski skrušeno prilazi.

I na kraju, Mirko Slade Šilović je preko pedeset godine tiho prisutan na hrvatskoj književnoj sceni. »Pod teretom vremena«, kako sam reče, bremenio se plodnošću na pravim izvorima, osluškivao je jeku od vrimena, i od imena; on od kamena uz more »iške« ljubav i pomirenje svjetla i sjene. U nesuglasjima vremena ne može bez »tople beside« pa naslanja uho tamo gdje je bila prije, ali to nikada nije bijeg u prošlost, prepuštanje sudbini, prekid sa stvarnošću. On je pjesnik koji vjeruje da svi pjesnici »nose breme spasa osuđeni da ga nikad ne vide.«

Tomislav Dorotić

POEZIJA I NEŠTO VIŠE

(Duša duše Hrvatske. *Novija hrvatska marijanska lirika. Sastavili Neven Jurica i Božidar Petrač. Izdala Crkva na kamenu, Mostar 1988)*

Nema velikih pjesnika. Postoje samo velike pjesme. To pokazuju i pjesme u ovoj knjizi.

Poezija je svagdje gdje se nađe. Prihvaća svačiji talent.

Nema tematskog teritorija s kojeg je netko može protjerati. Politika to može učiniti silom, ali na svoju sramotu i samo privremeno.

* * *

Dugo se čekalo da ovakva knjiga izađe. I izašla je. Njene su prednosti: dobre pjesme i dobar vanjski izgled (knjige), pogled u dobrotu čovjeka i snaga duha koji vodi do izražavanja određenog vjerskog osjećanja. Osim toga, ona pokazuje da religiozno osjećanje može prerasti u vrijedan estetski podatak, pokazuje estetsko jedinstvo poezije bez obzira na tematiku.

Ovdje se ne radi ni o lingvističkoj, ni o formalnoj, ni o pseudo-poetskoj, ni o metatekstualnoj, ni o zagađivačkoj (na bilo koji način) poeziji. Ukratko, radi se o čovjeku primjerenoj poeziji, napisanoj po uzorku ideologije koju predstavlja; radi se o poeziji koja je nešto više od poezije – molitva čiste ljudske duše.

Ta knjiga je put do teoretske i poetske suradnje na području poezije, put do tematskog proširenja i pomoći pri traženju pjesničkog bića, put do svojevrsnog svijeta koji u principu nije loš, što ne znači da se s njim drugi moraju slagati.

* * *

Za koga su te pjesme? Za svakoga tko voli pjesme i koga mržnja nije odvela od tolerancije i dobre volje za komunikaciju s odbačenim vjerovanjem. Ne znam samo da li su i za oportunističke prešućivače u dnevnom i periodičkom tisku. Ali, neka im bude. Ti prešućivači do komada pečenog mesa mogu dospjeti, ali do budućnosti sa svijetlim obrazom ne mogu.

Neuključivanje te poezije u redove redovne poezije, osiromašuje redovnu poeziju i daje joj lice netolerantnog čovjeka s malim vidokrugom.

Širokim duhovnim pogledima takva poezija ne smeta. Može smetati samo onima koji su spremni ispirati tuđi mozak.

Svojatati elitističko mjesto u poeziji samo za sebe, a drugima takvo mjesto osporavati zbog svojih stavova, odnosno predrasuda – znači biti slijep i zao, što prešućivači uostalom i jesu.

Od svih – izama u poeziji, najgori je primitiv-izam mišljenja i vladanja, a baš njega najviše ima tamo gdje se iz redovne poezije isključuju određena tematska opredjeljenja – u ovom slučaju vjerska.

* * *

Ovo je dobro došla knjiga i za sladokusce koji misle drugačije. Duhovnom visinom, slojevitošću, izrazom, neporočnom etikom i jednostavnim pristupom – i strance može zaokupiti.

Tu ima pjesama koje nisu profesionalno religiozne i koje se odlikuju višim stupnjem povezanosti religije i života. Takve pjesme susrećemo kod Ivana Tolja, Jakova Kopilovića, Mate Sušca, Đure Vidmarovića, Đure Sudete, Antuna Branka Šimića, Frane Alfirevilća, Tina Ujevića i Zlatka Tomičića, pa još kod nekih.

Na neki način to je i politička poezija, iako je daleko od politike. Politika postaje onda kad je napadne tuđa politička netrpeljivost, tuđe iskakanje iz vlastite ideološke kože i uskakanje u tuđu ideološku kožu.

Umjetnička angažiranost te poezija s jedne strane traži potpunu privrženost, a s druge strane pušta svakoga da se intelektualno odmetne u suprotni svijet. Na taj način ona je slobodna i neslobodna – u jedinstvu umjetnosti.

Ne može biti pjesnik i nezavisan duh tko tuđoj i drugačijoj poeziji osporava vrijedost doživljaja i misli.

* * *

Nisam sve podatke u bilješkama provjeravao, ali sam naišao na, blago rečeno, nedorečenosti.

Kod Ive Balentovića nije navedena njegova knjiga pjesama »Ciganske varijacije« (1954), a nisu navedene ni zajedničke zbirke u kojima su i Balentovićeve pjesme (»Ranjeni galeb«, 1942. i »Osamljeni svirač«, 1970).

Kod Joje Ricova nije navedena zajednička zbirka s drugim pjesnicima »Jesenas i danas« (1954). Za »Antologiju talijanske poezije 20. stoljeća« navedeno je drugo (prošireno) izdanje (1972), a nije navedeno prvo izdanje (1957). Nije naveden antologijski izbor prepjeva Quasimodove poezije pod naslovom »A veće je već tu«(1958). Zatim nisu citirani kompletni, višeznačni naslovi prema izvorniku, npr. »T(r)ajna paučina m(r)aka«.

Nadam se da se kod Stipe Barišića (str. 320) radi o tiskarskoj pogreški i da treba stajati: »poslije ređenja 6. 7. 1944«, a ne »poslije rođenja 6. 7. 1944.«, jer ovo: »poslije rođenja...« nema smisla.

Među antologijama u Literaturi nije spomenuta antologija »Pjesnici na koljenima« (uradio Ivan Zirdum, a izdala knjižnica »U pravi trenutak« u Đakovu 1985) u kojoj se nalazi čitavo poglavlje o temi marijanske lirike i u kojoj je Domjanićeva pjesma »Noć je vre, noć...«, a ovdje (kod Jurice i Petrača) pod naslovom »Spomen na Mariju Bistricu«. Koji je pravi naslov?

Osim Zirdumove antologije izostavljen je i podatak o antologiji Petra Grkca (»Stare slave djedovina«). Trebalo je, mislim, navesti i spjevove Petra Grkca: »Božji bjegunac fra Šimun Filipović« i »Novo doba hrvatskog naroda«.

Neven Jurica i Božidar Petrač sastavili su ovu antologiju s mnogo ukusa i znalačkih pogleda u biće poezije.

Mogli su još uvrstiti pjesmu Vite Cipriša »Bistrička Gospo« i Josipa Lončara »U majčinstvu stoji«.

Velika je zasluga mostarske »Crkve na kamenu« što je našla i materijalnu i duhovnu snagu da izda ovakvu knjigu.

Treba posebno istaknuti studiozni pogovor Božidara Petrača u kojem je

iscrpno prikazano cjelokupno kretanje marijanske poezije u Hrvata.

* * *

Završavam uvodnim stihovima, uklesanim na zidu crkve u Mariji Bistrici:

»Duša duše Hrvatske,
Isusova mati,
Sunce naših stradanja,
Ne prestani sjati!«

Uvrštene pjesme u ovoj knjizi pokazuju da je njihov smisao pao na plodno stvaralačko tlo u dušama mnogih hrvatskih pjesnika.

Jakov Ivaštinović

Vijesti

Prema rezultatima jedne ankete u Italiji najomiljeniji je talijanski književnik *Leopardi*, a zatim dolaze *Pascoli, Dante, Foscolo* i *Carducci*.

* * *

Kod Europaverlaga–Patmos izašla je iz tiska knjiga *Herwiga Büchelea* »Christlicher Glaube und politische Vernunft«.

* * *

U svom intervjuu njemačkom listu »Die Welt« od 16. I. 1989. *Graham Greene* je izjavio da je enciklika *Pavla VI* »Humanae vitae« ozbiljna pogreška te usporedio postupke rimske kurije s postupcima komunističkih politbiroa.

* * *

U »Odjeku« od 15. II. 1989. objavljen je članak *Ivana Pandžića* »Gundulićeve suze i Sudeta«.

* * *

L'Osservatore Romano od 24. II. 1989. donosi članak *Cornelija Fabra* o novom »čitanju« *Montesquieua* pod naslovom »La religione cristiana e il bene primario«.

* * *

O filmu *Martina Scorsesea* »Posljednja Kristova kušnja« piše u »Oku« od 26. I. 1989. filmski kritičar *Tomislav Kurelec* članak pod naslovom »Psihoanaliza boga«.

* * *

U časopisu »Nuova umanità« objavljen je članak *Giannija Maritatija o Alessandru Manzoniju* pod naslovom »L'esigenza di una cultura economica cristianamente ispirata«.

* * *

Časopis »Etudes«, br. 1/89. donosi esej *Jeana Mambrina* »*Marcel Proust*, explorateur de l'invisible«.

* * *

»Herder Korrespondenz«, br. 1/89, objavljuje članak *Hansa Maiera* o Crkvi i suvremenoj književnosti pod naslovom »Auf diffuse Weise gegenwärtig«.

* * *

Kod Seuila objavljeno je djelo *Jean-Marie Domenacha* »Des idées pour la politique« i djelo *Jeana Baubérota* »Protestantisme doit-il mourir?«

* * *

U CuS-u, br. 4/89, objavljen je članak *Drage Šimundže* »Religiozna polazišta i dileme *Kranjčevićeve* poezije«

* * *

O djelima *Jeana Guittona* piše L'Osservatore Romano od 21. I. 1988 (Unsiècle, une vie) i »Famiglia cristiana«, br. 3/89 (Le Christ de ma vie).

* * *

U Rimu (Palazzo Braschi) održana je izložba »*Giorgio Chirico*: I promessi Sposi e la Storia della Colonna Infame«.

* * *

»Glas Koncila« od 22.I. 1989. donosi članak pod naslovom »Puni javni prostor i za pisce oko HKD-a!«, u kojemu J. M. piše kako-je na tribini Društva književnika Hrvatske *Neven Jurica* govorio o prešućivanju pisaca iz kruga HKD sv. Ćirila i Metoda.

* * *

U Križevcima je u 78. godini života 12. I. 1989. umrla prof. *Mara Hećimović-Seselja*, suradnica HKD-a i poznati etnolog.

* * *

U Zagrebu je u 80. godini života 25. I. 1989. umro *Frane Grgić*, suradnik HKD-a i član katoličkog pokreta između dvaju ratova.

* * *

Kod »Ed. Ouvrières« objavljeno je djelo *Pascala Thomasa* »Ces chrétiens qu' on appelle laïcs« o zvanju i poslanju kršćanskih laika.

* * *

Od 22. XII. 1988. do 22. I. 1989. održana je u Galeriji suvremene umjetnosti retrospektivna izložba crteža *Josipa Vanište*. O toj izložbi piše »Danas« od 24. I 1989, »Oko« od 26. I. i »Glas Koncila« od 29. I.

* * *

U Dubrovniku je objavljena monografija *Antuna Karamana* o slikaru *Ivi Dulčiću*, koju je 12. I. 1989. u Muzejskom prostoru u Zagrebu predstavio javnosti *Vlado Bužančić*.

* * *

Beppe Del Colle, zamjenik direktora časopisa »Famiglia cristiana«, dobio je međunarodnu nagradu grada Anghiaria za svoje djelo »Olga e Gorbaciov, mille anni di cristianesimo in Russia« (Ed. Paoline 1988).

* * *

»Famiglia cristiana«, br. 4/89, donosi intervju *Marka Roncallija* s japanskim piscem kršćanskog nadahnuća *Šusaku Endom* nakon smrti cara Hirohita.

* * *

»Glas Koncila« od 5. II. 1989. donosi dopise KBF-a i sudionika Teološko-pastoralnog tjedna kojima se predlaže da se zadrži, u vezi s hrvatskim književnim jezikom, dosadašnja formulacija Ustava SRH (čime se, vjerojatno, ne gube iz vida bolje formulacije). U »Vjesniku« od 3. II. objavljen je o sličnoj problematici i dopis *Stjepana Krčmara*, bivšeg gl. urednika »Marulića«.

* * *

U zadnje vrijeme, slovenske revije i časopisi koji izlaze u Sloveniji i susjednoj Italiji, sve češće prevode i tiskaju na slovenskom jeziku djela našega suradnika *Ante Bačića Fratrića*.

Tako su »Primorska srečanja« iz Nove Gorice u br. 79/88 objelodanili njegov osvrt na novu zbirku pjesama slovenskoga pjesnika *Danila Japelja* »Ko dan koleba«. Osvrt je Bačić napisao na slovenskom književnom jeziku.

Njegovu znamenitu pripovijetku »Skozi pekel tretjega pasu« (Kroz pakao treće zone) tiskanu u »Maruliću br. 3/1973, koju je na slovenski jezik pretočio msgr. Silvester Čuk (urednik koperskog »OGNJIŠČA«) objelodanila je sada i koperska »Fontana«, revija za književnost i kulturu iz Kopra u svom prosinačkom dvobroju 9–10 za god. 1988. U toj noveli autor je opisao onu znamenitu vipavsku buru koja u toj dolini zimi puše i brzinom do 180 km/sat!

Na nedavno iz tiska izišli »Slovar blatskega govora« (Rječnik Blatskog govora hrvatskog jezika na književni jezik rastumačen, Blato 1988, koji je autor tiskao u vlastitoj nakladi u Kopru) osvrće se prof. Slavko Gaberc, arheolog i jezikoslovac svojim člankom na slovenskom jeziku, koji je objelodanio u »Primorskom dnevniku« od 13. studenog 1988 u Trstu (Italija) i u kojem između ostalog zaključuje slijedeće: »Iako rječnik sadrži pretežno riječi koje su u uporabi u mjestu Blatu (na Korčuli),treba prihvatiti mišljenje jezikoslovca Gorana Filipija, da je, uzimajući u obzir fonetičke i, rjeđe, semantičke inačice, ogromna većina tih riječi i izraza zajednička svim Slavenima jadranskih obala, unatoč supstratskim razlikama«.

Profesor Slavko Gaberc zaključuje svoj osvrt u »Primorskom dnevniku« slijedećom konstatacijom: »Do spomenutog rječnika došlo je, po riječima autora, sasvim spontano, iz unutarnje potrebe, koja je zahtijevala da je potrebito zapisati i rastumačiti na književni jezik sve domaće riječi, te ih tako sačuvati budućim naraštajima u izvornom obliku. To svakako nije bio nimalo jednostavan posao, kad se zna da je među pučanstvom Blata na Korčuli (slično kao i kod drugih otočana) u važnosti više značenja za određeni izraz, a što je uvjetovano njihovim načinom življenja i rada. Ovim rječnikom Bačić je za svoj zavičaj izvršio nesumnjivo pionirski posao!«

Vrijedno je spomenuti i to da je ljubljanski vjerski tjednik »Družina« u svom božićnom dvobroju 49-50/1988 donio *Bačićevu* božićnu pripovijetku »Na sveti večer« (Moj prvi Božić u Sloveniji), koji je na slovenski pretočio dr. Drago Klemenčič, glavni urednik »Družine«. Naglasimo i to da je ova pripovijetka u Ajdovščini, zbog svog plastičnog prikaza ljudi i pokrajine izazvala veliko iznenađenje, tako da su svi božićni brojevi koji su stigli u Ajdovščinu jednostavno bili razgrabljeni, što svjedoči o velikoj popularnosti ovoga našega pisca među ovdašnjim ljudima.

****

****

U Zagrebu je 15. veljače 1989. umro naš suradnik o. Mijo *Škvorc*, pomoćni biskup zagrebački.

Dana 27. 2. 1989. otvorena je u Galeriji »Zagreb« u Zagrebu, Nehajska 20, samostalna izložba akademskog slikara i našeg likovnog suradnika Branimira Dorotića. Izložene su slike u pastelnoj tehnici, grafike i crteži. Također smo mogli vidjeti i Dorotićeve likovne priloge u okviru nedavno izašlog, moderno koncipiranog i veoma dobro primljenog didaktičnog priručnika za engleski. Izložbu je otvorio i održao kraće predavanje o osebujnom i zanimljivom stvaralaštvu Branimira Dorotića likovni kritičar Guido Quien. Izložba je bila otvorena do 13. ožujka.

S. S.

* * *

U zagrebačkom HGZ se 22. XII. 1988. prvi put javno predstavio novoosnovani instrumentalni ansambl pod imenom Hrvatski komorni ansambl pod vodstvom mladog *Saše Britvića*, pred kojim je svijetla budućnost. Novi orkestar ima u planu izvođenje glazbe 18. st. U tom smislu su ovaj put izveli djela Mozarta i Haydna. D.

* * *

U zagrebačkoj katedrali bio je 27. XII. 1988. koncert, na kojem su nastupili *Ivanka Boljkovac* (sopran), *Goran Končar* (violina), *Branko Mihanović* (oboa), *Anđelko Klobučar* (orgulje) i zagrebački kvartet. Na programu: J. S. Bach i G. F. Händel. D.

* * *

U Zagrebu je 28. XII. 1988. bila obilježena 15. obljetnica koncertne dvorane »V. Lisinski« s koncertnom izvedbom opere »Porin« od V. Lisinskog, a čije ime nosi ova dvorana. Nastupili su zagrebački simfoničari, zbor RTVZ, zbor »I. G. Kovačić« i vokalni solisti *Janez Lotrič, Iva Hraste* i dr. D.

* * *

U zagrebačkom Muzeju za umjetnost i obrt su bila tri predavanja 16, 19 i 23. I. 1989. na temu »Suvremena japanska arhitektura«, Govorila je *Melita Rački*, koja je studirala arhitekturu sedam godina u Tokiju. Predavanje bilo je u vezi s izložbom na ovu temu a u istoj zgradi. Začuđuje da su popratni tekstovi bili samo na engleskom. Trebalo je dati barem sažetak na hrvatskom jeziku. D.

* * *

U Gradskoj knjižnici (Zagreb) bilo je 3. II. 1989. predavanje »Stoljetna Judita« u povodu kritičkog izdanja 1988. Izdao književni krug Split. Govorili su: *V. Gligo* (Split). *J. Bratulić. T. Maroević* i *M. Tomasović*. Odlomke je čitao *B. Boban*. »Judita« je prvo književno umjetničko djelo u hrvatskoj književnosti i stoga se M. Marulić naziva »ocem hrvatske književnosti« D.

* * *

U Zagrebu je u Muzejskom prostoru (Jezuitski trg) bio 8. II. 1989. dokumentarni film »*Testen* – slikar živi samouk« Film je načinio Muzej uz suradnju Kršć. sadašnjosti (J. Turčinović). Testen bio je rođen u Sloveniji, proživio je I. i II. svj. rat. Bio je član zadarske franj. provincije. Film je dao njegovu biografiju, njegove slikarske radove i pejzaže naših gradova i naselja u kojima je Testen živio i radio. Taj film bio je u sklopu izložbe »Testen«. D.

* * *

U Zagrebu je u veljači 1989. umro *Milan Šepec* u 98 godini života (r. u Zagrebu 1891). Svoju glazbenu karijeru je započeo u Varaždinu (1915), naskoro dolazi u Zagreb, gdje ostaje do umirovljenja i do kraja života. Dao je niz operetnih uloga, a nastupao i u operi »Prodana nevjesta« (Smetana) i »Boris Godunov« (Musorgski). Kao 70-godišnjak nastupio je u Cindrićevoj

»Slava Šenoi«, gdje je otpjevao Porinovu ariju »Zorko moja«. D.

* * *

Tjednik gradišćanskih Hrvata »Hrvatske novine« u broju od 10. ožujka 1989. donosi opširni prikaz znanstvenog skupa o *Mati Meršiću Miloradiću*, održanog u Zagrebu 2. i 3. ožujka. O tom skupu izvješćujemo i mi u ovom broju.

* * *

U studenom 1989. započinje u Kalkuti snimanje francuskog TV-filma o Majci Terezi. Serija će imati dva dijela po 90 minuta. Autor scenarija je *Dominique Lapierre*.

* * *

Na Berlinskom filmskom festivalu 1989. francuska je glumica *Isabelle Adjani* dobila nagradu za naslovnu ulogu u filmu »Camille Claudel«.

* * *

18. III. 1989. zagrebačka televizija u rubrici »Sjećam se, sjećam«, na 1. programu u 18,30 sati, emitirala je razgovor s našim najstarijim članom i autorom naših katekizama, istarskim svećenikom *dr. Ivanom Pavićem*, koji je i suradnik našeg »Marulića« (što je on i spomenuo u emisiji, osvrćući se na razgovor s R. Grgecom). Dr. Pavić je i najstariji suradnik naše »Danice«.

ISPRAVAK

U Maruliću br. 1/89, na str. 41, ispred prezimena autora pjesme »Metamorfoze« umjesto inicijala »K« treba stajati puno ime pjesnika Fijačka – Slavko.

Na str. 15, 25. redak odozgo, u Gabeličinu članku »Politička misao Stjepana Radića«, umjesto »nepredvidiva« treba stajati: »neprovediva«.

Na str. 101, 3. redak odozgo, umjesto »E. A. Poa« treba stajati: E. Th. A. Hoffmanna«.

Na str. 151, 2. redak odozdo, umjesto »neba« treba stajati »zastora«.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (63) 153
***T. J. H. Mar:** Zvonimirova nadgrobnica 158
Živan Bezić: Četiri počela svijeta 159
***Mario Dabo:** Dežgracijan štajun 164
Tomislav Heres: Povijesni uvid u zagonetku umjetnosti i estetike i estetska misao Rajmunda Kuparea 165
Mirko Petravić: Riječ ima... 5. Mladena Dervenkar 185
Stjepan Krčmar: Priča o emigrantima 189
***Blago Vrankić:** Razmeđa 198
***Stjepan Džalto:** Nostalgija 199
***Jakov Ivaštinović:** Jojini »Ušutkani« 200
Grgo Gamulin: Dva remek-djela iz »Metropolitane« 201
***Ilija Barjašić:** Kula 204
Zdravko Gavran: Odškrinuće vječnosti 205
***Mario Bilić-Imotha:** Kružna karta europskog neba 210
Rozario Šutrin: Jakša Čedomil, književni kritičar 211
***Adalbert Pogačić:** Posluhni 215
***Franjo Krizmanić:** Kad umuknu 216
N. Nekić: Dvojnik 217
***Blago Vrankić:** Raspukline 221
Stanko Andrić: Moja soba 222
Mario Bilić-Imotha: Baština žene stid 226
Trpimir Macan: Gospodinova sekunda u Maksimiru 230
August Šenoa – srpski književnik? 235

Mišljenja i reagiranja

V. D.: Koncertni život Zadra 240
Jakov Ivaštinović: Pjesničke zablude i ludosti 241
Ivica Karamatić: Nedorečena informacija na izložbi 246

Mozaik

Mirko Petravić: Kazališni osvrti 247
S. S.: Simpozij o Mati Meršiću-Miloradiću 251
Milivoj Petrić: Juraj Klović – mali Michelangelo 251
Nove publikacije 254

Izložbe

Mirko Validžić: Minijature Vjere Reiser 255

Knjige

Svevlad Slamnig: Dostojevski umjesto Dostojevskog? 257
T. M.: Ožujsko štivo 259
Mirko Petravić: Knjiga koju vrijedi pročitati 263
A. B. F.: FONTANA – Revija za književnost i kulturu iz Kopra 264
Dinko Bilić-Tusan: Kamo ide stari momak? 265
Jerko Ivanković: 21. Kršni zavičaj 267
T. M.: Kačić, zbornik Franj. prov. Presv. Otkupitelja, VIII 268
Tomislav Dorotić: Kanat teplih besid 270
Jakov Ivaštinović: Poezija i nešto više 272

Vijesti

Iz domovine i svijeta 274

MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredrički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.